

ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการบำรุงบิดามารดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
กับศาสนาขงจื้อ

A COMPARATIVE STUDY OF TAKING CARE OF PARENTS
IN THERAVADA BUDDHISM AND CONFUCIANISM

พระครูโฆสิตธรรมากร (อภิชาโต)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๘

ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการบำรุงบิดามารดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
กับศาสนาขงจื้อ

พระครูโฆสิตธรรมากร (อภิชาโต)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๘

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

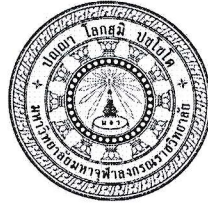
A Comparative Study of Taking Care of Parents
In Theravada Buddhism and Confucianism

Prakru Khosithammagon (Apichato)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Comparative Religion)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
B.E. 2558

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นักศึกษานิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการบำรุงบิดามารดาในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ” นี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนา เปรียบเทียบ

(พระมหาสมบรูณ์ วุฑฒิกโร,ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

(พระสุธีธรรมานวัตร, ผศ.ดร.)

ประธานกรรมการ

(พระมหาสุริโย อุดตมเมธี,ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร.ณัฏธีร์ ศรีดี)

กรรมการ

(ผศ.ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาสุริโย อุดตมเมธี, ดร.

ประธานกรรมการ

ผศ.ดร.ณัฏธีร์ ศรีดี

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

พระครูไผ่สีตธรรมากร (อภิชาโต)

- ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการบำรุงบิฑามารดาในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับ
ศาสนาขงจื้อ
- ผู้วิจัย : พระครูโฆสิตธรรมากร (อภิชาโต)
- ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์
- : พระมหาสุริโย อุตตมเมธี, ดร.ป.ธ. ๙, พธ.บ.,M.A., Ph.D. (Phil.)
- : ผศ.ดร.ณัฏฐ์ ศรีดี ป.ธ. ๙, พธ.บ.,M.A., Ph.D. (Phil.)
- วันสำเร็จการศึกษา : ๑๕ ธันวาคม ๒๕๕๘

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ตั้งเป็นประเด็นแห่งการศึกษาไว้ ๓ ประเด็นด้วยกัน คือ ๑) เพื่อศึกษา
การบำรุงบิฑามารดาในพุทธศาสนาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาการบำรุงบิฑามารดาในศาสนาขงจื้อ และ
๓) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบการบำรุงบิฑามารดาในพุทธศาสนาเถรวาทกับขงจื้อ ผลการวิจัยพบว่า

๑. ในพระพุทธศาสนา บุตรมีหน้าที่เลี้ยงดูมารดาบิดา เพราะท่านทั้งสองได้ทำนุบำรุงบุตร
ตั้งแต่เมื่อเริ่มรู้ว่า จนเติบโตใหญ่ มารดาบิดาต้องตรากตรำทำงานหนักเพื่ออนาคตของบุตร เมื่อถึงเวลา
อันสมควรบุตรควรต้องมีหน้าที่ดูแลเอาใจใส่ท่านเป็นอย่างดี สมควรปฏิบัติต่อท่านทั้งทางร่างกาย และ
จิตใจ ด้วยอามิสบูชาและปฏิบัติบูชา จะต้องตอบแทนคุณที่ท่านได้เลี้ยงดูบุตรมาพระพุทธเจ้าได้ตรัสถึง
วิธีที่บุตรจะบำรุงมารดาบิดาไว้ในสังคาลสูตร ว่า

คหบดีบุตร บุตรพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดยหน้าที่ ๕ ประการ

๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
๒. จักทำกิจของท่าน
๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล
๔. จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศไปให้

๒. ขงจื้อกล่าวถึงวิธีแสดงความกตัญญูไว้ว่า เมื่อท่านมีชีวิตอยู่บำรุงเลี้ยงดูท่าน เมื่อท่าน
ละชีวิตไปแล้ว ก็จัดการฝังตามประเพณี จะต้องทำด้วยความเคารพ ไม่ใช่สักแต่จะให้ข้าวให้น้ำกินอ้อม
แค่ปากท้องเหมือนเลี้ยงสุนัข เลี้ยงสุกร เมื่อพิจารณาคัมภีร์จารีตประเพณี ได้กล่าวถึงวิธีปฏิบัติตนต่อ
บิฑามารดา ดังนี้

วิธีแสดงความกตัญญูต่อบิฑามารดา สามารถแบ่งออกเป็น ๒ ช่วงเวลา คือ

(ก) วิธีแสดงความกตัญญูเวลาที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ วิธีการแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาเมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ สามารถแสดงออกได้หลายทาง คือ ๑) การให้ความเคารพและเชื่อฟัง ๒) การบำรุงเลี้ยงดู ๓) การช่วยเหลือกิจการงานของท่าน ๔) การช่วยดำรงวงศ์ตระกูล

(ข) วิธีแสดงความกตัญญูเวลาที่บิดามารดาเสียชีวิตไปแล้ว วิธีการแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาเมื่อท่านเสียชีวิตไปแล้ว เท่าที่สำรวจพบในคัมภีร์คำสอนทางศาสนาของขงจื๊อกล่าวไว้เพียง ๔ วิธี คือ ๑) การไว้ทุกข์ ๒) การจัดฝังศพตามจารีตประเพณี ๓) การเซ่นไหว้ตามจารีตประเพณี ๔) การสืบสานเจตนารมณ์ของท่านอย่างไม่เสื่อมคลาย

๓. เมื่อเปรียบเทียบการบำรุงบิดามารดาในพุทธศาสนากับขงจื๊อ พบว่า ทั้งสองได้มีทัศนะที่เหมือนกันของวิธีการบำรุงบิดามารดา ต่างก็แสดงถึงวิธีการบำรุงมารดาบิดา ๒ ทางด้วยกัน คือ ๑) ทางกาย ๒) ทางใจ

Thesis Title : A Comparative Study of Taking Care of Parents in Theravada Buddhism and Confucianism

Researcher : Prakru Khosithammagon (Apichato)

Degree : Master of Arts (Comparative Religion)

Thesis Supervisory Committee

: Phramaha Suriyo Uttamamedhi, Pali IX, B.A., M.A., Ph.D.
(Philosophy)

: Asst. Prof. Dr. Naddhira Sridee, Pali IX, B.A., M.A. (Ethics),
Ph.D. (Philosophy & Religion)

Date of Graduation : 15 Dec 2015

Abstract

This thesis has three objectives; 1) to study taking care of parents in Theravada Buddhism, 2) to study of taking care of parents in Confucianism, and 3) to comparatively study taking care of parents in Theravada Buddhism and Confucianism. From the study, it is found that:-

1. In Buddhism, child should minister to his parents because having been supported by them when they were young until growth up. The parents worked hard for their child. Child should take care of them in the proper times; he should practice to them in both the body and the mind by material and practical worship. He should support them as supported by them. The Buddha said the way of children supporting to parents in Si ḡ lakasutta that:-

In five ways a child should minister to his parents as the eastern quarter;

- a. Having been supported by them, I will support them in my turn.
- b. I will do their work for them.
- c. I will keep up the honor and the tradition of my family.
- d. I will make myself worthy of my heritage.
- e. I will make offering, dedicating merit to them after their death.

2. In Confucianism has shown the way of gratitude that when parents have still alive, child should support them, when they were pass away, make burial

following the tradition and have to respect them, not give them food fully as feed dog or pig only. In custom's scripture has mentioned the way a child should support to his parents as follows:-

The way gratitude to his parents can be divided into two periods,

- a) The way gratitude to parents when they are still alive, it can be shown many ways as follows:- 1) giving respect and be obedience, 2) taking care or ministering, 3) helping their work, and 4) keeping up their family.
- b) The way gratitude to parents after their death as appearing in the Confucianism's scripture has mentioned four ways:- 1) the mourning, 2) the burial following the tradition, 3) the sacrifice, and 4) the inheritance of their intention.

3. The comparison of taking care of parents in Theravada Buddhism and Confucianism is found that there is the same attitude of the way taking care of parents, which is two ways; 1) by the body, and 2) by the mind.

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบน้อมแต่คุณพระรัตนตรัย คือ คุณพระพุทธ คุณพระธรรม และคุณพระสงฆ์ที่ทรงพระคุณอันประเสริฐ ขอแสดงความเคารพต่อคุณบิดามารดาผู้ให้กำเนิด ครูอาจารย์ผู้ให้วิชาความรู้ ขอแสดงความเมตตาธรรมต่อสรรพสัตว์โดยทั่วทุกตัวตน

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้กว่าจะสำเร็จลงได้ อาศัยความเมตตาจากผู้มีพระคุณหลาย ท่านได้ให้ความช่วยเหลือแนะนำให้ออกโอกาสแก่ผู้วิจัย ซึ่งจะขออนุญาตเอ่ยนามท่านไว้ เพื่อเป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญูต่อท่านดังต่อไปนี้

ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้ให้ออกโอกาสทางการศึกษาแก่ผู้วิจัย ได้มาศึกษาหาความรู้ทำความเข้าใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนา อันเป็นสถาบันที่ทรงคุณค่าทางพระพุทธศาสนาสำหรับบุคคลที่สนใจในพระพุทธศาสนาและคนทั่วไป

ขอขอบคุณพระราชวรมนี,ดร. พระราชสิทธิมนี วิ.,ดร. พระสุธีธรรมานุวัตร,ผศ.ดร. คณบดีคณะพุทธศาสตร์ พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิโกโร คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ที่ได้ให้คำแนะนำแก่ผู้วิจัยเป็นอย่างดี

ขอขอบคุณพระมหาสุริโย อุตตมเมธี,ดร. ผศ.ดร.ณัฏฐ์ ศรีดี, ดร.แสวง นิลنامه หัวหน้าภาควิชา, ผศ.กฤต ศรียะอาจ คณะอาจารย์ที่ปรึกษาที่ได้แนะนำวิธีการทำ ช่วยตรวจตราถ่วงถ่วงจนกระทั่งวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ ต้องขอขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่ง

สุดท้าย ขอขอบคุณเพื่อน ๆ ศาสนาเปรียบเทียบกับทุกรูป/คน ที่คอยให้กำลังใจเป็นห่วง คอยติดตามถามไถ่ถึงความคืบหน้าอยู่ตลอดเวลา และขอบคุณกับอีกหลายท่านที่มีส่วนร่วมให้กำลังใจ แนะนำบอกกล่าวกับผู้วิจัยด้วยดีมาโดยตลอด คุณค่าของผู้ที่กระทำบุญพวาภิกรรมไว้ก่อนเช่นนี้ควรค่าแก่การแสดงความสำนึกในบุญคุณและกระทำการตอบแทนเป็นอย่างยิ่ง ผู้วิจัยขออำนาจความมีเมตตาที่ทุกท่านมีให้ไว้เป็นคุณธรรมเพื่อพัฒนาตนเองและพัฒนางานในครั้งต่อ ๆ ไป

พระครูโฆสิตธรรมากร (อภิชาโต)

๑๕ ธันวาคม ๒๕๕๘

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๓
๑.๕ วิธีการดำเนินการวิจัย	๗
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๗
บทที่ ๒ การบำรุงมารดาบิดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท	
๒.๑ สถานภาพของมารดาบิดา	๘
๒.๒ วิธีการบำรุงมารดาบิดา	๑๗
๒.๓ หลักธรรมที่สนับสนุนการบำรุงมารดาบิดา	๒๕
๒.๔ วิธีการปลูกฝังคุณธรรมในการบำรุงมารดาบิดา	๔๒
๒.๕ ตัวอย่างเรื่องการบำรุงมารดาบิดาในพระไตรปิฎกและอรรถกถา	๔๗
๒.๖ อานิสงส์ของการบำรุงมารดาบิดา	๕๑
๒.๗ สรุป	๕๖
บทที่ ๓ การบำรุงมารดาบิดาในศาสนาขงจื้อ	
๓.๑ สถานภาพของมารดาบิดา	๕๘
๓.๒ วิธีการบำรุงมารดาบิดา	๕๙
๓.๓ หลักธรรมที่สนับสนุนการบำรุงมารดาบิดา	๖๔
๓.๔ วิธีการปลูกฝังคุณธรรมในการบำรุงมารดาบิดา	๗๑
๓.๕ ตัวอย่างเรื่องการบำรุงมารดาบิดาในคัมภีร์ขงจื้อ	๗๓
๓.๖ อานิสงส์ของการบำรุงมารดาบิดา	๗๕
๓.๗ สรุป	๗๘
บทที่ ๔ เปรียบเทียบการบำรุงมารดาบิดาในพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ	
๔.๑ เปรียบเทียบสถานภาพ	๗๙
๔.๒ เปรียบเทียบวิธีการบำรุงมารดาบิดา	๘๐

๔.๓	เปรียบเทียบหลักธรรมที่เกี่ยวกับการบำรุงมารดาบิดา	๘๒
๔.๔	เปรียบเทียบวิธีการปลูกฝังที่เกี่ยวกับการบำรุงมารดาบิดา	๘๓
๔.๕	เปรียบเทียบอานิสงส์ของการบำรุงมารดาบิดา	๘๔
๔.๖	การประยุกต์วิธีการการบำรุงบิดามารดาสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในสังคม	๘๕
บทที่ ๕ สรุปและข้อเสนอแนะ		
๕.๑	บทสรุป	๘๗
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๙๐
บรรณานุกรม		๙๑
ประวัติผู้วิจัย		๙๖

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

คัมภีร์ที่ผู้วิจัยใช้ศึกษาและนำมาอ้างอิงสำหรับการเขียนในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยกล่าวถึงแหล่งที่มา เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑-๑๔๐/๘๓-๑๐๒ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค พระสุตตันตปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๑ ข้อ ๑๑๑-๑๔๐ หน้า ๘๓ - ๑๐๒ การอ้างอิงคัมภีร์ผู้วิจัยอาจกำหนด โดยกล่าวถึงชื่อคัมภีร์ ชื่อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๐๒ หมายถึง สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต พระสุตตันตปิฎกภาษาไทย ข้อ ๒๕ หน้า ๔๐๒

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ที.สี. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมป็นณาสก	(ภาษาไทย)
ม.มู. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลป็นณาสก	(ภาษาไทย)
ส.ข. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.สห. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สหายนวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉกก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตตก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	สตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)

ขุ.สุ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.จ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.ป. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวงศ์	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ขงจื้อ

อักษรย่อของคัมภีร์ของขงจื้อ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์ *The Analects of Confucius*. ฉบับ Arther Waley, (trans.), ส่วนหนังสือแปล ใช้กลุ่มอีวี : ขงจื้อสนทนา โดย สุวรรณา สถาอานันท์ การใช้หมายเลขในคัมภีร์ ระบุถึง เล่ม : ข้อ : หน้า เช่น *The Analects*, book II:VII.

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สถาบันครอบครัวเป็นหน่วยที่เล็กที่สุดของสังคม ประกอบด้วยมารดาบิดาและบุตรธิดา ครอบครัวจึงเป็นจุดเริ่มต้นของสังคม สถาบันครอบครัวมีหน้าที่รับผิดชอบอบรมสั่งสอนให้สมาชิกภายในครอบครัวเป็นคนดีมีศีลธรรม ดังนั้น สถาบันครอบครัว จึงเป็นตัวกำหนดความเจริญรุ่งเรืองหรือเสื่อมลงของสังคม สภาพปัญหาทางสังคมปัจจุบันมีปัญหามากมายหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นการฆ่าตัวตาย ปัญหาการย้ายที่อยู่อาศัย ปัญหาการก่ออาชญากรรม ปัญหาลูกฆ่าแม่ แม่ทิ้งลูก ลูกไม่ดูแลพ่อแม่ ปัญหาเหล่านี้ล้วนเกิดจากการขาดศีลธรรมของบุคคลในสังคม ทำให้สังคมเกิดความวุ่นวาย ประเทศไทยได้พัฒนา จากสังคมเกษตรกรรมเป็นสังคมอุตสาหกรรม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม และระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคม เช่น การเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ที่เป็นครอบครัวขยายกลายเป็นครอบครัวเดี่ยว (nuclear family) อันมีสมาชิกประกอบด้วย มารดา บิดาและบุตรเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงลักษณะโครงสร้างของครอบครัวมีผลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของมารดา บิดาที่สูงอายุเป็นอย่างมาก ในปัจจุบันพบว่ามารดาบิดาสูงอายุถูกทอดทิ้งให้ว้าเหวอยู่ตามลำพัง หรืออยู่ตามสถานสงเคราะห์คนชรา ตลอดจนถูกบุตรทำร้ายร่างกายถึงขั้นตกเป็นข่าวสารตามหน้าหนังสือพิมพ์เป็นจำนวนมาก ดังนั้น การเลี้ยงดูมารดาบิดาอันเป็นเครื่องหมายของคนดีทางสังคม และเป็นคุณธรรมของบุตรธิดาที่พึงมี ตามหลักคำสอนทางศาสนาตลอด จนเป็นสัญลักษณ์ทางสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปกลายเป็นบุตรต้องกระทำหน้าที่เลี้ยงดูมารดาบิดาเพื่อให้ถูกต้องตามกฎหมายเท่านั้น

จากประเด็นปัญหาดังกล่าวมา ในทางศาสนาให้ความสำคัญแก่ศาสนิกในสังคมที่มีปัญหา โดยเฉพาะปัญหาครอบครัวที่ก่อให้เกิดการการดูแลซึ่งกันและกันในครอบครัว พ่อแม่ไม่ทำหน้าที่ของพ่อแม่ไม่ทำหน้าที่ของแม่ ลูกไม่ทำหน้าที่ของลูก หลักคำสอนทางศาสนาจึงจำเป็นที่จะเข้าไปช่วยเหลือปัญหาดังกล่าว

ในทางพระพุทธศาสนา มมองฐานะของมารดาบิดาเป็นผู้เลี้ยงดูบุตรธิดา ทำหน้าที่ตามหน้าที่ของตน โดยเสนอหลักธรรมคำสอนเรื่องทิศ ๖ พระองค์ได้จัดวางมารดาและบิดาไว้ในฐานะทิศเบื้องหน้า หรือทิศตะวันออกอันเป็นทิศที่สำคัญที่สุด และในสัพพมหกสูตร บุตรธิดาจึงต้องบำรุงบิดามารดา พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุตรของสกุลใดบูชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่า มีพรหมบุตรของสกุลใดบูชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่า มีบูรพาจารย์ บุตรของสกุลใดบูชา

มารดาบิดาภายในเรือนตน สกุนันนั้นชื่อว่ามีบุรพเทพ บุตรของสกุนใดบุขามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุนันนั้นชื่อว่ามีอาหุเนยบุคคล^๑

สังคมไทยเป็นสังคมที่ยกย่องคุณธรรมเรื่องความกตัญญูทเวทีว่าเป็นเครื่อง หมายของคนดี ดังนั้นบุตรคนใดที่บำรุงมารดาบิดา จะได้รับการยกย่องจากสังคมว่าเป็นคนดีมีศีลธรรม และยังประโยชน์ต่อตนเองและสังคม ส่วนบุตรคนใดไม่เลี้ยงมารดาบิดาจะได้รับการประณามจากสังคมว่าเป็นผู้กตัญญูไม่รู้คุณคน ไม่เป็นที่น่าคบหาสมาคมด้วย อันเป็นโทษต่อตนเองในชาตินี้และชาติหน้า ผู้ที่กระทำการฆ่ามารดาบิดา พระพุทธศาสนาได้จัดเป็นอนันตริยกรรม ๕ อันเป็นกรรมหนักที่ให้ผลทันทีส่งผลให้ผู้กระทำต้องไปเกิดในอบายภูมิตกนรกทันทีไม่สามารถแก้ไขได้ ซึ่งเป็นโทษสูงสุดของผู้นั้น

ส่วนขงจื้อได้ให้ความสำคัญการบำรุงบิดามารดาไว้ในคำสอนเรื่อง เลี้ยว ซึ่งหมายถึง ความกตัญญูทเวที คำนี้มีมาตั้งก่อนสมัยของขงจื้อ เป็นเรื่องที่บุตรธิดาพึงปฏิบัติต่อผู้มีพระคุณ ความหมายกตัญญูทเวทีของขงจื้อนั้น หมายเอาทั้งในตอนขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ และตอนที่ท่านล่วงลับไปแล้ว หลักคำสอนของขงจื้อมีปรากฏอยู่มากมายหลายคัมภีร์ ทั้งเป็นของขงจื้อเอง และสานุศิษย์ขยายความขึ้นมาภายหลัง

ความกตัญญูในขงจื้อที่บุตรธิดาพึงมีต่อบิดามารดานั้น ถือได้ว่าเป็นพื้นฐานแห่งคุณความดี และเป็นบ่อเกิดแห่งคำสอนทั้งปวง คือรากฐานของมนุษย์^๒ ดังที่ขงจื้อกล่าวว่า ยามพ่อแม่มีชีวิตอยู่ รู้จักปรนนิบัติรับใช้ท่านอย่างจริงใจ ยามพ่อแม่จากไป ยังระลึกอาลัยอยู่เสมอ^๓ แม่เลี้ยงลูกจนเติบโตใหญ่ ลูกเลี้ยงพ่อแม่จนแก่ชรา เป็นการบ่งถึงความกตัญญูโดยแท้ ลูกจะต้องไม่ทำให้พ่อแม่ห่วงใย ในขณะที่พ่อแม่ยังมีชีวิตอยู่ อย่าจากไปไกล หากจากไปไกลพึงมีที่อยู่ที่น่านอน^๔ ครั้งหนึ่ง เม่งบูเปก ผู้เป็นบุตรของเม้งจื้อ ถามเรื่องความกตัญญูต่อพ่อแม่ ขงจื้อบอกว่า ควรให้พ่อแม่เป็นห่วงเฉพาะขณะที่เจ็บป่วยเท่านั้นนอกจากนั้น ไม่ควรทำให้ท่านเป็นห่วง เมื่อจากไป ต้องบอกให้บิดามารดาทราบ เมื่อกลับมา ควรแสดงตนต่อหน้าบิดามารดา^๕ เดินไปก้าวหนึ่ง บุตรต้องไม่ลืมบิดามารดา หรือพูดออกมาคำหนึ่ง ลูกต้องไม่ลืมบิดามารดา^๖

ในคัมภีร์เม่งจื้อ ได้ใช้หลักเกณฑ์ ๓ ประการในการวัดความกตัญญู คือ ๑) เมื่อ บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ พึงปฏิบัติต่อท่านด้วยความเหมาะสม ๒) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ฝังศพท่านตามประเพณี ๓) เช่นไหว้ดวงวิญญาณตามธรรมเนียม^๗

^๑ อด.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓.

^๒ จานันต์ ทองประเสริฐ, บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย ภาค ๑-๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๒๓๔.

^๓ The Analects, Book II : 6.

^๔ Ibid. Book IV : 13.

^๕ ล. เสถียรสุด, สร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนของขงจื้อ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๕), หน้า ๔๙.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

^๗ The Works of Mencius, Book II pt.I, Ch. II : II.

จะเห็นได้ว่า บุตรธิดาที่มีความกตัญญู จะต้องแสดงออกทั้งทางกาย วาจา และใจ ถ้ามี เช่นนั้น ก็ไม่ต่างกับอะไรจากสัตว์ ดังที่ขงจื้อกล่าวกับจื่อหยูว่า ทุกวันนี้ บุตรที่มีความกตัญญูต่อบิดามารดาก็คือ ผู้ที่หาอาหารให้บิดามารดาเท่านั้นเอง แม้แต่สุนัข และม้า เราก็ให้อาหารมัน ถ้าหากไม่มีความเคารพนับถืออยู่ด้วยแล้ว จะแตกต่างอะไรกันเล่า^{๑๑} การกระทำของมนุษย์ ไม่มีสิ่งใดที่จะยิ่งใหญ่กว่าความกตัญญูต่อบิดามารดา เพราะความกตัญญูเป็นกฎแห่งสวรรค์ เป็นความเที่ยงธรรมของโลก และเป็นหน้าที่ของมนุษย์พึงต้องปฏิบัติต่อกัน ดังที่เม่งจื่อ กล่าวไว้ว่า แก่นแท้ของมนุษย์อยู่ที่บำรุงเลี้ยงบิดามารดา^{๑๒}

ด้วยเหตุดังกล่าว ได้ส่งผลกระทบต่อสังคมส่วนรวมกลายเป็นปัญหาต่อเนื่องขึ้นในสังคม ผู้วิจัยได้เห็นความสำคัญของการบำรุงมารดาบิดาเป็นวิธีการแก้ไขปัญหาสังคมดังกล่าว จึงต้องการศึกษาวิจัยเรื่องการบำรุงมารดาบิดาตามหลัก การและวิธีการทางพระพุทธศาสนาเถรวาท กับศาสนาขงจื้อ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการปลูกจิตสำนึกให้บุตรตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของมารดาบิดา อันจะเป็นการพัฒนาคุณธรรมในตนเพื่อประโยชน์ตนและสังคม

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาการบำรุงบิดามารดาในพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการบำรุงบิดามารดาในศาสนาขงจื้อ
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาเปรียบเทียบการบำรุงบิดามารดาในพุทธศาสนาเถรวาทกับขงจื้อ

๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

บำรุงบิดามารดา	หมายถึง การเลี้ยงดูและรักษาร่างกายรวมถึงจิตใจให้มีความสุข
พระพุทธศาสนา	หมายถึง หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาท
ศาสนาขงจื้อ	หมายถึง หลักคำสอนของขงจื้อ
วิธีการ	หมายถึง ขั้นตอนการปฏิบัติของลูกที่ทำต่อบิดาและมารดา

๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ก. เอกสาร

๑.๔.๑ อมร ทองสุก^{๑๐} ได้กล่าวไว้ใน คัมภีร์หลุนอวี่ ว่า ครั้งหนึ่งฉีจิงกง ได้ทรงถามความรู้เรื่องการปกครองจากขงจื้อ ขงจื้อกราบทูลว่า กษัตริย์ต้องทรงให้เป็นอย่างกษัตริย์ ขุนนางต้องให้เป็นดังขุนนาง บิดาต้องเป็นดังบิดา บุตรต้องเป็นดังบุตร การตอบเช่นนี้มีนัยว่าแต่ละฝ่ายพึงปฏิบัติตามหน้าที่ที่ตนมี พยายามช่วยเหลือเกื้อกูลให้สังคมอยู่เป็นสุข ครั้งสังคมอยู่เย็นเป็นสุขแล้ว

^{๑๑} The Analects, Book II : 7 อ้างใน จ้านงค์ ทองประเสริฐ, บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน ภาค ๑-๓, หน้า ๔๐

^{๑๒} จ้านงค์ ทองประเสริฐ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๓.

^{๑๐} อมร ทองสุก, แปล.คัมภีร์หลุนอวี่, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ชุมนุมทวีตร, ๒๕๔๙).

ประเทศชาติจึงจะอยู่ในสถานะมั่นคง โดยเฉพาะบุตรนั้นต้องทำหน้าที่ของตนคือบำรุงบิดามารดา ควรทำอย่างไร

๑.๔.๒ พ.ท.นวม สงวนทรัพย์^{๑๑} ได้กล่าวไว้ใน ปริมาจารย์ขงจื้อ ว่า หลักคำสอนขงจื้อเด่นชัดในด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม โดยขงจื้อเสนอแนะวิธีการปฏิบัติตนของแต่ละบุคคลในสังคมว่า ตนทำหน้าที่อะไร ต้องทำหน้าที่ของตนนั้นให้สมบูรณ์

๑.๔.๓ ละเอียด คีลัน้อย^{๑๒} ได้กล่าวไว้ใน สร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนขงจื้อ ว่า เราอาจกล่าวได้ว่า ขงจื้อเป็นนักปราชญ์คนแรกในอารยธรรมจีน ข้อนี้เป็นที่ยอมรับนับถือของชาวจีนทั้งในไต้หวันและแผ่นดินใหญ่ถึงแม้ว่าประวัติศาสตร์ยุคปัจจุบันจะมีพวกหัวใหม่ โจมตีทฤษฎีบางประการของขงจื้อ ว่าด้วยระบบการปกครองแบบศักดินาที่ว่า เจ้ากับเสนา พ่อกับลูก...ที่ต้องเคารพกัน ความคิดและคตินิยมของขงจื้อเกิดขึ้นในยุคสังคมทาส ในสภาพสังคมแบบนี้ไม่ได้รับการยอมรับขงจื้อและแนวคิดของเขา แต่เมื่อประเทศจีนได้ย่างเข้าสู่สังคมศักดินาแล้ว แนวคิดขงจื้อไม่เพียงแต่เป็นที่ยอมรับและเคารพนับถือเท่านั้น หากยังได้กลายเป็นระบบความคิดและคตินิยมที่พิทักษ์ปกป้องตลอดจนสร้างความมั่นคงต่อสังคมจีนเป็นเวลาช้านาน

๑.๔.๔ The Hsiào King (Classic of Filial Piety)^{๑๓} แปลโดยเจมส์ เลกก์ (James Legge) คัมภีร์ดังกล่าวมีอยู่ทั้งหมด ๑๘ บท แต่ละบทก็จะกล่าวถึงความกตัญญูในลักษณะต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่ขอบเขตและความหมายของคัมภีร์ ความกตัญญูต่อบุคคลประเภทต่าง ๆ เช่น ต่อพระเจ้าแผ่นดิน (The Son of Heaven) ต่อเจ้าผู้ปกครองรัฐ (The Princes of States) ต่อเหล่าเสนาอำมาตย์ระดับสูง (The High Ministers and Great Officers) กระทบต่อสามัญชนทั่วไปตามฐานะและบทบาทที่เกี่ยวข้อง ในคัมภีร์ดังกล่าว ได้ยกคุณธรรมเรื่องความกตัญญูว่า เป็นรากฐานแห่งคุณธรรมทั้งปวงขงจื้อให้ได้เหตุผลถึงความจำเป็นที่ต้องมีความกตัญญูว่า ร่างกายของเราทั้งหมดตั้งแต่หัวจรดปลายเท้า ล้วนได้รับมาจากบิดามารดาทั้งสิ้น เราจึงต้องกตัญญูต่อท่าน ความกตัญญูที่ขงจื้อกล่าวถึงนี้ หมายรวมถึงการดูแลรักษาเนื้อรักษาตัวให้ดีด้วย

๑.๔.๕ The Li Ki (คัมภีร์จจาริต)^{๑๔} แปลโดย เจมส์ เลกก์ (James Legge) ศาสตราจารย์ทางด้านจีนวิทยา คัมภีร์ดังกล่าวนี้ มีผู้พยายามนำมาเรียบเรียง (แปล)เป็นภาษาไทย เช่น ฉบับของเจ้อจันหนัน อี้ชพรรณ “หลี่” มงคลธรรมของจีนโบราณ เป็นต้น ตัวเนื้อหาของคัมภีร์ดังกล่าว มุ่งแสดงหลักจจาริตที่บุคคลในสังคมควรยึดถือ เป็นระเบียบทางสังคมที่มุ่งขัดเกลาจรรยา มารยาทภายนอก แต่ก็จะมีบางส่วนที่กล่าวถึงวิธีปฏิบัติต่อบิดามารดา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของความกตัญญู เช่น “ลูก ๆ และลูกสะใภ้ผู้มีความกตัญญู และมีความเคารพ เมื่อได้รับคำสั่งจากพ่อแม่ ไม่ควรบอกปิด หรือผัดวันประกันพรุ่ง จะต้องทำให้เสร็จ เมื่อพ่อแม่ให้รับประทานหรือดื่มสิ่งของใด ๆ

^{๑๑} นวม สงวนทรัพย์, พ.ท., ปริมาจารย์ขงจื้อ, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๓๓).

^{๑๒} ละเอียด คีลัน้อย, สร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนขงจื้อ, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๕).

^{๑๓} The Hsiào King, ch.1:1.

^{๑๔} The Li Ki, Book x, Sect. I, ch. 13, 17 อ้างใน พระมหาบุญเรือง ปญญาวิโร (เจนทร), มนุษยนิยมในปรัชญาขงจื้อ, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๕๑.

แม่ไม่ชอบ ก็ต้องลองชิมดูก่อน หลังจากนั้นจึงค่อยรอฟังคำสั่งของท่าน” “มาตรวจว่า พ่อแม่ได้เสียไปแล้ว เมื่อลูกมีแนวโน้มที่จะกระทำสิ่งที่ดีงาม ลูกควรคิดว่า ตนเองจะสามารถรักษาชื่อเสียงที่ดีงามของพ่อแม่ด้วยวิธีนี้แล้ว ควรยังความปรารถนานั้นให้สำเร็จ หากมีแนวโน้มที่จะกระทำสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม เขาควรคิดว่า ชื่อเสียงของพ่อแม่จะเสื่อมเสียด้วยการทำเช่นนั้น เมื่อรู้แล้วควรยกเลิกความคิดเช่นนั้นเสีย”

๑.๔.๖ พ.อ.ปิ่น มุกกันต์^{๑๕} ในมงคลชีวิต ได้อธิบายถึงความแตกต่างระหว่างความกตัญญูที่ปรากฏในมงคลที่ ๑๑ ว่าด้วยการบำรุงบิดามารดา และความกตัญญูซึ่งเป็นมงคลที่ ๒๕ ว่า ความกตัญญูที่ปรากฏในมงคลที่ ๑๑ นั้นเป็นความกตัญญูชั้นสามัญ ส่วนความกตัญญูในมงคลที่ ๒๕ นั้น เป็นความกตัญญูชั้นสัตบุรุษ

ความแตกต่างกันคือ ความกตัญญูชั้นสามัญเป็นความกตัญญูจำกัดเฉพาะคนที่ทำคุณแก่ตน คือจะยอมรับว่าใครมีคุณก็ต่อเมื่อคนนั้นทำอะไรให้แก่ตนเองเท่านั้น ส่วนความกตัญญูชั้นสัตบุรุษนั้น เพียงแค่รู้ว่าเขามีคุณงามความดี ไม่ว่าจะความดีนั้นตนจะได้รับผลหรือไม่ก็ตาม หรือเขาจะทำให้แก่ตนหรือไม่ก็ตาม เขาย่อมแสดงความกตัญญู นอกจากนี้ท่านยังตั้งข้อสังเกตอีกว่า กตัญญูประเภทแรกจะตามด้วยกตเวทิตะเสมอ ส่วนกตัญญูชั้นสัตบุรุษนั้นไม่คู่กตเวทิตะ แต่คู่กับธรรมสวณะ

ข. งานวิจัย

๑.๔.๗ พระมหาภูเนตุ จันทรจิต^{๑๖} ได้ทำการศึกษาหน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์ เป็นการวิจัยเกี่ยวกับหน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์ ที่เกี่ยวข้องกับจริยธรรมครอบครัวตามทฤษฎีของพุทธศาสนา หน้าที่ของมารดาบิดาเป็นจริยธรรมที่สำคัญต่อสถาบันครอบครัว เป็นแนวทางปฏิบัติที่สามารถสร้างความสงบสุขให้กับครอบครัว การที่มารดาบิดาละเลยต่อครอบครัว ก่อให้เกิดการล่มสลายของครอบครัว อันจะนำไปสู่ปัญหาสังคม

๑.๔.๘ พระมหาสุชาติ นาถโร (บวชชุนทด)^{๑๗} ได้ทำการศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องการสงเคราะห์บุตรและภรรยาในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาหลักการและหลักธรรมที่เกี่ยวข้องและประโยชน์สงเคราะห์บุตรและภรรยาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งจากการศึกษาพบว่า สถานการณ์ครอบครัวไทยอยู่ในสภาพวิกฤตเนื่องมาจากทั้งสามีและภรรยา บิดามารดา และบุตร ต่างไม่ประพฤติปฏิบัติตามหลักการสงเคราะห์บุตรและภรรยาอย่างถูกต้อง ดังนั้น การที่บุคคลทุกฝ่ายได้ศึกษาหลักการสงเคราะห์บุตรและภรรยาตามทฤษฎีของพระพุทธศาสนาเถรวาทและดำเนินชีวิตตามมงคลนี้ จะสามารถสร้างครอบครัวที่มั่นคงและเป็นการลดปัญหาสังคมได้อีกทางหนึ่ง

^{๑๕} พ.อ.ปิ่น มุกกันต์, *มงคลชีวิต*, (กรุงเทพฯ ฯ : พับลิเคชั่น เซนเตอร์, ๒๕๑๙).

^{๑๖} พระมหาภูเนตุ จันทรจิต, “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑).

^{๑๗} พระมหาสุชาติ นาถโร (บวชชุนทด), “การวิจัยเรื่องการสงเคราะห์บุตรและภรรยาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕).

๑.๔.๙ พระมหาสุชิน สุชีโว (สมบุรณ์สุข)^{๑๘} ได้ทำการศึกษาวิเคราะห์เรื่องหลักการสงเคราะห์ญาติในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยศึกษาหลักการสงเคราะห์ญาติ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการสงเคราะห์ญาติ บทบาทอิทธิพลของการสงเคราะห์ญาติ ตลอดจนผลดีและผลเสียของการสงเคราะห์ญาติในสังคมไทย จากการศึกษาพบว่าการสงเคราะห์ญาติเป็นสิ่งจำเป็น และสำคัญอย่างมากในการเชื่อมประสานเครือญาติให้เกิดความรักใคร่และสามัคคีกัน ตลอดจนเป็นการประพุดติดตามแบบอย่างญาติตถจริยาของพระพุทธเจ้า การสงเคราะห์ญาติสามารถสงเคราะห์ได้ด้วยอามิส และด้วยธรรมะ ซึ่งการสงเคราะห์ด้วยธรรมะถือว่ามีค่าสูงสุด

๑.๔.๑๐ พระมหาบุญเรือง ปญญาวิโร^{๑๙} วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต การศึกษาแนวความคิดเรื่องมนุษยนิยมในปรัชญาขงจื้อ สรุปความได้ว่า หลักคำสอนมนุษยนิยมของขงจื้อมีความเกี่ยวข้องกับหลักสัมพันธภาพทางสังคม และการเมือง การปฏิบัติตนที่เหมาะสมของปัจเจกชน จะช่วยสนับสนุนบ้านเมืองให้มีความร่มเย็น โดยเฉพาะหลักสัมพันธภาพระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดาพึงปฏิบัติต่อกัน

๑.๔.๑๑ พระมหาอภิวิชญ์ ธีรปญโญ^{๒๐} ได้กล่าวไว้ในงานวิจัย เรื่องการศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการเมืองขงจื้อกับพุทธปรัชญาเถรวาท ผลการวิจัยพบว่า ทั้งขงจื้อและพุทธปรัชญาเถรวาท มองการเมืองในแง่ของวิวัฒนาการทางธรรมชาติ และสังคม การอยู่ร่วมกันของคนหมู่มากก่อให้เกิดความจำเป็นในการที่จะต้องมีผู้ปกครองเข้ามาเป็นตัวกลาง หรือตัวแทน ทำหน้าที่คอยดูแล เพื่อให้เกิดความสงบสุขในสังคม ทั้งนี้ก็โดยพื้นฐานความเชื่อที่ว่า ทุกคนเกิดมาไม่เท่าเทียมกัน ทั้งกำลัง สติ ปัญญา ความสามารถ สังคมจึงมีการแบ่งชั้นสูงต่ำ และปกครองกันตามลำดับๆ โดยปฏิบัติตามหลักสัมพันธภาพทั้ง ๕ ในหลักสัมพันธภาพทั้ง ๕ นั้น บ่งบอกถึงหน้าที่ของแต่ละคน เช่น บิดามารดาทำหน้าที่ของบิดามารดา บุตรธิดา ทำหน้าที่ของบุตรธิดา เมื่อทุกคนทำหน้าที่สมบูรณ์แล้วสังคมก็เป็นสุข

๑.๔.๑๒ พระมหาบุญกอง คุณาธโร (มหา)^{๒๑} กล่าวว่า มนุษย์เป็นสัตว์สังคม ที่อยู่ร่วมกันแบบอิงอาศัยกับสิ่งที่อยู่รอบตัว บุคคลที่มีชีวิตอยู่ด้วยความรู้สึกในบุญคุณแลคิดตอบแทนคุณบุคคล สัตว์ สถาบัน ธรรมชาติแวดล้อมและเกื้อกูลสังคมส่วนรวมด้วยเมตตากรุณา การกระทำเช่นนี้

^{๑๘} พระมหาสุชิน สุชีโว (สมบุรณ์สุข), “การวิจัยวิเคราะห์เรื่องหลักการสงเคราะห์ญาติในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖).

^{๑๙} พระมหาบุญเรือง ปญญาวิโร, “การศึกษาแนวความคิดเรื่องมนุษยนิยมในปรัชญาขงจื้อ” (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑).

^{๒๐} พระมหาอภิวิชญ์ ธีรปญโญ, “การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการเมืองขงจื้อกับพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑).

^{๒๑} พระมหาบุญกอง คุณาธโร, “การศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญู (กตญญูตา) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘).

ย่อมนำความสุข ความเจริญ และสิริมงคลมาสู่ชีวิตตน ด้วยหลักกตัญญู ทางพระพุทธศาสนาส่งเสริมความกตัญญูกตเวที สอนให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่ของตน เริ่มจากความรับผิดชอบต่อตนเอง ต่อหน้าที่ในครอบครัว

๑.๔.๑๓ **สุวรรณา สถาอานันท์**^{๒๒} ได้กล่าวไว้ใน หลุนอี่ว : ขงจื้อสนทนา ว่า หลุนอี่ว เป็นกุญแจสำคัญที่เปิดประตูสู่การศึกษาเข้าใจปรัชญาจีนโบราณทั้งหมด หากจะกล่าวว่า เราไม่อาจจะเข้าใจความเป็นจีน โดยไม่ศึกษาปรัชญาขงจื้อ เราก็อาจจะกล่าวได้เช่นกันว่า เราไม่อาจเข้าใจปรัชญาขงจื้อได้อย่างจริงจังหากไม่ศึกษาหลุนอี่ว เพราะขงจื้อได้วางทั้งหลักคำสอน ที่เน้นถึงความกตัญญู กตเวที ความกตัญญูในขงจื้อที่บุตรธิดาพึงมีต่อบิดามารดานั้น ถือได้ว่า เป็นพื้นฐานแห่งคุณความดี และเป็นบ่อเกิดแห่งคำสอนทั้งปวง คือรากฐานของมนุษย์จนก่ออิทธิพลต่อสังคมจีนตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และอนาคต

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้พบว่า ได้มีผู้ศึกษาวิจัยเรื่องการบำรุงบิดามารดาในพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาขงจื้อแล้วนั้น พบว่ามีงานวิจัยหลายเล่มที่พูดถึงการบำรุงบิดามารดาดังกล่าวข้างต้น แต่ยังขาดการเปรียบเทียบในวิธีการบำรุงบิดามารดาของทั้งสองศาสนาว่ามีความเหมือนกันหรือต่างกันอย่างไรและจะสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในสังคมได้อย่างไร

๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีการดังนี้

๑.๕.๑ ศึกษาค้นคว้าจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือ พระไตรปิฎก ส่วนขงจื้อ คือ เก่ง ทั้ง ๔ คือ ตำสฤษฎ์ จู๋ยุง ลุนอี่ว เม่งจื้อ และคัมภีร์ซู่ทัง ๕ คือ ชูจิง (คัมภีร์ประวัติศาสตร์) ซื่อจิง (คัมภีร์ว่าด้วยลำนากวี) เย่วจิง (คัมภีร์ว่าด้วยดนตรี) ชุนชิว (บันทึกพงศาวดาร และปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ) และ หลี่จิง (คัมภีร์ว่าด้วยพิธีกรรม) ซึ่งถือว่าเป็นคำสอนขงจื้อ

๑.๕.๒ ศึกษาค้นคว้าจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) อรรถกถาและฎีกา และจากหนังสือและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งของขงจื้อและพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๕.๓ นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษามาวิเคราะห์ สังเคราะห์ แล้วเรียบเรียง

๑.๕.๔ สรุปผลของการศึกษาวิจัย พร้อมข้อเสนอแนะ

๑.๖ ประโยชน์ที่จะได้รับ

๑.๖.๑ ทำให้ทราบวิธีการบำรุงบิดามารดาในพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๖.๒ ทำให้ทราบวิธีการบำรุงบิดามารดาในศาสนาขงจื้อ

๑.๖.๓ ทำให้ทราบความเหมือนและความต่างวิธีการบำรุงบิดามารดาในพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ

^{๒๒} สุวรรณา สถาอานันท์, หลุนอี่ว : ขงจื้อสนทนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

บทที่ ๒

การบำรุงมารดาบิดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

สถาบันครอบครัวเป็นสถาบันแรกและสถาบันหลักของสังคม ครอบครัวประกอบด้วย มารดาบิดาและบุตร สังคมจะอยู่เย็นเป็นสุขนั้นจึงมีจุดเริ่มต้นจากครอบครัว ดังนั้นมารดาบิดาจะอบรมเลี้ยงดูบุตรด้วยความรักและเอาใจใส่ และบุตรธิดาก็บำรุงมารดาบิดาตอบแทน แต่ในสภาพของโลกในยุคปัจจุบัน สังคมเปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้สถานะ บทบาท และหน้าที่ของมารดาบิดาบุตรธิดาเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้น ในบทนี้ผู้วิจัยจึงต้องการที่จะศึกษาสถานภาพของมารดาบิดา วิธีการบำรุงมารดาบิดา หลักธรรมที่สนับสนุนการบำรุงมารดาบิดา ตัวอย่างเรื่องการบำรุงมารดาบิดาในพระไตรปิฎกและอรรถกถา อานิสงส์ของการบำรุงมารดาบิดาตามที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑ สถานภาพของมารดาบิดา

มารดาบิดานั้น เป็นเป็นผู้ให้กำเนิดแก่บุตรธิดา และเป็นผู้ฝึกให้บุตรธิดาได้มองโลกให้เป็นเพื่อความเป็นอยู่อย่างรู้คุณค่าของโลก ดังที่พระองค์ได้ตรัสไว้ในพรหมสูตร^๑ ว่า “...มารดาบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตร^๒”

ในโศณนันทชาดก สัตตกนิบาต ทรงประกาศยกย่องมารดาไว้ว่าเป็นผู้ทำกิจที่ทำได้ยากไว้ว่า

มารดาเมื่อหวังผลคือบุตรจึงนอบน้อมเทวดา และไต่ถามฤกษ์ ฤกษ์ และปีทั้งหลายเมื่อมารดานั้นมีระดู การตั้งครรภ์จึงมีได้ เพราะการตั้งครรภ์นั้น มารดาจึงมีการแพ้ท้อง เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกท่านว่า สุหทา หญิงผู้มีใจดี

มารดาประคับประคองครรภ์อยู่หนึ่งปีหรือหย่อนกว่าบ้าง แล้วจึงคลอดบุตร เพราะเหตุนั้น มารดาจึงชื่อว่า หญิงผู้ให้กำเนิดบุตร เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกท่านว่า ชเนตตี หญิงผู้ยังบุตรให้เกิด

เมื่อบุตรร้องไห้ มารดาก็ปลอบโยนให้ยินดีได้ ด้วยน้ำนมบ้าง ด้วยการร้องเพลงกล่อมบ้าง ด้วยการกอดไว้แนบอ้อมบ้าง เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกท่านว่า โตเสนตี หญิงผู้ยังบุตรให้ร่าเริงยินดี

จากนั้น เมื่อลมแรงและแสงแดดกล้า มารดาก็กระทำความรักอย่างจับใจ มองดูบุตรผู้ยังเป็นเด็กอ่อนไร้เดียงสาอยู่ เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกว่า โปเสนตี หญิงผู้เลี้ยงดูบุตร

^๑ อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๘.

^๒ แสดงโลกนี้แก่บุตร หมายถึง การที่บุตรทั้งหลายได้เห็นอารมณ์ต่างๆ เช่น อิฏฐารมณ์(อารมณ์ส่วนที่น่าปรารถนา)และอนิฏฐารมณ์(อารมณ์ส่วนที่ไม่น่าปรารถนา) ในโลกนี้เกิดมีขึ้นเพราะได้อาศัยมารดาบิดา.

ทรัพย์อันใดที่เป็นทรัพย์ของมารดาที่ดี เป็นทรัพย์ของบิดาก็ดี แม่ทรัพย์ทั้ง ๒ มารดาก็คุ้มครองรักษาไว้เพื่อบุตรนั้น ด้วยหมายใจว่า แม่ทรัพย์ทั้ง ๒ นี้เป็นของบุตรเรา

มารดาเมื่อให้บุตรสำเนียงว่า อย่างนี้ซิลูก อย่างโน้นซิลูก ย่อมลำบาก และทราบว่ามีบุตรของตนเมื่อถึงคราวเป็นหนุ่ม ลุ่มหลงมัวเมาในภรรยาของผู้อื่นอยู่จนติดดินเที่ยงคืนไม่กลับมาในเวลาเย็น ก็ยอมเตี้อร้อนด้วยประการฉะนี้^๓

สตรีที่ยังบุตรให้เกิด ชื่อว่ามารดา บุรุษผู้ยังบุตรให้เกิดชื่อว่า บิดา บรรดามารดาบิดาเหล่านั้น มารดาเท่านั้น เป็นผู้ที่ทำกิจที่ทำได้ยาก^๔

จึงเห็นได้ว่ามารดาและบิดาเป็นผู้ให้กำเนิด บำรุง เลี้ยงดูชีวิตของบุตรให้สืบเนื่องตั้งแต่แรกเกิดจนถึงเติบโตใหญ่ด้วยน้ำนม ข้าวและน้ำ จนได้ชื่อว่าแสดงโลกนี้แก่บุตร เพราะถ้ามารดาและบิดาไม่เลี้ยงดูหรือยอมรับว่าเป็นบุตรตั้งแต่วันที่เกิด บุตรก็ไม่สามารถมีชีวิตรอดจนรับรู้อารมณ์ต่างๆ ในโลกนี้ได้ ดังนั้น ความหมายของมารดาและบิดาในพระพุทธศาสนา เถรวาท จึงหมายถึง หญิงและชายที่เป็นผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูบุตร และจากการที่มารดาเท่านั้นเป็นผู้ที่ทำงานที่ทำได้ยาก ดังที่กล่าวมาแล้ว พระพุทธศาสนาเถรวาทจึงให้การยกย่องและเรียกมารดาก่อนบิดา

มารดา หมายถึงหญิงที่เป็นผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูบุตร บิดา หมายถึงชายผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูบุตร พระพุทธเจ้าตรัสยกย่องคุณค่าของมารดาบิดาไว้ในฐานะต่างๆ อันเป็นฐานะที่สำคัญดังปรากฏในสพรหมกสูตร

ภิกษุทั้งหลาย บุตรของสกุลใดบุชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามีพรหม บุตรของสกุลใดบุชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามีบูรพาจารย์ บุตรของสกุลใดบุชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามีบูรพเทพ บุตรของสกุลใดบุชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามีอาหุโนยบุคคล

คำว่า “พรหม” นี้ เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า “บูรพาจารย์” นี้ เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า “บูรพเทพ” นี้ เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า “อาหุโนยบุคคล” นี้ เป็นชื่อของมารดาและบิดา ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยงผู้แสดงโลกนี้แก่บุตร^๕

ในพรหมสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสยกย่องคุณค่าของมารดาบิดาเพิ่มขึ้นจาก สพรหมกสูตรไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุตรของสกุลใดบุชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามีพรหม บุตรของสกุลใดบุชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามีบูรพาจารย์ บุตรของสกุลใดบุชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามีบูรพเทพ บุตรของสกุลใดบุชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามีอาหุโนยบุคคล

^๓ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๕ - ๑๗๑ / ๘๑-๘๒.

^๔ มงคลตถ. (ไทย) ๒/๒๕๒/๑๕๖.

^๕ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓.

คำว่า “พรหม” นี้ เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า “บูรพาจารย์” นี้ เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า “บูรพเทพ” นี้ เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า “อาหุไนยบุคคล” นี้ เป็นชื่อของมารดาและบิดา ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง ผู้แสดงโลกนี้แก่บุตร^๖

นอกจากนี้ พระศิริมังคลาจารย์ ได้กล่าวไว้ในมังคลัตถทีปนี ได้กล่าวยกย่องคุณของมารดาบิดาไว้ว่า “มารดาบิดาท่านเรียกว่า พรหม บูรพเทพ บูรพาจารย์ และอาหุไนยบุคคลของบุตร”^๗

เห็นได้ว่า มารดาบิดาเป็นผู้ที่ให้กำเนิด เลี้ยงดูและอบรมสั่งสอนบุตรตั้งแต่แรกเกิดจนเติบโตใหญ่ช่วยเหลือเลี้ยงดูตัวเองได้ มารดาบิดาจึงมีคุณค่าเปรียบเสมือนพรหม บูรพาจารย์ บูรพเทพ และอาหุไนยบุคคล เป็นบุคคลที่บุตรพึงสักการะนอบน้อม

๑. มารดาบิดาเป็นพรหมของบุตร

พระพุทธเจ้าทรงตรัสยกย่องมารดาบิดาว่าเป็นพรหมของบุตร โดยทรงเปรียบเทียบจากคุณธรรมของพรหมที่ต้องตั้งมั่นในพรหมวิหาร^๘ ๔ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา “พรหมเป็นชื่อของผู้ประเสริฐที่สุด มารดาและบิดาทั้งหลายจะไม่ละทิ้งภavana ๔ อย่าง คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาในบุตรทั้งหลาย เหมือนท้าวมหาพรหมไม่ละทิ้งภavana ๔ อย่าง”^๙ “มารดาบิดาทั้ง ๒ นั้น ท่านเรียกว่า พรหม เพราะท่านมีความประพฤติดีเช่นกับพรหม เพราะได้พรหมวิหารในบุตรทั้งหลายครบ ๔ อย่างตามกาลเวลา”^{๑๐}

พุทธทาส ได้กล่าวถึงคุณค่าของมารดาในฐานะพรหมไว้ว่า “คำว่า พรหม หมายถึงความมีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ทำอะไรลงไปด้วยความเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา แล้วก็เรียกว่าทำเหมือนอย่างพรหม บิดาโดยแท้จริงก็ทำอย่างนั้น ทำแก่ลูกอย่างนั้น คือ ทำด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ตลอดเวลา บิดามารดาจึงได้ชื่อว่าพรหมหรือพระพรหม”^{๑๑}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวถึงคุณค่าของมารดาบิดาในฐานะเป็นพรหมของบุตรว่า “เป็นพรหมของลูก โดยเป็นผู้ให้กำเนิด ทำให้ลูกได้ชีวิตนี้มาและอยู่ในโลก พร้อมทั้งบำรุงเลี้ยงดูให้เจริญเติบโตทั้งกายและใจ ด้วยพรหมวิหารธรรม ๔ ประการคือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา และสังคหวัตถุ ๔ อย่างคือ ทาน ปิยวาจา อตถจริยา สมานัตตตา”^{๑๒}

เห็นได้ว่า มารดาบิดา เป็นผู้ที่มีธรรมประจำใจที่ทำให้เป็นพรหม ด้วยการประพฤติปฏิบัติต่อบุตรด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ตลอดเวลา ดังต่อไปนี้

^๖ อัง.จตุกก.(ไทย)๒๑/๖๓/๑๐๗.

^๗ มงคลตถ. (ไทย) ๒/๒๙๔/ ๒๐๐.

^๘ พรหมวิหาร หมายถึง ธรรมประจำใจที่ทำให้เป็นพรหมหรือเสมอพรหม.

^๙ ชุ.อิตติ.อ. (ไทย) ๔๕/๖๗๐.

^{๑๐} มงคลตถ. (ไทย) ๒/๒๙๔/ ๒๐๐.

^{๑๑} พุทธทาส, **คุณของบิดามารดา**, (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕.

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **คุณบิดามารดาสุพรรณนามหาศาล**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๗,

(กรุงเทพฯ : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๓๐ – ๓๑.

๑) เมตตา หมายถึง ความรักใคร่ ปราบปรามที่มารดาบิดาอยากให้บุตรมีความสุข ด้วยจิตอันแผ่ไมตรี คิดทำประโยชน์ต่อบุตรตั้งแต่วินาทีแรก “เมื่อบุตรอยู่ในท้อง มารดาบิดานั้น เกิดเมตตาจิตขึ้นในบุตรว่า เมื่อไรหนอ เราจักเห็นลูกน้อย ไม่มีโรค”^{๑๓} มารดาบิดา เกิดมีเมตตาจิตต่อบุตร ทะนุถนอมครรภ์ปราบปรามที่จะเห็นหน้าบุตรที่มีสุขภาพแข็งแรงปราศ จากโรคและมีอวัยวะครบ และเมื่อคลอดออกมาเลี้ยงดูอย่างทะนุถนอม ปราบปรามที่จะให้บุตรเดินไปในแนวทางที่ถูกต้อง

๒) กรุณา หมายถึง มารดาบิดามีความสงสารที่คิดจะช่วยให้บุตรพ้นจากทุกข์ ความลำบากเดือดร้อนตั้งแต่ครั้งยังเป็นทารกแบเบาะ “ในกาลใดบุตรนั้นยังอ่อน นอนหงายอยู่ ถูกสัตว์ทั้งหลายมีเส้นเป็นต้นกัด หรือถูกการนอนเป็นทุกข์บีบคั้น ร้องให้อยู่ ในกาลนั้นมารดาบิดาก็เกิดความกรุณาขึ้น เพราะได้สดับเสียงบุตรนั้น”^{๑๔} แม้เมื่อบุตรเติบโตใหญ่ เมื่อรู้ว่าบุตรมีความทุกข์ยากลำบากกายหรือมีความทุกข์ใจ มารดาบิดาจะเป็นทุกข์เป็นร้อนและหาวิธีการปลดปล่อยทุกข์ทั้งหลายของบุตรด้วยความบริสุทธิ์ใจโดยไม่หวังสิ่งตอบแทน

๓) มุทิตา หมายถึง มารดาบิดามีความยินดี มีจิตใจแช่มชื่นเบิกบานเมื่อบุตรได้ดี มีสุขหรือมีความเจริญงอกงาม ซึ่งในวิสัยปุถุชนโดยทั่วไปจะมีจิตอิจฉาริษยา เมื่อเห็นผู้อื่นได้ดีกว่า แต่มารดาบิดาจะไม่มีความคิดดังกล่าวกับบุตรของตนมีแต่จิตที่มุทิตาด้วยตลอดเวลา ตั้งแต่เล็กจนเติบโตใหญ่ “ในเวลาบุตรวิ่งมาวิ่งไปเล่นได้ก็ดี ในเวลาบุตรตั้งอยู่ในวัยงาม น่าดูน่าชม ท่านทั้ง ๒ ก็มีจิตอ่อนโยนบันเทิง เบิกบาน เพราะมองดูหน้าบุตรน้อย”^{๑๕}

๔) อุเบกขา หมายถึง การที่มารดาบิดามีการวางใจเป็นกลางกับการกระทำของบุตร พิจารณาด้วยใจเป็นธรรมไม่เอนเอียงด้วยความรัก ความชัง และในเวลาบุตรทำการเลี้ยง ภริยา แยกครองเรือนในกาลนั้น ท่านทั้ง ๒ ก็เกิดความมັถยัสต์ขึ้นว่า บัดนี้ ลูกน้อยของเรา อาจจะเลี้ยงตนได้โดยธรรมตามลำพังของตน ในกาลนั้น ท่านทั้งสองได้ความวางเฉย^{๑๖} ด้วยการรู้จักสงบใจมองดูด้วยการวางเฉย เพราะบุตรสมควรที่จะรับผิดชอบเรื่องของตนเองได้แล้ว ซึ่งในการวางเฉยของมารดาบิดานั้นจะต้องวางเฉยด้วยการมีปัญญากำกับด้วยเสมอ ซึ่งจะเป็นการสร้างพัฒนาทางด้านคุณธรรมให้กับบุตรของตน

ดังนั้น มารดาบิดาประพฤติต่อบุตรด้วยพรหมวิหาร ๔ อันได้แก่ ความเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ซึ่งเป็นธรรมประจำใจที่ทำให้มารดาบิดาเป็นพรหมหรือเสมอด้วยพรหม มารดาบิดาจึงเป็นผู้มีคุณค่าและได้รับการยกย่องว่าเป็นพรหมของบุตร

๒. มารดา บิดาเป็นบุรพเทพของบุตร

ในความหมายของมารดา บิดาเป็นเทพของบุตรนั้นมีคัมภีร์ และปราชญ์ทางด้านศาสนาได้กล่าวไว้ เช่น “มารดาบิดา เรียกว่า บุรพเทพ เพราะท่านเป็นผู้มีอุปการะก่อนกว่าเทพเหล่าอื่น”^{๑๗}

^{๑๓} มงคลตถ. (ไทย) ๒/๒๙๔/ ๒๐๐.

^{๑๔} มงคลตถ. (ไทย) ๒/๒๙๔/ ๒๐๐.

^{๑๕} มงคลตถ. (ไทย) ๒/๒๙๔/ ๒๐๐.

^{๑๖} มงคลตถ. (ไทย) ๒/๒๙๔/ ๒๐๐.

^{๑๗} มงคลตถ. (ไทย) ๒/๒๙๔/ ๒๐๑.

“มารดาบิดาเป็นเทพของบุตรไว้สรุปได้ว่า ท้าวโลกบาลมีหน้าที่ปกป้องภัยให้กับโลกเช่นใด มารดาบิดามีหน้าที่ปกป้องบุตรเช่นเดียวกันและก่อนใครหมดโดยไม่เคยละทิ้งหรือลืมบุตรเลย”^{๑๘}

มารดาบิดาเป็นบุรพเทพของบุตร เพราะท่านมีอุปการะเลี้ยงดูบุตร คอยคุ้มครองปกป้องบุตรก่อนผู้อื่น โดยท่านมีหน้าที่ต่อไปนี้

๑. บำรุงเลี้ยงดูบุตร^{๑๙} หมายถึง บำรุง คือ การเลี้ยงชีวิต มารดาบิดา ทะนุถนอมชีวิตของบุตร ประคบประหงมเลี้ยงดูตั้งแต่แรกเกิดด้วยน้ำนมซึ่งเป็นเลือดในอกของมารดาตลอดจนข้าวและน้ำอย่างต่อเนื่อง จนเจริญเติบโต

๒. แสดงโลกนี้แก่บุตร^{๒๐} หมายถึง การที่บุตรสามารถรับรู้และสัมผัสสิ่งต่างๆ ได้ทั้งกายและใจได้นั้น เป็นเพราะว่ามารดาบิดารับว่าเป็นบุตร ดูแลรักษาบุตรตั้งแต่ครั้งยังอยู่ในครรภ์ และเลี้ยงดูจนเติบโตใหญ่

๓. คุ้มครองปกป้องรักษา^{๒๑} มารดาบิดาได้ทำหน้าที่เป็นเกราะป้องกันและคุ้มภัยไม่ให้เกิดอันตรายใดกับบุตรของตนตั้งแต่อยู่ในครรภ์ เฝ้าทะนุถนอมดังคำกล่าวที่ว่า “ไขในหิน” เพื่อให้บุตรรอดพ้นหรือปราศจากอันตราย อันตรายแม้เพียงน้อยนิด ไม่ให้เกิดต่อลูก มดไม่ให้ไต่ ไรไม่ให้ตอม ยอมแม้แต่จะทำบาป ทำร้ายหรือทำลายชีวิตผู้อื่น เพื่อรักษาชีวิตบุตรของตนเอง มีความรักความเมตตาต่อบุตรและหวังดีต่อบุตรอยู่เสมอ เสียสละได้แม้กระทั่งชีวิตของตนเองเพื่อให้บุตรมีชีวิตที่อยู่รอดต่อไปได้อย่างมีความสุข หรือสละวัตถุสิ่งของอันเป็นของตนเพื่อประดับประดา คุ้มครองลูกให้อยู่ดีมีสุข ปราศจากภัยทั้งหลายทั้งปวงอันเป็นภัยทางโลก

๔. ให้อภัย คือ จิตใจของมารดาบิดาเปรียบเป็นจิตใจที่มีแต่ให้อภัยแก่บุตรมองเห็นบุตรของตนเป็นผู้ที่บริสุทธิ์อยู่เสมอ ยามใดที่บุตรของตนทำผิดก็พิจารณาความผิดเหล่านั้นด้วยจิตใจที่เมตตาและอบรมปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของบุตรให้ดีขึ้น โดยไม่คำนึงถึงความผิดพลาดในอดีตของบุตร จิตใจของมารดาบิดาจึงเปรียบเสมือนพระวิสุทธิเทพ^{๒๒} มารดาบิดาจึงเป็นทักษิณียบุคคล อันหมายถึงบุคคลที่ควรรับของทำบุญ เมื่อบุตรนำของมาสักการะต่อท่านจึงมีผลบุญอย่างมาก

จะเห็นได้ว่า มารดาบิดาเป็นบุคคลคู่แรก ที่เป็นผู้ที่บำรุงเลี้ยงดู จนบุตรเติบโตและเรียนรู้เรื่องราวสิ่งต่างๆ ในโลกนี้ได้ ให้การคุ้มครองดูแลรักษาลูกให้ปลอดภัย มีจิตใจที่ให้อภัยลูกอยู่เสมอ ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงยกย่องมารดาบิดาว่าเป็นบูรพาจารย์หรือเทพองค์แรกของบุตร

^{๑๘} พระเทพปริยัติโมลี, พระในบ้าน, (กรุงเทพฯ : เลียงเชียงจงเจริญ, ๒๕๓๖), หน้า ๓๑.

^{๑๙} มงคลตถ. (ไทย) ๒/๒๕๕/ ๒๐๓.

^{๒๐} มงคลตถ. (ไทย) ๒/๒๕๖/ ๒๐๔.

^{๒๑} มงคลตถ. (ไทย) ๒/๒๕๖/ ๒๐๔.

^{๒๒} วิสุทธิเทพ หมายถึงเทพที่ประเสริฐกว่าเทพทุกเหล่า เป็นเทพที่ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าผู้ที่เป็นวิสุทธิเทพ คือ พระชินาสพ หรือ พระอรหันต์ ทั้งนี้เพราะพระอรหันต์ทรงกระทำกิจต่างๆ เพื่อเกื้อกูลต่อปวงชนทั้งหลาย ให้หลุดพ้นจากความเสื่อมและมีแต่ความเจริญ ท่านไม่คำนึงถึงความบกพร่องหรือผิดพลาดในอดีตของผู้ใด.

๓. มารดาบิดาเป็นบูรพาจารย์ของบุตร

คัมภีร์อรรถกถา ได้อธิบายมารดาบิดาเป็นบูรพาจารย์ของบุตรไว้ว่า “...มารดาบิดาเมื่อจะให้บุตรสำเหนียก ก็กล่าวว่่า เจ้าจงย่นอย่างนี้ จงเคี้ยวอย่างนี้ จงกินอย่างนี้ คนนี้เจ้าควรเรียกพ่อ คนนี้ควรเรียกพี่ชาย น้องชาย คนนี้ควรเรียกพี่สาว น้องสาว สิ่งนี้ควรทำนะ สิ่งนี้ไม่ควรทำนะ ที่โน้นควรเข้าไปนะ ที่โน้นไม่ควรเข้าไป ดังนี้ ต่อมา แม้อาจารย์อื่นๆ จึงจะให้ศึกษาศิลปะ...”^{๒๓}

“เพราะมารดาและบิดาเหล่านั้น ยังบุตรให้ยึดถือ ให้สำเหนียกอยู่ จำเดิมแต่เวลาที่บุตรเกิด ด้วยนัยเป็นต้นว่า “จงนุ่งอย่างนี้ ย่นอย่างนี้” และว่า “คนนี้ เจ้าควรเรียกว่า “พ่อ” ... ฉะนั้น มารดาบิดา ท่านจึงเรียกว่าบูรพาจารย์ เพราะเป็นอาจารย์ก่อนอาจารย์ทั้งหมด”^{๒๔}

มารดาบิดาเป็นอาจารย์คนแรก เป็นผู้สอนลูกตั้งแต่ให้ดูนม ให้ถ่ายอุจจาระ ให้ถ่ายปัสสาวะ ให้ทำทุกอย่าง ซึ่งสอนตั้งแต่เริ่มถือกำเนิดจนคลอตออกมาดูโลกนี้ ซึ่งเป็นการสอนวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของมนุษย์ ทั้งการกิน ดื่ม ทำ พูด คิด ซึ่งถือว่่ามารดาบิดาเป็นผู้มีอิทธิพลต่อลูกในฐานะครูที่สำคัญอันดับแรก

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวถึงคุณค่าของมารดาบิดาไว้ว่า เป็นบูรพาจารย์ของลูก โดยเป็นอาจารย์คนแรกหรือครูต้น ผู้อบรมสั่งสอนให้ รู้จักวิธีการที่จะมีชีวิตอยู่ในโลกตั้งแต่ขั้นพื้นฐาน เริ่มแต่วิถีกินอยู่ หลับนอน ขับถ่าย หัดยืน หัดเดิน หัดพูดจาปราศรัย รู้วิธีสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับผู้อื่น นำลูกเข้าสู่สังคมมนุษย์ ตลอดจนวินัยดำเนินชีวิตที่ดีงาม ฝึกฝนความคิด และคุณธรรม ก่อนอาจารย์อื่นใด”^{๒๕}

พระเทพปริยัติโมลี ได้กล่าวไว้ว่า พ่อแม่นั้นจัดเป็นครูที่ยอดเยี่ยมกว่าใครหมด ถึงขั้นเป็น “พ่อครู” และ “แม่ครู” นั้นเชียว เพราะครูธรรมดาก็สอนกันแค่วิชาการในหลักสูตรเป็นพื้น แต่พ่อแม่ท่านสอนเราทั้งในหลักสูตรและนอกหลักสูตร สอนทั้งในแง่ของทฤษฎีและภาคปฏิบัติในชีวิตจริง ทั้งสอนโดยไม่ต้องมีตำราสอน ไม่มีเวลาจำกัดว่าต้องสอนตามชั่วโมงนั้นชั่วโมงนี้เหมือนครูทั่วๆ ไป”^{๒๖}

คำว่า มารดาบิดาเป็นบูรพาจารย์นั้น คือมารดาบิดานั้นเป็นครูอาจารย์คนต้นแรกของลูก เพราะพ่อแม่สอนให้ลูกรู้จักพูด รู้จักเขียน รู้จักขาน ประคับประคองให้รู้จักนั่ง รู้จักคลาน รู้จักเดิน สั่งสอนให้รู้จักบาปบุญคุณโทษ ตลอดจนถึงการนุ่งห่ม อาบน้ำแต่งตัว พ่อแม่สอนให้รู้ก่อนทั้งสิ้น

มารดาบิดาเป็นบูรพาจารย์ของบุตร เป็นครูคนแรกของบุตร เพราะเป็นผู้ที่สอนและอบรมบุตรตั้งแต่แรกเกิด จนเติบโต โดยสิ่งที่มารดาบิดาอบรมบุตรนั้นเป็นเรื่องสำคัญที่บุตรจะใช้เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตและศึกษาเรื่องอื่น อันได้แก่

๑. สอนภาษา เมื่อบุตรเริ่มหัดพูด มารดาบิดาเป็นคนแรกที่สอนให้บุตรรู้จักภาษาพูด เริ่มจากคำเรียกสิ่งที่อยู่ใกล้ตัว เช่น พ่อ แม่ พี่ ป้า น้า อา น้อง แมว หมา เป็นต้น ด้วย

^{๒๓} ขุ.อิติ.อ.(ไทย) ๔๕/๖๗๑-๖๗๒.

^{๒๔} มงคลตถ. (ไทย) ๒/๒๕๔/ ๒๐๑ - ๒๐๒.

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *คุณบิดามารดาสุพรรณนามหาศาล*, หน้า ๓๑.

^{๒๖} พระเทพปริยัติโมลี, *พระในบ้าน*, หน้า ๓๖.

ภาษาที่สุภาพและเหมาะสมกับบุคคล กาลเวลา อันเป็นคำพูดที่นำมาซึ่งคุณประโยชน์ และเป็นที่รักของคนรอบด้าน

๒. สอนการดำเนินชีวิต เช่น มารยาทในชีวิตประจำวัน การเดิน การยืน การนั่ง การนอน การรับประทานอาหารการแต่งกาย การดูแลรักษาสุขภาพอนามัยของตนเอง และมารยาทในสังคม การสิ่งใดควรทำและไม่ควรทำ อบรมสั่งสอนคุณธรรม บาปบุญคุณโทษ เพื่อที่บุตรจะได้มีมนุษยสัมพันธ์กับผู้อื่นและมีการดำเนินชีวิตที่ดีงาม เมื่อเติบโตขึ้นได้เข้าเรียนจึงมีครูอาจารย์อื่น ๆ อบรมสั่งสอนศิลปะวิชาชีพต่างๆให้

ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสยกย่องว่ามารดาบิดาเป็นบูรพาจารย์คนแรกของบุตร

๔. มารดาบิดาเป็นอาหุไนยบุคคลของบุตร

มารดาบิดาในฐานะอาหุไนยบุคคลว่า สิ่งของชื่อว่า อาหุณะ เพราะเขาต้องนำมาบูชา คือผู้หวังผลวิเศษต้องนำมาจากที่ไกลแล้ว จึงถวายในท่านผู้มีคุณ คำว่า อาหุณะ นี้ เป็นชื่อของข้าว น้ำ และผ้าสำหรับปกปิดกาย เป็นต้น มารดาบิดาย่อมควรซึ่งของบูชานั้น เพราะเป็นนาสำหรับปลูกฝังอุปการธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาหุเนยยะ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คำว่า อาหุเนยยะ นี้เป็นชื่อของมารดาบิดาทั้งหลาย^{๒๗}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ว่า มารดาบิดาเป็นอาหุไนยบุคคล ของลูก โดยเป็นจุดพระอรหันต์ที่มีจิตใจบริสุทธิ์สะอาด ชื่อตรง ไม่มีภัยอันตราย เข้าใกล้และอยู่ด้วยได้อย่างไว้วางใจ และสนิทใจโดยสมบูรณ์ เป็นผู้พร้อมที่จะให้อภัย และปลอบขวัญยามมีภัย ควรแก่การกราบไหว้เคารพบูชาของลูกตลอดกาล^{๒๘} เพราะมารดาบิดาเป็นผู้ที่สมควรจะได้รับการนอบน้อมบูชาสักการะที่บุตรนำมาบูชา อันได้แก่ อาหาร น้ำ และเครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น และควรบำรุงท่านทั้งเข้าและเย็น ทั้งนี้เพราะมารดาบิดาเป็นผู้มีอุปการคุณแก่บุตรเป็นอย่างมาก ท่านจึงเป็นเนื้อนาบุญสำหรับบุตร

คำว่า อาหุไนยะนั้น คือ พ่อแม่ ทรงคุณความดีควรแก่ของค่านับบูชา เช่น ข้าวปลาอาหาร ผ้านุ่งห่ม ที่ลูกนำมากราบค่านับบูชา สิ่งของที่ลูกนำมาค่านับบูชานั้น พ่อแม่มีคุณความดีพอที่จะอำนวยผลบุญกุศลแก่ลูก ให้ลูกได้รับความปลาบปลื้มใจ อาหุไนยะเป็นคุณของพระอรหันต์ แปลว่าผู้ควรแก่ของค่านับบูชา พ่อแม่เป็นอาหุไนยะของลูก ก็คือท่านเป็นพระอรหันต์ของลูกนั่นเอง

จึงเห็นได้ว่ามารดาบิดาได้ชื่อว่าอาหุไนยบุคคล คือบุคคลผู้ควรรับของที่บุตรนำมาให้ แม้จากที่ไกล มีข้าว น้ำ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น ทั้งนี้เพราะพระอรหันต์เป็นผู้ที่ควรแก่ของค่านับบูชา และเป็นเนื้อนาบุญสำหรับผู้ที่น่าขอมาสักการบูชา ทั้งนี้เพราะท่านเป็นผู้บริสุทธิ์ ปราศจากกิเลส และมีจิตที่มุ่งอนุเคราะห์แก่ชาวโลกโดยไม่เลือกหน้า มารดาบิดาเป็นผู้มีคุณธรรมต่อบุตร ดังเช่นพระอรหันต์ ดังนั้น มารดาบิดาจึงได้ชื่อว่า อาหุไนยะ ซึ่งสรุปเป็นประเด็นได้ ดังนี้

๑. มารดาบิดาเป็นผู้มีอุปการคุณแก่บุตร มารดาบิดาเป็นผู้มุ่งประโยชน์แก่บุตรด้วยใจที่บริสุทธิ์ ไม่หวังสิ่งตอบแทน เปรียบได้กับพระอรหันต์มุ่งกระทำต่อชาวโลกด้วยจิตใจที่ปราศจาก

^{๒๗} พุ.อิตติ.(ไทย) ๔๕/๖๗๒ - ๖๗๓.

^{๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *คุณบิดามารดาสุตพรรณนามหาศาล*, หน้า ๓๑.

กิเลส ดังนั้นพระอรหันต์ท่านเป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาบูชา เคารพสักการะ ฉันทิ มารดาบิดาก็เป็นผู้ควรแก่ของที่บุตรนำมาบูชา มาเคารพสักการะ ฉันทิ

๒. เป็นเนื่อนาบุญของบุตร มารดาบิดา เป็นผู้มึอุปการคุณแก่บุตรเป็นอย่างมาก ดังนั้นการที่บุตรนำสิ่งของมาสักการบูชาท่านจึงมีอาานิสงส์เป็นอย่างมาก เปรียบได้กับสักการบูชาพระอรหันต์ บุตรสามารถสักการบูชา มารดาบิดา ได้ ๒ อย่าง คือ

๑) อามิสบูชา คือบุตรสักการบูชามารดาบิดาด้วยวัตถุสิ่งของอันได้แก่ปัจจัย ๔ เพื่อบำรุงเลี้ยงดูมารดาบิดาทั้งเช้าและเย็นเพื่อให้ท่านมีความสุขทางกาย

๒) ปฏิบัติบูชา คือ การเชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสอนของมารดาบิดา ตอบแทนมารดาบิดาให้มีความสุขทางใจ เป็นการเลี้ยงจิตใจของท่านให้เข้มแข็งเบิกบานมีความสุข

จึงเห็นได้ว่าคุณความดีของมารดาบิดาที่มีต่อบุตรนั้น เปรียบได้กับพระอรหันต์ ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสยกย่องคุณค่ามารดาบิดาว่าเป็นอาหุไนยบุคคลของบุตร

ในพุทธยอัคคิสสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสเปรียบเทียบมารดาบิดาไว้ว่า

พราหมณ์ อัคคิ ๓ ประการนี้ เป็นสิ่งที่ควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชาแล้วบริหารให้ เป็นสุขโดยชอบ อัคคิ ๓ ประการอะไรบ้าง คือ อาหุเนยัคคิ คหปตคคิ ทักขิณเยัคคิ อาหุเนยัคคิเป็นอย่างไร อาหุเนยัคคิ คือ บุตรในโลกนี้มีมารดาหรือบิดา นี้เรียกว่า อาหุเนยัคคิ ซื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุตรเกิดจากมารดาบิดานี้ ฉะนั้น อาหุเนยัคคิ จึงเป็นผู้ที่สักการะ เคารพ นับถือ บูชา บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ^{๒๙}

อรรถกถา ได้อธิบายความหมายของอาหุเนยัคคิ ไว้ว่า

เครื่องสักการะท่านเรียกว่าอาหุณะ บุคคลผู้ควรแก่อาหุณะ ชื่อว่า อาหุไนย แท้จริงมารดาบิดา ย่อมควรแก่อาหุณะ เพราะมีอุปการะมากแก่บุตร บุตรทั้งหลาย เมื่อปฏิบัติ ผิดพลาดในมารดาบิดา ก็ย่อมไปเกิดในอบาย มีนรกเป็นต้น ดังนั้น แม้ว่า มารดาบิดาจะไม่ ตามเผาไหม้บุตรก็จริง แต่ก็ป็นต้นเหตุ แห่งการถูกเผาไหม้ ท่านเรียกว่า อาหุเนยัคคิ (ไฟคือ อาหุไนยบุคคล)^{๓๐}

อัคคิ หมายถึงไฟ ไฟเป็นสิ่งที่สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้อย่างมากและใน ขณะเดียวกัน ถ้าประมาท ไฟนั้นก็สามารถเผาผลาญทำลายล้างผู้ใช้ให้มอดไหม้ได้ พระพุทธเจ้าจึงเปรียบเทียบมารดาบิดาเป็นอาหุเนยัคคิ หมายถึง เป็นไฟที่บุตรต้องสักการะ เคารพ นับถือ บูชา และบริหาร ท่านให้อยู่เป็นสุข บุตรคนใดไม่ได้ปฏิบัติดังเช่นดังที่กล่าวมาแล้ว หรือปฏิบัติผิดต่อท่าน แม้ว่ามารดาบิดาไม่ได้คิดร้ายถือโทษโกรธเคืองก็ตาม (ด้วยมารดา บิดาเป็นผู้มีพรหมวิหาร ๔ มีเมตตาต่อบุตรมาก) ย่อมเป็นเหตุส่งผลให้บุตรไปเกิดในอบาย หรือในนรกได้

^{๒๙} อัง.สตุตตก. (ไทย) ๒๓/๔๗/๗๓.

^{๓๐} ที.ปา.อ. (ไทย) ๑๖/๓๐๕.

พระพุทธเจ้าตรัสยกย่องพระคุณมารดาบิดาไว้เสมอเหมือนพระอรหันต์ ดังนั้น การที่บุตรปฏิบัติปฏิบัติชอบหรือปฏิบัติผิดต่อท่านจึงมีผลต่อบุตรอย่างมหันต์ ดังไฟที่พร้อมจะเป็นประโยชน์ต่อบุตรหรือเผาผลาญให้มอดไหม้ แม้ว่ามารดาบิดาจะไม่ถือโทษโกรธเคืองก็ตาม

นอกจากนี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงคุณค่าของมารดาว่า เป็นเสมือนมิตรในเรือนของบุตรไว้ในมิตตสูตร พระสูตรที่ว่าด้วยมิตร ไว้ว่า

ได้มีเทวดามาทูลถามพระพุทธเจ้าว่า อะไรเล่าเป็นมิตรของคนเดินทาง อะไรเล่าเป็นมิตรในเรือนตน อะไรเล่าเป็นมิตรของคนผู้มีประโยชน์เกิดขึ้นเนื่อง ๆ อะไรเล่าเป็นมิตรติดตามไปภพหน้า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า พวกหมู่เกวียนเป็นมิตรของคนเดินทาง มารดาเป็นมิตรในเรือนของตน สหายเป็นมิตรของคนผู้มีประโยชน์เกิดขึ้นเนื่อง ๆ บุญที่ตนเองทำไว้แล้วเป็นมิตรติดตามตนไปถึงภพหน้า^{๓๑}

อรรถกถามิตตสูตร^{๓๒} ได้อธิบายไว้ว่า คนเดินทางหมายถึงคนเดินทางร่วมกันหรือเดินทางด้วยลำแข้งหรือว่าคนเดินทางด้วยเกวียน ปัจจุบันอาจจะเดินทางด้วยรถยนต์ รถไฟ เรือหรือแม้แต่เครื่องบินก็จัดเข้าเป็นคนเดินทางเหมือนกัน ในอดีตหมายถึงเอาเกวียนและโคต่าง แต่ปัจจุบันน่าจะพออนุโลมได้กับรถยนต์ รถไฟ เรือหรือแม้แต่เครื่องบิน สารสำคัญจึงอยู่ที่อุปกรณ์ในการเดินทางต้องมีสภาพที่สมบูรณ์พร้อมจะนำพาเราไปได้ ที่สำคัญหากเราเดินทางโดยเป็นคนขับเองก็ต้องอยู่ในสภาพที่มีไม่เสพของมีนเมา และมีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์

คำว่ามารดาเป็นมิตรในเรือนนั้นท่านหมายถึงเมื่อโรคร้ายอันตรายต่างๆ เกิดขึ้น ผู้ที่พร้อมจะให้การช่วยเหลือให้ปลอดภัยผู้หนึ่งชื่อว่ามิตร เมื่อโรคร้ายเกิดขึ้นในบ้านเรือนของตนนั้น คนอื่น ๆ เช่นบุตรภรรยาอาจจะแสดงความรังเกียจออกมาให้เห็น แต่มารดาจะทำการดูแลรักษาเอาใจใส่ให้บุตรของตนอยู่รอดปลอดภัยจากโรคร้ายนั้นๆ ด้วยความรักความเมตตา มารดาจึงได้ชื่อว่าเป็นทั้งมิตรทั้งสหายในเรือนของตน เมื่อมีธุระหรือการงานใดๆเกิดขึ้น ผู้ที่พร้อมจะให้ความช่วยเหลือโดยไม่ปิดพลับ คนนั้นท่านเรียกว่ามิตรสหาย ส่วนผู้ที่ชักชวนในอบายมุขต่างๆ ไม่เรียกว่ามิตรสหาย เป็นเพียงคนร่วมดื่ม มิตรสหายช่วยเหลือได้เฉพาะในโลกนี้

สรุปได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงยกย่องคุณค่าของมารดาบิดาไว้สูงสุด โดยเปรียบไว้ในฐานะของพรหม เพราะท่านมีพรหมวิหาร ๔ อันได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ในการอบรมเลี้ยงดูบุตร เป็นบุรพเทพ เพราะบำรุงเลี้ยงดูบุตร แสดงโลกนี้แก่บุตร ค้ำครองปกป้องรักษา และให้อภัย เป็นบูรพาจารย์ เพราะเป็นครูคนแรกที่สอนบุตรในเรื่องของภาษาพูด และการดำเนินชีวิต และเป็นอาหุไนยบุคคล หรือพระอรหันต์ของบุตร เพราะท่านเป็นผู้มีอุปการคุณมากและเป็นเนื่อนาบุญของบุตร และเป็นดังไฟที่พร้อมจะให้คุณหรือโทษอย่างมหันต์ต่อบุตร ขึ้นอยู่กับการปฏิบัติของบุตรที่มีต่อท่าน แม้ว่ามารดาบิดาจะไม่ถือโทษโกรธเคืองก็ตาม และเมื่อบุตรโรคร้ายอันตรายต่างๆ เกิดขึ้นพร้อมที่จะให้การช่วยเหลือจนปลอดภัย หรือช่วยเหลือในธุรการงานต่างๆ มารดาจึงเปรียบได้กับมิตรในเรือนของบุตร

^{๓๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๓/๖๘.

^{๓๒} ส.ส.อ. (ไทย) ๒๔/๑๖๓/๒๗๔ - ๒๗๕.

๒.๒ วิธีการบำรุงมารดาบิดา

สังคมที่ยกย่องคุณธรรมเรื่องความกตัญญูทว่าว่าเป็นเครื่อง หมายของคนดี ดังนั้นบุตร คนใดที่บำรุงมารดาบิดา จะได้รับการยกย่องจากสังคมว่าเป็นคนดีมีศีลธรรม และยังประโยชน์ต่อตนเอง และสังคม ส่วนบุตรคนใดไม่เลี้ยงมารดาบิดาจะได้รับการประณามจากสังคมว่าเป็นผู้กตัญญูไม่รู้คุณ คน แม้การมีบุตรจะเป็นภาระที่หนักหน่วงและยาวนาน หรือบางรายมารดาต้องเสี่ยงกับชีวิต แต่หญิง ชายที่เริ่มต้นชีวิตครอบครัวก็ปรารถนาที่จะมีบุตรเพื่อสืบสกุลและสร้างความมั่นคงทางโลกให้กับวงศ์ ตระกูล บางคู่ที่ไม่มีบุตรถึงกับไปบนบานศาลกล่าวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนนับถือ ทั้งนี้เพราะมารดาบิดามี ความหวังหรือ ความปรารถนาที่จะได้จากบุตรของตน

พระพุทธเจ้าตรัสถึงความหวังหรือความปรารถนาของมารดาบิดาที่จะได้รับจากบุตร จึง ปรารถนาที่จะมีบุตรไว้ในปุตตสูตรว่า

มารดาบิดาผู้ฉลาด เมื่อเห็นฐานะ ๕ ประการ จึงปรารถนาบุตรด้วยหวังว่า บุตรที่เรา เลี้ยงแล้วจักเลี้ยงเรา จักช่วยทำกิจของเรา วงศ์ตระกูลจักดำรงอยู่ได้นาน จักปฏิบัติตนให้ สมควรแก่การรับทรัพย์มรดก และเมื่อเราทั้งสองตายแล้วจักทำบุญอุทิศให้ มารดาบิดาผู้ฉลาด เมื่อเห็นฐานะเหล่านี้ จึงปรารถนาบุตร^{๓๓}

จะเห็นได้ว่ามารดาบิดา มีความปรารถนาหรือความต้องการที่จะให้บุตรทำให้ตน คือ

๑. บุตรที่ตนเลี้ยงแล้วจักเลี้ยงตนตอบ
๒. ช่วยทำกิจของตน
๓. ดำรงวงศ์ตระกูล
๔. ปฏิบัติตนสมควรแก่การได้รับทรัพย์มรดก
๕. ทำบุญอุทิศให้เมื่อล่วงลับแล้ว

แต่ฐานะ ๕ ประการของมารดาบิดาปรารถนาให้มีในบุตร มิใช่บุตรทุกคนจะทำให้ท่าน ได้สมหวัง มารดาบิดาจึงปรารถนาบุตรที่มีคุณลักษณะที่จะทำให้ตนสมหวัง พระ พุทธเจ้าได้ตรัสถึง คุณลักษณะของบุตรหรือประเภทของบุตรไว้ใน ปุตตสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุตร ๓ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่บนโลก บุตร ๓ จำพวกไหนบ้าง คือ อติชาตบุตร (บุตรที่มีคุณสมบัติสูงกว่ามารดาบิดา) อนุชาตบุตร (บุตรที่มีคุณสมบัติน้อยกว่า มารดาบิดา) อวชาตบุตร (บุตรที่มีคุณสมบัติต่ำกว่ามารดาบิดา) บัณฑิตย่อมปรารถนาอติชาต บุตรและอนุชาตบุตรไม่ปรารถนาอวชาตบุตร ซึ่งมีแต่ทำลายวงศ์ตระกูล^{๓๔}

คุณลักษณะหรือลักษณะของบุตรทางพระพุทธศาสนามี ๓ ประเภท ได้แก่

๑. อติชาตบุตร หรืออภิชาตบุตร หมายถึง บุตรที่มีคุณธรรมสูงกว่ามารดาบิดา มี ศील มีกัลยาณธรรม ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่ง ส่วนมารดาบิดาไม่มี เป็นบุตรชั้นสูง สร้างความเจริญให้แก่วงศ์ตระกูล

^{๓๓} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๔/๖๑.

^{๓๔} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๗๔/๔๓๑.

๒. อุนชาตบุตร หมายถึง บุตรที่เสมอด้วยมารดาบิดา ได้แก่ บุตรที่มีคุณธรรมเสมอ มารดาบิดา มีศีล มีกัลยาณธรรม ถึงพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่งเหมือนกัน

๓. อวชาตบุตร หมายถึง บุตรที่มีคุณธรรมต่ำกว่ามารดาบิดา ไม่มีศีล และกัลยาณธรรม และไม่ถึงพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่ง ส่วนมารดาบิดามีศีล มีกัลยาณธรรม ถึงพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่ง เป็นบุตรที่จะนำความเดือดร้อนมาให้วงศ์ตระกูล

แต่บุตรที่จะทำให้ฐานะ ๕ ประการของมารดาบิดาสมปรารถนานั้นได้แก่ อภิชาตบุตร และอุนชาตบุตรเท่านั้น ส่วนอวชาตบุตรนั้นเป็นบุตรที่จะทำให้ลาภวงศ์ตระกูลให้ย่อยยับฉิบหาย บุตรจึงเป็นความหวังสูงสุดของมารดาบิดา ด้วยท่านทั้งสองได้มีอุปการคุณ บำรุงเลี้ยง และแสดงโลกนี้แก่บุตร สมควรที่บุตรจะต้องตระหนักและเห็นคุณค่า ซาบซึ้งถึงคุณธรรมของท่านที่มีต่อบุตร เพื่อที่จะได้เกิดความรู้สึกสำนึกที่จะต้องตอบแทนคุณที่ท่านได้เลี้ยงดูบุตรมา

พระพุทฺธเจ้าได้ตรัสถึงวิธีที่บุตรจะบำรุงมารดาบิดาไว้ในสังคาลกสูตร ว่า

คหบดีบุตร บุตรพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดยหน้าที่ ๕ ประการ

๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
๒. จักทำกิจของท่าน
๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล
๔. จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศไปให้^{๓๕}

พระพุทฺธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า เพราะการบำรุงมารดาบิดา บัณฑิตผู้รู้แจ้งพึงได้สังคหวัตถุ ๔ ประการนี้ คือ

๑. ทาน การให้
๒. ปิยวาจา เจรจาคำน่ารัก
๓. อัถถจริยา การประพฤติประโยชน์
๔. สมานัตตตา ความเป็นผู้มีมิตนเสมอในธรรมทั้งหลายตามสมควร ย่อมมีในโลกนี้เหมือนเพลาารถย่อมมีแກร์ลที่กำลังแล่นไป^{๓๖}

มารดาบิดาจัดเป็นทิศเบื้องหน้า ซึ่งเป็นทิศที่สำคัญที่สุด เพราะท่านเป็นบุคคลที่สำคัญที่สุดสำหรับบุตร บุตรสามารถตอบแทนพระคุณของท่านได้ด้วยการบำรุงดังต่อไปนี้

๑. การเลี้ยงดูมารดาบิดา (ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ)

บุตรมีหน้าที่สำคัญอย่างยิ่งที่จะต้องเลี้ยงดูมารดาบิดา เพราะท่านทั้งสองได้ทำนุบำรุงบุตร ตั้งแต่เมื่อเริ่มรู้ว่าตั้งครรภ์ และเมื่อคลอดออกมาท่านทนุถนอมกลม่อมเกลี้ยงเลี้ยงดูด้วยเลือดในอก ข้าวปลาและอาหาร เป็นต้น จนเติบโตใหญ่ มารดาบิดาต้องตรากตรำทำงานหนักเพื่ออนาคตของ

^{๓๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒

^{๓๖} ขุ.ชา.สตตก. (ไทย) ๒๘/๑๗๘/๘๓.

บุตร เมื่อถึงเวลาอันสมควรบุตรควรต้องมีหน้าที่ดูแลเอาใจใส่ท่านเป็นอย่างดี สมควรปฏิบัติต่อท่าน ทั้งทางร่างกายและจิตใจ ด้วยอามิสบูชาและปฏิบัติบูชา ดังต่อไปนี้

๑.๑ การเลี้ยงดูทางร่างกาย การบำรุงมารดาบิดาท่านด้วยปัจจัย ๔ เป็นสิ่งจำเป็น ขั้นพื้นฐานที่จำเป็นต่อร่างกาย อันได้แก่

๑) อาหาร ควรจัดหาอาหารที่เหมาะสมกับวัยและมีประโยชน์ต่อร่างกาย และรสชาติที่ท่านชอบรับประทาน เมื่อนำอาหารไปให้ท่านควรอยู่ดูแลปรนนิบัติให้ท่านรับประทาน และชวนท่านพูดคุยให้เห็นว่าบุตรมีความเอาใจใส่ด้วย อย่างนำไปวางเฉย ๆ บุตรควรรับประทานอาหารกับท่านด้วย

๒) เครื่องนุ่งห่ม จัดหาให้ในโอกาสต่างๆ และหาเสื้อผ้าที่เหมาะสมกับสภาพของอากาศ และซักทำความสะอาดเพื่อร่างกายท่านจะได้สบาย

๓) บ้านหรือที่อยู่อาศัย ควรจัดหาที่อยู่อาศัยให้ท่าน บริเวณที่นึ่ง ที่นอน ให้มีอากาศถ่ายเท ได้สะดวก สะอาด อย่าให้ท่านต้องนอนอยู่ใกล้เสียงดังๆ

๔) ยารักษาโรค ดูแลสุขภาพท่าน พาไปตรวจสุขภาพ เมื่อท่านเจ็บป่วย พาท่านไปพบแพทย์เพื่อทำการรักษา เอาใจใส่ดูแล ป้อนข้าวป้อนน้ำ ที่หลับนอน ซักผ้าที่เปรอะเลอะเทอะและอาบน้ำให้ ไม่ควรทอดทิ้งท่านระหว่างเจ็บป่วย เพราะจะทำให้มารดาบิดารู้สึกว่าเหว่ ดูแลท่านเหมือนเมื่อครั้งที่ท่านดูแลบุตรเมื่อยังเล็ก

การเลี้ยงดูมารดาบิดาด้วยปัจจัย ๔ เป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง แม้บุตรที่อยู่ในฐานะเป็นภิกษุ ก็ต้องเลี้ยงดูมารดาบิดา ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า

ภิกษุแม้ทำเภสัชแก่มารดาบิดาเหล่านั้น ก็ไม่เป็นเวชกรรม แม้ในการให้ อนามัญฐ-
บิณฑบาต^{๓๗} เป็นต้น ก็ยังไม่เป็นการยังศรัทธาไทยให้ตกไป...อนามัญฐบิณฑบาต ภิกษุควร
ให้แก่มารดาบิดา แม้หากจะมีราคากาหาปณะ^{๓๘} ก็ไม่เป็นการทำศรัทธาไทยให้ตกไป^{๓๙}

การเลี้ยงดูทางร่างกาย หมายถึง การเลี้ยงดูด้วยปัจจัย ๔ และปรนนิบัติรับใช้ เอาใจใส่ท่าน ซึ่งบุตรแต่ละคนควรทำหน้าที่ให้สมบูรณ์ตามศักยภาพและความสามารถ ด้วยมารดาบิดาจัดเป็นพรหมเป็นครูคนแรกและเป็นอาหุเนยยะ ท่านเป็นเนื่อนาบุญของลูก จึงสมควรที่จะได้รับการบำรุงจากบุตรด้วยอามิสบูชา คือการบูชาด้วยดอกไม้ ของหอม อาหารและวัตถุอื่นๆ ที่บุตรนำมาบูชาด้วยกิริยาที่นอบน้อม

๑.๒ การเลี้ยงดูทางใจ การบำรุงเลี้ยงดูทางใจ เป็นการประคับประคองใจให้มารดาบิดามีจิตใจที่เข้มแข็ง มีความสุขความภาคภูมิใจในบุตร และการที่บุตรไม่ทำให้ท่านทุกข์ใจ กังวลใจ หรือนำความเดือดเนื้อร้อนใจมาให้ จะทำให้ท่านอายุยืน

^{๓๗} อนามัญฐบิณฑบาต อาหารที่ภิกษุบิณฑบาตได้มายังไม่ได้ฉัน จะให้แก่ผู้อื่นที่ไม่ใช่ภิกษุด้วยกันไม่ได้ นอกจากมารดาบิดา อ่างใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๖๘.

^{๓๘} ชื่อเงินตราในสมัยโบราณ ๑ กหาปณะเท่ากับ ๒๐ มาสก หรือ ๔ บาท อ่างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^{๓๙} มงคลตถ. (ไทย) ๒/๓๐๓/๒๑๐ - ๒๑๑.

ในขัตติยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงสิ่งประเสริฐไว้ว่า “บรรดาบุตร บุตรที่เชื่อฟัง ประเสริฐสุด”^{๔๐} ดังนั้น ในวัยเรียนบุตรต้องเชื่อฟังมารดาบิดา ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนให้เต็มความสามารถ เมื่อประกอบอาชีพการงานก็ควรประพฤติปฏิบัติอยู่ในศีลในธรรม แม้ว่าบางครั้งจะมีเรื่องขัดแย้งกันในความคิด และความคิดเห็นของบุตรจะถูกก็ตาม แต่บุตรไม่ควรโต้เถียงท่าน จะเป็นการทำร้ายจิตใจของท่านเป็นอย่างยิ่ง การทำให้มารดาบิดาทุกข์ใจเป็นการฆ่าท่านทางอ้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้ามารดาบิดาสูงอายุอาจทำให้ท่านตรอมใจหรือป่วยทางใจได้ เพราะคิดว่าท่านไม่มีคุณค่า ทำอะไรไม่ได้บุตรจึงไม่มีความเคารพยำเกรง ถ้ามีความเห็นไม่ตรงกับท่าน บุตรควรจะต้องเป็นฝ่ายยอมท่านเพราะทั้งนี้ชีวิตทั้งหมดของเราเกิดมาจากท่าน และเมื่อต้องมีการโต้แย้งหรือการแสดงความคิดเห็นที่แตกต่างกันบุตรควรแสดงความคิดเห็นอย่างเคารพ

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้กล่าวไว้ว่า “จิตใจเป็นเรื่องสำคัญ เราต้องเลี้ยงใจท่านด้วย เลี้ยงใจคุณแม่มาก็คือ ประพฤติในสิ่งที่ท่านพอใจ ท่านสบายใจ”^{๔๑}

การที่บุตรปฏิบัติบูชาต่อมารดาบิดาด้วยดี เช่น มีการแสดงความเคารพ เชื่อฟัง ดำรงตนอยู่ในโอวาท เพื่อเป็นการพัฒนาคุณธรรมของบุตรและเป็นการยกย่องฐานะของมารดาบิดา ขึ้นอีกด้วย ดังปรากฏในสพรหมกสูตร ว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุตรของสกุลใดบูชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่าพรหม บุตรของสกุลใดบูชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามีบูรพาจารย์ บุตรของสกุลใดบูชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามีบูรพาเทพ บุตรของสกุลใดบูชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามีอาหุเนยยบุคคล”^{๔๒}

ลักษณะของการปฏิบัติบูชา มีอยู่ ๔ ประการคือ

๑. สักการะเคารพ สักการะนี้ ในความหมายของกิริยา คือ การทำดี การแสดงกิริยาสุภาพ เช่นไม่แสดงอาการเดินกระเท็บเท้าใส่ กล่าววาจาสุภาพ ไพเราะ นุ่มนวล แผงด้วยความเคารพและใจสุภาพ คือไม่แสดงอาการบั่นบึ้งใส่ หรืออารมณ์ไม่ดีกับท่าน มีความรู้สึกที่ดั่งามเคารพมารดาบิดา

๒. ครุการะ หมายถึงความรัก ความห่วงใย บุตรที่มีความรักความห่วงใยในมารดาบิดา พยายามรักษาน้ำใจ กระทำตนให้เป็นที่เบาใจของมารดาบิดาประพฤติให้เป็นคนว่าง่ายสอนง่ายอยู่ในโอวาทของมารดาบิดา

๓. มานนา แปลว่า ความนับถือ ยกย่อง เชิดชู มีกิริยาวาจาที่ดั่งาม ประพฤติตนยกย่อง เชิดชู รักใคร่ยำเกรงมารดาบิดา ไม่ดูหมิ่นเหยียดหยาม ไม่นินทา ไม่ทะเลาะโต้เถียงมารดาบิดา หรือต้องกล้าที่จะบอกกับบุคคลอื่นว่าบุคคลนี้เป็นมารดาบิดาของตน

^{๔๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔/๑๔.

^{๔๑} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), พระพรหมของลูก, หน้า ๕๖.

^{๔๒} อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓.

๔. วันทนา การเคารพ กราบไหว้และชมเชย คุณความดีของมารดาบิดา คือ กล้าที่จะกล่าวหรือพรรณนาคุณงามความดีของมารดาบิดา^{๔๓}

จะเห็นได้ว่า การปฏิบัติบูชา เป็นการบำรุงใจมารดาบิดาให้มีความสุข และเป็นการพัฒนาคุณธรรมในตัวบุตร ตลอดจนยกย่องฐานะของมารดาและบิดาอีกด้วย

สรุปได้ว่าการเลี้ยงดูมารดาบิดานั้น คือการเลี้ยงดูท่านด้วยอามิสบูชาและปฏิบัติบูชา เพื่อให้ท่านมีความสุขทั้งทางร่างกายและจิตใจ

๒. จักทำกิจของท่าน

กิจของท่าน หมายถึงกิจการต่างๆ ทั้งภายในบ้านและภายนอกบ้าน บุตรสามารถช่วยเหลือการงานต่างๆ ของมารดาบิดาที่เป็นงานบ้านได้ตั้งแต่วัยเด็ก ด้วยการช่วยทำงานบ้านต่างๆ เช่น เก็บกวาดถูบ้าน ซักผ้า ล้างจาน หุงข้าวและทำกับข้าว เพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระให้ท่านที่ต้องประกอบอาชีพเลี้ยงดูบุตร เมื่อเติบโตช่วยเหลือการงานนอกบ้านด้วยการประกอบอาชีพของท่าน เช่น การค้าขาย การกสิกรรม หรือหัตถกรรม หรือเป็นหูเป็นตาแทนท่านเพื่อช่วยดูแลทรัพย์สินไว้ไม่ให้เสียหาย การช่วยเหลือมารดาบิดาทำการงานต่างๆ ควรทำด้วยความเต็มใจ มีกิริยาที่อ่อนน้อม ทั้งนี้นอกจากจะเป็นการแบ่งเบาภาระจากมารดาบิดาแล้ว ยังเป็นการฝึกฝนอาชีพไปในตัว และเป็น การสร้างความภาคภูมิใจให้มารดาบิดาอีกด้วย

๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล

การที่หญิงชายแต่งงานและเริ่มต้นมีชีวิตครอบครัว เพื่อหวังมีบุตรไว้สืบสกุล บุตรจึงมีหน้าที่ที่จะรักษาทรัพย์สมบัติ และชื่อเสียงของวงศ์ตระกูลสืบต่อจากมารดาบิดา ด้วยความมุ่งมั่นมานะ ขยันขันแข็งที่จะประกอบอาชีพสุจริต ปฏิบัติตนตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงสาเหตุที่ทำให้ตระกูลต่างๆ มั่นคงไว้ในกถาสุตระ ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ตระกูลใดตระกูลหนึ่งถึงความเป็นใหญ่ในภคทรัพย์แล้วย่อมดำรงอยู่ได้นานเพราะเหตุ ๔ ประการ หรือเหตุใดเหตุหนึ่งบรรดาเหตุ ๔ ประการนั้น เหตุ ๔ ประการอะไรบ้าง คือ ๑. แสวงหาพัสดุที่หายไป ๒. ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า ๓. รู้จักประมาณในการบริโภค ๔. ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้มีศีลให้เป็นใหญ่ในเรือน

ภิกษุทั้งหลาย ตระกูลใดตระกูลหนึ่งถึงความเป็นใหญ่ในภคทรัพย์แล้วย่อมดำรงอยู่ได้นานเพราะเหตุ ๔ ประการนั้น หรือเหตุใดเหตุหนึ่งบรรดาเหตุ ๔ ประการนั้น^{๔๔}

นอกจากนี้ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้กล่าวไว้ว่า ในครอบครัวใดบุตรธิดามีความรักมีความเคารพต่อมารดาบิดา ครอบครัวนั้นเป็นปึกแผ่นมั่นคงแน่นอนหนา เพราะความเคารพ

^{๔๓} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอดชีวิตฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๓๙), หน้า ๖๕.

^{๔๔} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕๘/๓๗๕ - ๓๗๖.

มารดาบิดานั้นเป็นรากฐานของชีวิต เป็นรากฐานของศีลธรรม เป็นรากฐานแห่งความก้าวหน้าเป็นรากฐานแห่งความมั่นคงในครอบครัว เมื่อครอบครัวมั่นคงประเทศชาติก็มั่นคงเป็นธรรมดา^{๔๕}

ดังนั้น การที่บุตรจะรักษาชื่อเสียงและดำรงวงศ์ตระกูล ตลอดจนรักษาทรัพย์ของมารดาบิดาไว้ให้ได้ บุตรจะต้องรู้จักเก็บข้าวของให้เป็นระเบียบ เพื่อที่เวลาใช้จะได้หยิบหาได้ง่าย ไม่ใช่จะใช้อะไรหาไม่พบก็ซื้อใหม่ เป็นการสิ้นเปลืองโดยเปล่าประโยชน์ สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ที่มีอยู่เมื่อใช้ไปนานๆ เข้าต้องรู้จักบูรณะ บำรุง หรือซ่อมแซมเพื่อที่จะได้อยู่ในสภาพที่ใช้งานได้อีก จะได้ไม่ต้องเสียเงินไปซื้อใหม่โดยใช่เหตุ รู้จักซื้อของกินของใช้ด้วยความประหยัด ไม่ฟุ่มเฟือย ไม่ใช่จ่ายเงินเกินตัว เกินความจำเป็น การใช้จ่ายฟุ่มเฟือยทำให้ทรัพย์สิ้นเงินทองหมดไปโดยใช่เหตุ ในการใช้จ่ายเงินที่มีอยู่หรือหามาได้นั้น ควรแบ่งออกเป็นสัดส่วน โดยส่วนที่หนึ่งไว้ใช้สอยในครอบครัว ส่วนที่สองและสามไว้ใช้ในการลงทุนประกอบอาชีพและส่วนที่สี่เก็บไว้ยามจำเป็นเช่นเจ็บไข้ได้ป่วย^{๔๖} และในการแต่งตั้งผู้ที่ดูแลทรัพย์สมบัตินั้น จะต้องแต่งตั้งหญิงหรือชายที่มีศีลเป็นผู้ดูแล เพราะจะได้ไม่ไปยุ่งเกี่ยวกับบอabayมุข อันจะเป็นทางแห่งความหายนะ

สรุปได้ว่าการที่บุตรจักดำรงวงศ์ตระกูลไว้ได้นั้น จักต้องมีการแสวงหาพัสดุที่หายไปซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า รู้จักประมาณในการบริโภค ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้มีศีลให้เป็นใหญ่ในเรือนแล้วความเคารพที่บุตรมีต่อมารดาบิดาก็เป็นการสร้างความมั่นคงให้กับวงศ์ตระกูลด้วยเช่นกัน

๔. จักประพฤตินให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท

บุตรจักต้องมีความประพฤติปฏิบัติเป็นคนดี มีศีลธรรม มีความรู้ความสามารถและเหมาะสมที่จะดูแลทรัพย์ที่มารดาบิดามอบให้ บุตรที่มีความประพฤติที่เหมาะสมย่อมทำให้มารดาบิดามีความสุขใจว่า การที่ท่านมอบทรัพย์ไว้ให้บุตรเพื่อเป็นทุนในการดำรงชีวิตนั้นย่อมไม่ถึงเหตุแห่งความเสื่อม ดังพุทธพจน์ที่ว่า

สัตว์บุรุษผู้มีปัญญาอยู่ครองเรือน เป็นผู้ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืน ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เมื่อระลึกถึงอุปการคุณ ที่มารดาบิดาทำไว้ก่อน ย่อมบูชามารดาบิดาโดยชอบธรรม^{๔๗}

ดังนั้น บุตรจึงควรประพฤติปฏิบัติเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน อันเป็นหนทางแห่งความเจริญแก่ทรัพย์เพื่อให้มารดาบิดาสบายใจ อันได้แก่

๑. อุฏฐานสัมปทา หมายถึงความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพการงานไม่เกียจคร้าน
๒. อารักขสัมปทา หมายถึง การรักษาทรัพย์ที่ตนหามาได้โดยชอบธรรม ไม่ให้เสื่อมไป
๓. กัลยาณมิตตตา หมายถึง คบคนดีเป็นมิตร เลือกคบผู้ที่มีศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา

^{๔๕} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), พระพรหมของลูก, หน้า ๔๗.

^{๔๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๑-๒๑๒.

^{๔๗} อัง.อุฎฐก. (ไทย) ๒๓/๓๘/๒๙๘.

๔. สมชีวิตา หมายถึง รู้ทางเจริญแห่งโภคทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์ เลี้ยงชีพด้วยความเหมาะสม ไม่ให้ฟุ่มเฟือยและไม่ให้ขัดสน รู้จักกำหนดการใช้จ่าย ไม่ให้รายจ่าย มากกว่ารายได้

นอกจากประพจน์ปฏิบัติ เพื่อประโยชน์ในปัจจุบันอันเป็นทางเจริญแห่งทรัพย์แล้ว บุตร ควรหลีกเลี่ยงจากความเสื่อมจากทรัพย์ ๔ ประการ คือ การเป็นนักเลงหญิง การเป็นนักเลงสุรา การเป็นนักเลงการพนัน และการคบคนชั่วเป็นมิตร^{๔๘} อีกด้วย

๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศไปให้

เมื่อมารดาบิดาสิ้นชีวิตแล้ว หน้าที่ของบุตรต้องทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ท่าน โดยเริ่ม ตั้งแต่จัดงานบำเพ็ญกุศลศพ จนถึงการฌาปนกิจศพตามประเพณีทางศาสนาที่บุตรต้องทำบุญอุทิศ ส่วนกุศลตามเวลาและวาระที่เหมาะสม เช่นจัดงานทำบุญครบรอบ ๗ วัน ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน พิธีการทำบุญอัฐิ พิธีทำบุญครบรอบวันตาย หรือการทำบุญในเทศกาลวันสำคัญต่างๆ เช่น สารทไทย การทำบุญอุทิศให้ผู้ล่วงลับนี้ เรียกว่าทักษิณานุประทาน การที่บุตรเป็นทายาทรับมรดกจาก มารดาบิดา จึงเป็นการสมควรที่จะสละทรัพย์ในการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ท่าน การทำบุญอุทิศส่วน กุศลให้ผู้ตายจัดเป็นการสงเคราะห์ที่เรียกว่า ปุพพะเปตพลี ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่าจัดเป็นประโยชน์ที่ ได้จากโภคทรัพย์^{๔๙}

จึงเห็นได้ว่าการบำรุงมารดาบิดานั้นสามารถกระทำได้ ด้วยการเลี้ยงดู ซึ่งมีการเลี้ยงดู ทางร่างกาย กระทำได้ด้วยปัจจัย ๔ และการดูแลปรนนิบัติรับใช้ เลี้ยงดูทางใจ ด้วยการเชื่อฟัง คำสั่งสอน ช่วยเหลือทำกิจของท่านทั้งในบ้านและนอกบ้าน ดำรงวงศ์ตระกูลให้คงอยู่ และ ประพจน์ตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท ตลอดจนเมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศไปให้

แม้ว่าบุตรจะบำรุงมารดาบิดา ด้วยวิธีดังกล่าวแล้วก็ตาม แต่พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้ว่า ยัง ไม่ใช่การตอบแทนมารดาบิดาเลย การตอบแทนมารดาบิดาทางโลก เป็นการกระทำที่ทำได้ยาก โดย พระองค์ได้ตรัสไว้ในสมจิตตวรรค เรื่องการตอบแทนที่ทำได้ยากกว่า

การทำตอบแทนแก่ท่านทั้งสองเราไม่กล่าวว่าเป็นการทำได้โดยง่าย ท่านทั้งสอง คือใคร คือ มารดาและบิดา ถึงบุตรจะมีอายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปี ประคับประคองมารดาด้วย บ่าข้างหนึ่ง ประคับประคองบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ปฏิบัติท่านทั้งสองนั้นด้วยการอบกลิ่น การ นวด การให้อาบน้ำ และการบีบนวด และแม้ท่านทั้งสองนั้นจะถ่ายอุจจาระและปัสสาวะลง บนบ่าทั้งสองของเขานั้นแล การกระทำอย่างนั้นยังไม่ชื่อว่าอันบุตรได้ทำ หรือทำตอบแทนแก่ มารดาและบิดาเลย ถึงบุตรจะสถาปนามารดาและบิดาไว้ในราชสมบัติ ซึ่งเป็นเจ้าเหนือหัว แห่งแผ่นดินใหญ่ที่มีรัตนะ ๗ ประการมากมายนี้ การกระทำอย่างนั้นยังไม่ชื่อว่าอันบุตรได้ทำ

^{๔๘} ดูรายละเอียดในทิมชาณสูตร อัง.อญฺจก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐ - ๓๔๓.

^{๔๙} โภคทรัพย์ หมายถึง ทรัพย์สิ่งของที่ใช้อุปโภค บริโภค อ่างใน ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, หน้า ๘๒๗.

หรือทำตอบแทนแก่มารดาและบิดาเลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาและบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย^{๕๐}

แสดงให้เห็นว่าแม่บุตรจะตอบแทนคุณมารดาบิดา ในด้านโลกียะ ด้วยการให้มารดาบิดานั่งบนบ่าเป็นระยะเวลาถึง ๑๐๐ ปี หรืออุ้มท่านไว้บนศีรษะถึง ๑๐๐ ปี แล้วบำรุงท่านด้วยปัจจัย ๔ ประนินบัติกายด้วยการทำความสะอาดกายท่านให้หอม ปีบนวดร่างกายและอาบน้ำให้ มารดาบิดา ให้ท่านอุจจาระ ปัสสาวะบนบ่า หรือสถาปนามารดาบิดาเป็นกษัตริย์มีราชสมบัติซึ่งเป็นเจ้าเหนือหัวแห่งแผ่นดินใหญ่ที่มีรัศมี ๗ ประการ มากมายนี้ บุตรยังไม่ได้ชื่อว่าตอบแทนมารดาบิดา ทั้งนี้เนื่องจากมารดาบิดามีอุปการะมาก ทะนุถนอมชีวิตลูกประคบประหงมและเลี้ยงดูให้ลูกเจริญเติบโตให้เต็มเลือดในอก และให้ลูกได้เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส สัมผัสสิ่งต่างๆ ในโลกนี้

แม้การตอบแทนคุณมารดาบิดาให้หมดจะเป็นการยากก็ตาม แต่บุตรก็สามารถกระทำได้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงวิธีการที่บุตรสามารถตอบแทนคุณมารดาบิดาได้ในสมจิตตวรรค เรื่องการตอบแทนที่ทำได้ยากกว่า

ส่วนบุตรคนใดให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีศรัทธา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในสัทธาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา) ให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีศีล สมาทาน ตั้งมั่นดำรงอยู่ในศีลสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล) ให้มารดาและบิดาผู้ตระหนี่ สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในจาคสัมปทา (ความพร้อมด้วยการเสียสละ) ให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีปัญญา สมาทาน ตั้งมั่นดำรงอยู่ในปัญญา(ความถึงพร้อมด้วยปัญญา)

ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล การกระทำอย่างนี้ชื่อว่าอันบุตรได้ทำและทำตอบแทนแก่ มารดาและบิดา^{๕๑}

การตอบแทนพระคุณของมารดาบิดาเป็นการตอบแทนที่ทำได้ยาก เพราะเหตุที่บุคคลส่วนมากในโลกนี้ล้วนประกอบด้วยจิตตระหนี่ และมีความเห็นแก่ตัว การตอบแทนด้วยการบำรุงท่านทางกายเป็นกิจที่บุตรพึงกระทำได้ แต่กิจดังกล่าวยังไม่ถือว่าเป็นการตอบแทนพระคุณอย่างแท้จริง วิธีที่บุตรจะตอบแทนพระคุณท่านได้อย่างแท้จริงก็คือการตอบแทนทางโลกุตระ คือ การบำรุงท่านให้ตั้งมั่นอยู่ในคุณธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ

๑. การชักนำมารดาบิดาที่ยังไม่ศรัทธา ให้ท่านถึงพร้อมด้วยศรัทธา คือพยายามให้ท่านมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา เชื่อเรื่องการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

๒. ชักนำมารดาบิดาผู้ไม่มีศีลให้ถึงพร้อมด้วยศีล พยายามให้ท่านเป็นผู้สมาทานรักษาศีลเบื้องต้น เช่น ศีล ๕ โดยสามารถที่จะกระทำให้เป็นอาจิณกรรมให้ได้

๓. การชักนำมารดาบิดาผู้ตระหนี่ ให้ถึงพร้อมด้วยการให้ท่าน เสียสละ พยายามให้ท่านรู้จักการให้ด้วยเมตตาโดยไม่หวังผลตอบแทน

๔. การชักนำมารดาบิดาที่ยังไม่ทำสมาธิ ภาวนา ถึงพร้อมด้วยปัญญา พยายามให้ท่านฝึกทำสมาธิภาวนา

^{๕๐} อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๗๗ - ๗๘.

^{๕๑} อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๗๘.

การทำให้มารดาบิดาถึงพร้อมซึ่งศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา เป็นการกระทำที่ทำได้ยากกว่า บุตรที่สามารถกระทำได้ จึงจะได้ชื่อว่าเป็นบุตรที่บำรุงและตอบแทนมารดาบิดาได้หมด เพราะทำให้มารดาบิดาได้สิ่งที่มีคุณค่าที่แท้จริงแก่ชีวิต

๒.๓ หลักธรรมที่สนับสนุนการบำรุงมารดาบิดา

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่สอนให้คนต่างถ้อยที่ถ้อยอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างบุคคลในสังคม โดยเฉพาะสังคมเล็กๆ คือครอบครัว ซึ่งเป็นสังคมเริ่มแรกอันจะแสดงถึงศักยภาพของตระกูลนั้น ดังคำที่ว่า จะควัวให้ดูหาง จะควนางให้ดูที่แม่ ถ้าจะให้แน่ต้องดูถึงยาย หรือที่ว่า ลูกดีเป็นศักดิ์ศรีของพ่อแม่ ถ้าลูกแยพ่อแม่พลอยกลุ้มใจ หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการบำรุงมารดาบิดา มีมากมาย ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยประสงค์ศึกษาวิเคราะห์ในหลักธรรมคือ กตัญญู กตเวที ความไม่ประมาท สังคหวัตถุ และทศ ๖ อันว่าด้วยปุรัตถิมทศ คือ ทศเบื้องต้น อันได้แก่มารดาบิดา

๒.๓.๑ กตัญญูกตเวที

มารดาบิดานับเป็นผู้มีอุปการคุณแก่บุตรธิดาที่อยู่ใกล้ชิดมากที่สุด และถือเป็นบุคคลสำคัญที่บุตรธิดาจะต้องเทิดทูนไว้เหนือสิ่งใด ดังคำกล่าวของขงจื้อในคัมภีร์จางจื๊อที่ว่า “เดินไปก้าวหนึ่ง บุตรก็ต้องไม่ลืมบิดามารดา หรือพูดอะไรออกมาคำหนึ่ง บุตรก็ต้องไม่ลืมบิดามารดา” ความกตัญญูต่อมารดาบิดาถือว่าเป็นพื้นฐานของความกตัญญูต่อบุคคลอื่น ๆ ด้วย หมายความว่า ความกตัญญูที่บุตรธิดามีต่อมารดาบิดานั้นจะพัฒนาทำให้บุตรธิดามีความสำนึกกตัญญูต่อบุคคลอื่นด้วย

ผู้วิจัยได้ตั้งประเด็นของการศึกษาไว้ดังนี้คือ เบื้องต้นจะศึกษาในแง่ของนิยามและความหมายของกตัญญูกตเวทีในทัศนะต่างๆ แล้วจึงจะสรุปถึงวิธีแสดงความกตัญญูกตเวทิต่อมารดาบิดาต่อไป ในพระไตรปิฎกแม้ไม่ได้มีอธิบายความกตัญญูไว้โดยตรง แต่ก็สามารถสรุปความได้ว่าหมายถึง การรู้จักบุญคุณที่ผู้อื่นได้กระทำแก่ตน และกระทำตอบแทน เช่นกรณีตัวอย่างของพระสารีบุตรตอบแทนคุณของราชพราหมณ์ ที่เคยถวายข้าวทัพพีหนึ่งแก่ตนด้วยการเป็นอุปัชฌาย์บวชให้ ซึ่งพระพุทธเจ้ายกย่องพฤติกรรมเช่นนี้ว่าเป็นความกตัญญูกตเวที^{๕๒} หรือกรณีที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในบาลีปุตตสูตร เกี่ยวกับการที่บุตรธิดาตอบแทนคุณบิดามารดาด้วยการเลี้ยงดู ช่วยกิจการงาน เชื่อฟังในโอวาท ดำรงวงศ์ตระกูลว่าเป็นความกตัญญูกตเวที^{๕๓}

การนำหลักกตัญญูมาใช้มักจะมีคำว่า กตเวที ตามหลัง หรือร่วมอยู่ด้วยเสมอ ซึ่งเท่ากับเป็นการบ่งบอกถึงความหมายของความกตัญญูว่า ไม่ใช่เพียงแค่รู้คุณคนเท่านั้น หากแต่มีภาระหน้าที่ต้องทำตอบแทนคุณนั้นด้วย กตัญญูจึงจะมีความหมายสมบูรณ์ ดังนั้นท่านจึงอธิบายรวมเป็นคำเดียวว่า “บุคคลผู้รู้อยู่ ให้ผู้อื่นรู้อยู่ซึ่งอุปการะที่บูรพ-การทำให้ไว้ก่อนโดยความเป็นอุปการะ ให้เป็นไปโดยสมควรแก่อุปการะที่คนอื่นทำให้ไว้แล้ว ชื่อว่า กตัญญูกตเวที”^{๕๔}

^{๕๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๙/๙๗.

^{๕๓} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๙/๖๐-๖๑.

^{๕๔} มงคล. (ไทย) ๔/๑๑๙.

ในคัมภีร์อรรถกถา ท่านอธิบายความหมายของความกตัญญูในลักษณะคล้ายกันเช่น “ความรู้จักอุปการคุณที่ผู้ใดผู้หนึ่งทำมาแล้ว ไม่ว่าจะมากหรือน้อย โดยระลึกนึกถึงเนื่องๆ ชื่อว่า กตัญญูตา”^{๕๕} ซึ่งหากจะพิจารณาความหมายเท่าที่ปรากฏ ก็อาจจะทำให้เห็นว่า กตัญญูนั้นมีความหมายเพียงคำว่า “การรู้จักคุณคน” เท่านั้น แต่ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะคำอธิบายที่ท่านขยายความต่อ รวมทั้งตัวอย่างประกอบ ย่อมมีนัยแห่งการ “ตอบแทน” ตามมาด้วยอยู่นั่นเอง

นอกจากการอธิบายความกตัญญูในลักษณะดังกล่าวแล้ว ในปรมัตถโชติกา อรรถกถา ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ยังได้ขยายความกตัญญูออกไปถึงการระลึกนึกถึงบุญกุศลที่คนเราแต่ละคนได้ทำมาแล้วในอดีตว่า บุญกุศลเหล่านั้นก็มีส่วนช่วยป้องกันทุกข์ภัยต่างๆ มีความทุกขีในนรกเป็นต้น การระลึกถึงบุญกุศลในลักษณะเช่นนี้ท่านก็เรียกว่า กตัญญู^{๕๖}

อนึ่ง เมื่อสำรวจคัมภีร์ หรือหนังสือรุ่นหลังๆ มา ท่านได้ให้ความหมายของความกตัญญูในลักษณะที่คล้ายกับความหมายที่พบในพระบาลีและคัมภีร์อรรถกถา ผู้วิจัยคัดมาเป็นตัวอย่างเพื่อศึกษาเปรียบเทียบดังนี้

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายไว้ว่า กตัญญู (ผู้)รู้อุปการะท่านที่ทำให้ผู้รู้คุณท่าน ซึ่งท่านแยกศัพท์ว่า กต หมายถึง อุปการะที่ท่านทำแล้ว + ญ แปลว่า ผู้รู้ โดยคำนี้มีมักจะมากคู่กับ กตเวที^{๕๗}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของความกตัญญูซึ่งมากคู่กับกตเวทีว่า “ผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน แยกออกเป็น ๒ คือ กตัญญู รู้คุณท่าน กตเวที ตอบแทนหรือสนองคุณท่าน ความกตัญญูกตเวทีว่าโดยขอบเขตแยกเป็น ๒ ระดับ คือ กตัญญูกตเวทีต่อบุคคลผู้มีคุณความดีหรืออุปการะต่อตนเป็นส่วนตัวอย่างหนึ่ง กตัญญูกตเวทีต่อบุคคลผู้ได้บำเพ็ญประโยชน์หรือมีคุณความดีเกื้อกูลแก่ส่วนรวม”^{๕๘}

ป.หลงสมบุญ ได้ให้ความหมายของคำว่ากตัญญูไว้ว่า กตัญญู (วิ.) ผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก่ตนโดยปกติ วิ. กต อุปการ ขานาติ สีเลนาติ กตญญู. ผู้มีปกติรู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแก่ตน วิ. กตฺ ชนิตฺ สีสมสฺสาติ กตญญู. ผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก่ตน วิ. กตฺ อุปการฺ ขานาติ กตญญู. ผู้รู้คุณท่าน วิ. กตปุพฺโพ, ญา ญาณ, ฐ.^{๕๙} (ญา ธาตุ ในความรู้ ลง ฐ ปัจจัย)

พระธรรมธีรราชฆานุมณี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙) ได้ให้ความหมายของความกตัญญูไว้ ๒ ความหมาย คือ

^{๕๕} มงคลตถ. (ไทย) ๔/๑๑๓.

^{๕๖} ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๓๙/๒๐๒.

^{๕๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพฯ : ศิริวัฒนา-อินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๔๖), หน้า ๖.

^{๕๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒.

^{๕๙} ป. หลงสมบุญ, พันตรี, พจนานุกรม มคอ -ไทย, (กรุงเทพฯ : อักษรการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๕๐๑.

๑. กตัญญู แปลว่า ผู้รู้อุปการคุณที่คนอื่นทำแล้วแก้ตน หมายความว่าผู้ใดทำคุณให้แก้ตน มากก็ตาม น้อยก็ตาม ระลึกถึงอยู่บ่อยๆ เป็นผู้ไม่ลืมบุญคุณของผู้มีคุณแก้ตัว

๒. กตัญญู แปลว่า ผู้รู้บุญต่างๆ ที่ตนทำไว้แล้วว่าเป็นของดี มีอุปการะแท้ หมายความว่า บุญทั้งหลายมีอุปการะแก่สัตว์ทั้งหลายมาก เพราะนำสรรพสัตว์ไปสู่สุคติ และป้องกันทุกข์ต่างๆ มีทุกขีในอบายเป็นต้น ความระลึกถึงอุปการะของบุญจึงชื่อว่า กตัญญู^{๖๐}

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, ราชบัณฑิต) ได้ให้คำอธิบายความหมายของกตัญญูว่า “ผู้รู้สึถึงบุญคุณที่เขาทำแก้ตน คือผู้ระลึกไว้ว่า ใครเคยทำดีเคยช่วยเหลือเกื้อกูลตนมา ก็ยอมรับและไม่ลืมบุญคุณของผู้นั้น รวมถึงผู้รู้สึถึงบุญคุณของสัตว์ บุญคุณของที่อยู่อาศัย บุญคุณของธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมที่ช่วยให้ตนได้รับความสะดวกสบาย อยู่เย็นเป็นสุขตลอดมา^{๖๑}”

จากที่กล่าวมาข้างต้น สรุปความได้ว่า ความกตัญญู หมายความว่า การรู้จักระลึกนึกถึงในอุปการคุณ หรือบุญคุณที่ได้รับจากบุคคลใดบุคคลหนึ่ง และหมายรวมเอาถึง จากสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตอื่น ๆ ที่อยู่ในฐานะมีคุณแก้ตนจะมากจะน้อยก็ตาม แล้วหาโอกาสตอบแทนอุปการคุณนั้นตามกำลัง และความสามารถอย่างถึงที่สุด ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาถือว่ามีความสำคัญมาก ท่านสอนไม่ให้ละเลยโดยเด็ดขาด แม้จะเป็นเรื่องเล็กน้อยก็ตาม ในบาลีบางแห่งถึงกับบอกว่า “บุรุษพึงพักอยู่ในเรือนของบุคคลใดตลอดราตรีหนึ่ง หรือพึงได้ข้าวน้ำในทีใด ไม่ควรคิดชั่วต่อบุคคลนั้นแม้ด้วยใจ”^{๖๒} เพราะการทำเช่นนั้น เท่ากับเป็นการขัดกับหลัก “กตัญญู” ซึ่งท่านบอกว่าเป็นเรื่องที่ “น่าติเตียนคนที่ไม่รู้คุณที่เขาทำแล้ว ผู้ไม่ทำคุณให้ใคร และผู้ไม่ทำตอบแทนคุณที่เขาทำก่อน ความกตัญญูไม่มีในคนใด การคบคนนั้นย่อมไร้ประโยชน์”^{๖๓}

มารดาบิดาในบาลีท่านจัดเป็นบุรพการี^{๖๔} หมายถึงผู้ทำอุปการะก่อน คือเป็นผู้ประพฤติประโยชน์แก่บุตรธิดาเป็นคนแรก เริ่มตั้งแต่เป็นผู้ให้กำเนิด ให้การเลี้ยงดู ให้การศึกษา ในพระบาลีท่านจึงบอกว่า เป็นผู้มือุปการะมาก และเป็นผู้แสดงโลกนี้แก่บุตรธิดา^{๖๕} มารดาบิดาจึงนับเป็นบุคคลสำคัญ ในหลักทศ ๖ ท่านถือมารดาบิดาว่าเป็นทิศเบื้องหน้า^{๖๖} ซึ่งมีความหมายหลายประการ เช่น ๑) สำคัญเป็นลำดับแรก ๒) ท่านอยู่เบื้องหน้า คอยดูแล ปกป้องบุตรธิดาตลอดเวลา ๓) ให้บุตรธิดาดูแลเลี้ยงดูมารดาบิดาให้ดี เพราะท่านเป็นเสมือนหน้าตาของเรา

ในอรรถกถา ท่านได้เน้นย้ำถึงความสำคัญของมารดาบิดาไว้ในฐานะสูง เช่นแม้กระทั่งอาหารบิณฑบาตที่ภิกษุรับมาจากชาวบ้านยังไม่ได้แตะต้องหรือลงมือฉัน จะยกอาหารนั้นให้มารดา

^{๖๐} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙), มงคล ๓๘, (กรุงเทพฯ : หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๖), หน้า ๑๗๗.

^{๖๑} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), คำวัด เล่ม ๔, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมภา, ๒๕๔๖), หน้า ๑.

^{๖๒} ชุ.เปต.อ. (ไทย) ๔๙/๒๓๖.

^{๖๓} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๘/๔๒๙.

^{๖๔} อภิ.กถา. (ไทย) ๓๗/๑๑๕๗/๔๗๔.

^{๖๕} อง.ติ.ก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓.

^{๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑ /๒๖๖/๒๑๒.

บิดารับประทานก่อนก็ได้ ไม่มีโทษทางพระวินัย ทั้งไม่เป็นการทำศรัทธาไทยให้ตกไป^{๖๗} คือไม่ทำให้วัตถุหรือไทยธรรมที่ชาวบ้านถวายนั้นมีค่าน้อยลงไปแต่อย่างใด ซึ่งเป็นการตอกย้ำถึงความสำคัญของมารดาบิดา ขณะเดียวกันก็เท่ากับเป็นการแสดงเหตุผลว่า ทำไมมารดาบิดาจึงอยู่ในฐานะเป็นผู้ที่บุตรธิดาต้องแสดงกตัญญูกตเวทิตลอดชีวิต

ความกตัญญูต่อมารดาบิดาเป็นจุดเริ่มต้น กล่าวคือ บุคคลจะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญู นั้น ต้องเริ่มต้นจากการปลูกฝังภายในครอบครัว ข้อนี้จึงเป็นภาระอันสำคัญยิ่งของผู้ที่เป็นมารดาบิดา เพราะหากสถาบันครอบครัวไม่ได้ทำหน้าที่ในการอบรมสั่งสอน หรือฝึกฝนอบรมเรื่องความกตัญญูแล้ว เด็กจะไม่สามารถพัฒนาความกตัญญูต่อบุคคลอื่นๆ ได้ ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงความกตัญญู ท่านจึงมักจะกล่าวเน้น หรือเริ่มต้นกล่าวกันที่ครอบครัวก่อนเป็นลำดับแรก ในคัมภีร์บาลี และอรรถกถาก็มีเรื่องความกตัญญูที่เกี่ยวข้องกับมารดาบิดามากกว่าเรื่องอื่นๆ

โดยท่านได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ความกตัญญูในมงคลสูตรข้อการบำรุงเลี้ยงมารดาบิดานั้น (มงคลชีวิตข้อที่ ๑๑) เป็นความกตัญญูขั้นสามัญ ซึ่งคู่กับกตเวทิต์ หมายถึงรู้อุปการะที่คนอื่นทำให้เรา แล้วเราก็ตอบแทน เป็นเรื่องธรรมดาทั่วไป ส่วนความกตัญญู (มงคลชีวิตข้อ ๒๕) ของสัตบุรุษนั้นสูงไปกว่านั้น คือ ไม่ว่าเราจะได้รับผลประโยชน์นั้นหรือไม่ก็ตาม แต่เราก็มองเห็นประโยชน์ที่คนอื่นกระทำ กตัญญูประเภทนี้จึงไม่ได้คู่กับกตเวทิต์ แต่คู่กับธรรม-สวณะ คือการฟัง หรือรับเอาความดีของคนอื่นนั้นมาเป็นเครื่องดำเนินรอยตาม

กตเวทิต์ ตามศัพท์หมายถึง ผู้ประกาศคุณท่าน คำนี้ มีความเชื่อมโยงกับหลักกตัญญูเป็นอย่างมาก อาจกล่าวได้ว่า เป็นคำหนึ่งที่จะทำให้ความกตัญญูมีความหมายสมบูรณ์ในเชิงปฏิบัติ เพราะเป้าหมายของความกตัญญูนั้น ไม่ใช่เพียงแค่สอนให้คน “รู้” หรือ “ระลึก” ถึงอุปการะที่คนอื่นกระทำแก่ตนเองเท่านั้น หากแต่มุ่งสอนให้ “ทำตอบแทน” อุปการะนั้นด้วย และการทำตอบแทนนี้เองที่ท่านเรียกว่า กตเวทิต์ ดังนั้นคำว่า กตัญญูจึงมักจะมาคู่ หรือมาพร้อมกับกตเวทิต์เสมอ

ตัวอย่างในกรณีมาคู่กัน ท่านจะเขียนติดกันเป็นศัพท์เดียวกันว่า กตัญญูกตเวทิต์ ในกรณีมาพร้อมกัน แม้ท่านจะเขียนแยกกัน แต่เมื่อกล่าวถึงความกตัญญู ก็จะมีคำว่า กตเวทิต์ ตามมาด้วยเสมอ ขอให้สังเกตการณ์ใช้คำทั้งสองนี้ในพระบาลี “ดีละๆ สารีบุตร จริงอยู่ สัตบุรุษทั้งหลายเป็นผู้กตัญญูกตเวทิต์ สารีบุตร ถ้าเช่นนั้น เธอจงให้พราหมณ์นั้นบรรพชาอุปสมบทเถิด”^{๖๘} และที่ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ความกตัญญูบางอย่าง ความกตเวทิต์บางอย่าง พึงมีแก่สุนัขจิ้งจอกแก่นั้น แต่ความกตัญญูบางอย่าง ความกตเวทิต์บางอย่าง ไม่พึงมีในภิกษุบางรูป ผู้ปฏิญาณว่าเป็นศากยบุตรในธรรมวินัยนี้เลย”^{๖๙}

จากตัวอย่างข้างต้น ทำให้เห็นว่า ความกตัญญู และกตเวทิต์นั้นมีความสัมพันธ์กันแน่นแฟ้น อาจกล่าวได้ว่า ความกตัญญูจะสมบูรณ์ไม่ได้เลย หากไม่มีกตเวทิต์เข้ามาเสริม กตัญญูนั้นเป็นจิตให้สำนึกรับรู้ หรือระลึกอยู่ภายใน ส่วนกตเวทิต์นั้นเป็นขั้นตอนของการประกาศจิตสำนึกรับรู้ หรือระลึก

^{๖๗} มงคลตถ. (ไทย) ๒/๓๐๓ - ๓๐๔/๒๑๐ - ๒๑๒.

^{๖๘} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๖๙/๙๗.

^{๖๙} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๘๕/๒๗๔.

รู้ซึ่งอยู่ภายในนั้นออกมาภายนอก ซึ่งการประกาศตามความหมายของพระพุทธศาสนานี้ก็คือการลงมือกระทำตอบแทนตามสมควรแก่กรณี และโอกาส

เนื่องจากความกตัญญูกตเวทิตะ เป็นคุณธรรมสำคัญที่มีอยู่คู่กับโลก สัตบุรุษคือคนดีทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ได้ถือปฏิบัติเป็นแบบอย่างมาโดยตลอด จึงทำให้โลกมีความสงบสุขร่มเย็น^{๗๐} ผู้วิจัยจึงขอล่าวถึงความกตัญญูกตเวทิตะในฐานะต่างๆ ตลอดถึงความสัมพันธ์กับหัวข้อธรรมอื่นๆ ดังต่อไปนี้

๑. ความกตัญญูกตเวทิตะ ในฐานะธรรมที่เป็นภูมิของสัตบุรุษ คือคนดี ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...สัตบุรุษเป็นคนกตัญญูกตเวทิตะ ความเป็นคนกตัญญูกตเวทิตะ สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญความเป็นคนกตัญญูกตเวทิตะ ทั้งหมดนี้เป็นภูมิธรรมของสัตบุรุษ...”^{๗๑}

๒. ความกตัญญูกตเวทิตะ ในฐานะธรรมที่ทำให้บุคคลผู้มีคุณธรรมข้อนี้เป็นบุคคลผู้หาได้ยากในโลก ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...บุคคล ๒ จำพวกนี้หาได้ยากในโลก คือ ๑) บุรพการี บุคคลผู้ทำอุปกะระมาก่อน ๒) กตัญญูกตเวทิตะ บุคคลผู้รู้อุปกะระที่เขาทำแล้วและตอบแทน...”^{๗๒}

๓. ความกตัญญูกตเวทิตะ ในฐานะธรรมที่ทำให้บุคคลถึงความเป็นผู้ปรากฏได้ยากในโลก ๓ จำพวก ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...ความปรากฏของบุคคล ๓ จำพวกหาได้ยากในโลก คือ ๑) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒) บุคคลผู้แสดงธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศไว้ ๓) กตัญญูกตเวทิตะบุคคล...”^{๗๓}

๔. ความกตัญญูกตเวทิตะ ในฐานะธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลผู้มีธรรมนี้เป็นผู้ดำรงอยู่ในสวรรค์ เหมือนได้รับอภัยเชิญไปประดิษฐานไว้ มี ๔ ประการ คือ ๑) กายสุจริต ๒) วจีสุจริต ๓) มโนสุจริต ๔) ความกตัญญูกตเวทิตะ^{๗๔}

๕. ความกตัญญูกตเวทิตะ ในฐานะธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลผู้มีธรรมนี้เป็นผู้ฉลาดเป็นสัตบุรุษ บริหารตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย ไม่มีความเสียหาย ไม่ถูกผู้รู้ตีเตียน และประสบบุญเป็นอันมาก มี ๔ ประการ คือ ๑) กายสุจริต ๒) วจีสุจริต ๓) มโนสุจริต ๔) ความกตัญญูกตเวทิตะ^{๗๕}

๖. ความกตัญญูกตเวทิตะ ในฐานะเป็นแก้วที่ปรากฏได้ยากในโลก มี ๕ ประการ คือ ๑) ความปรากฏแห่งพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒) บุคคลผู้แสดงธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศไว้ ๓) บุคคลผู้รู้แจ้งธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศไว้ ซึ่งผู้อื่นแสดงแล้ว ๔) บุคคลผู้รู้แจ้งธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ซึ่งผู้อื่นแสดงแล้ว ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๕) กตัญญูกตเวทิตะบุคคล^{๗๖}

^{๗๐} พระมหาอุดม สารเมธี, กตัญญูกตเวทิตะ การรู้จักตอบแทนคุณ, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในโอกาสบำเพ็ญกุศลอุทิศแด่แม่บัวเรียน - นายทองใส สารบรรณ, (นครปฐม : สำนักพิมพ์ระฆังทอง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔.

^{๗๑} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๖๐ - ๖๑.

^{๗๒} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๘๓.

^{๗๓} อจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๑๕/๒๕๕.

^{๗๔} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๑๓/๒๕๓.

^{๗๕} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๒๒/๒๕๕.

^{๗๖} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๔๓/๑๕๕.

๗. ความกตัญญูทเวที ในฐานะธรรม ๕ ประการที่เป็นเหตุให้บุคคลบรรลุฉาน ๔ มีปฐมฉานเป็นต้น และผล ๔ มีโสดาปัตติผลเป็นต้นได้ และถ้าไม่มีธรรม ๕ ประการนี้แล้วก็ไม่อาจบรรลุได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยังธรรมละธรรม ๕ ประการไม่ได้ ก็ไม่อาจบรรลุปฐมฉานอยู่ได้ คือ ๑) ความตระหนี่อวาสา ๒) ความตระหนี่ตระกูล ๓) ความตระหนี่ลาภ ๔) ความตระหนี่วรรณะ ๕) ความเป็นคนอกตัญญูทเวที...”^{๗๗}

๘. ความกตัญญูทเวที ในฐานะธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลได้รับการสรรเสริญ มี ๔ ประการ คือ ๑) ความงดเว้น ๒) ความประพฤติชอบ ๓) ความเป็นพหูสูต ๔) ความกตัญญู^{๗๘}

๙. ความกตัญญูทเวที ในฐานะธรรมที่ทำให้เป็นบุคคลที่น่าคบหาสมาคมด้วย ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้ไม่รู้อุปการคุณที่ผู้อื่นทำแล้ว ผู้ที่ไม่เคยทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่งแก่ใคร ผู้ที่ไม่ตอบแทนอุปการคุณที่ผู้อื่นทำให้แล้ว นำตาหนี ความกตัญญูไม่มีในผู้ใด การคบหาผู้นั้นก็ไร้ประโยชน์”^{๗๙}

๑๐. ความกตัญญูทเวที ในฐานะธรรมที่เป็นเหตุให้ความดีที่ทำไว้ไม่เสียหาย ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เมล็ดพืชที่ถูกเผาในกองไฟย่อมไม่งอกขึ้น ฉันทิ ความดีที่ทำในคนช่วยยอมพินาสไปไม่งอกงาม ฉันทัน ส่วนความดีที่ทำในคนผู้มีความกตัญญู มีศีล มีความประพฤติอันประเสริฐ ย่อมไม่เสียหาย เหมือนเมล็ดพืชในนาที่ดี”^{๘๐}

๑๑. ความกตัญญูทเวที ในฐานะธรรมเป็นเหตุให้บุคคลผู้มีธรรมนี้ เป็นผู้อันบุคคลพึงเข้าไปนั่งใกล้ ตรงกันข้ามกับบุคคลผู้ไม่มีความกตัญญูที่บุคคลไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...ผู้ใดดีแต่ประณมมือไหว้ พูดววน เป็นมนุษย์กระพี้ ไม่มีความกตัญญู ผู้นั้นก็ไม่ควรนั่งใกล้...”^{๘๑}

๑๒. ความกตัญญูทเวที ในฐานะธรรมของนักปราชญ์ทั้งหลาย ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...นักปราชญ์ทั้งหลายไม่ทำการสมาคมหรือสนทนากับมิตร หรือแม้คุณความดีที่ทำไว้ในกาลก่อนให้เสื่อมสูญไป คุณความดีที่ทำไว้ในนักปราชญ์ทั้งหลายแม้เล็กน้อย ก็ไม่เสื่อมสลายไป เป็นความจริงนักปราชญ์ทั้งหลายเป็นคนมีความกตัญญูด้วยดี...”^{๘๒}

๑๓. ความกตัญญูทเวที ในฐานะเป็นธรรมของสัตบุรุษ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...บุคคลเป็นคนที่กตัญญูทเวที เป็นปราชญ์ มีกัลยาณมิตร และมีความรักดีมั่นคง ช่วยทำกิจของมิตรที่ตกยากด้วยความเต็มใจ บัณฑิตเรียกคนเช่นนั้นว่า สัตบุรุษ...”^{๘๓}

^{๗๗} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๖๔ - ๒๗๑/๒๖๑ - ๒๖๒.

^{๗๘} ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๙๘๙/๑๒๑.

^{๗๙} ขุ.ชา.จตุกก. (ไทย) ๒๗/๓๑/๑๖๒.

^{๘๐} ขุ.ชา.ทสก. (ไทย) ๒๗/๗๗ - ๗๘/๓๓๕.

^{๘๑} ขุ.ชา.ทสก. (ไทย) ๒๗/๑๐๖/๓๔๐.

^{๘๒} ขุ.ชา.เอกาทสก. (ไทย) ๒๗/๒๓/๓๕๗.

^{๘๓} ขุ.ชา.จตตาสก. (ไทย) ๒๗/๗๘/๖๐๘.

๑๔. ความกตัญญูทเวที ในฐานะธรรมที่เป็นมงคลสูงสุด ๓๘ ประการ บาทคาถาที่ ๗ ว่า ความเคารพ ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความสันโดษ ความกตัญญู และการฟังธรรมตามกาล นี้เป็นมงคลอันสูงสุด^{๘๔}

๑๕. ความกตัญญูทเวที ในฐานะธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลได้รับการสรรเสริญทั้งในปัจจุบันและในอนาคต ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...ความยินดีในการประพาสสมาธิ สมาธิเป็นพหูสูต และความกตัญญู ธรรมเหล่านี้บัณฑิตก็สรรเสริญทั้งในปัจจุบันและอนาคต...”^{๘๕}

๑๖. ความกตัญญูทเวที ในฐานะเป็นธรรมของพระพุทธเจ้า ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...พระชินเจ้าทรงเป็นศาสดาผู้ประเสริฐกว่าผู้นำ (เจ้าลัทธิติ) ทั้งหลาย ทรงรู้แจ้งสิ่งที่เป็นคุณและสิ่งที่เป็นโทษ เป็นผู้กตัญญูทเวที ทรงประกอบเหล่าสัตว์ไว้ในท่า...”^{๘๖}

๑๗. ความกตัญญูทเวที ในฐานะธรรมที่สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...ด้วยว่าบุรุษพักอยู่ในเรือนของบุคคลใดเพียงหนึ่งคืน หรือได้ขำน้ำในที่อยู่ของบุคคลใด ไม่ควรมีจิตคิดร้ายต่อบุคคลนั้น ความกตัญญู สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญแล้ว...”^{๘๗}

๑๘. ความกตัญญูทเวที ในฐานะธรรมสำหรับใช้เป็นเครื่องกราบไหว้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...ข้าพเจ้ากระทำกุศลกรรมนั้นไว้เท่านี้ ตนเองจึงได้ส่วยผลกรรมที่นำความสุขมาให้ เพราะพระคุณเจ้าอนุเคราะห์ไว้มากแล้ว ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระคุณเจ้าด้วยความกตัญญู...”^{๘๘}

ก. วิธีแสดงความกตัญญูทเวทีต่อมารดาบิดา

มารดาบิดาถือว่าเป็นผู้มีคุณมาก่อนเป็นเบื้องแรกกว่าบุคคลทุกหมู่เหล่า เริ่มตั้งแต่บุตรธิดายังอยู่ในครรภ์ มารดาบิดานั้นเฝ้าทะนุถนอมครรภ์มาเพื่อให้บุตรที่อยู่ในครรภ์อยู่อย่างสบาย โดยเฉพาะมารดานั้นต้องอุ้มท้องกว่าจะคลอดออกมา ท่านจึงมีคุณที่บุตรธิดาควรจะสำเหนียกไว้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สิ่งใดที่ท่านผู้เจริญรู้จักกันดี ใครควรจะติเตียนสิ่งนั้นเล่า ขึ้นชื่อว่าสตรีทั้งหลายเป็นผู้มีคุณมาก เกิดขึ้นก่อนในโลก”^{๘๙}

บุคคลผู้มีความกตัญญู อยู่ที่ไหนย่อมไม่มีความเสื่อมไป เหมือนคำกล่าวที่ว่า “บุคคลผู้ยกตัญญู ย่อมถึงอนิฏฐผล”^{๙๐} มีนินทาเป็นต้น ส่วนบุคคลผู้กตัญญู แม้พระศาสดาก็ทรงสรรเสริญ”^{๙๑} ดังนั้น บุคคลควรประกอบความกตัญญูทเวทีต่อผู้มีพระคุณ ซึ่งงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้เสนอวิธีแสดงความกตัญญูทเวทีต่อมารดาบิดา นอกจากการแสดงความกตัญญูตามหลักของสังคาลสูตรแล้วดังต่อไปนี้

^{๘๔} พุ. พุ. (ไทย) ๒๕/๙/๘.

^{๘๕} พุ. อป. (ไทย) ๓๒/๒๒/๔๘๖.

^{๘๖} พุ. อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๖/๓๑๓.

^{๘๗} พุ. เปต. (ไทย) ๒๖/๒๖๓/๒๑๐.

^{๘๘} พุ. วิ. (ไทย) ๒๖/๑๑๖๘ - ๑๑๗๐/๑๔๖.

^{๘๙} พุ. ชา. อสีตี. (ไทย) ๒๘/๑๑๙/๑๐๓.

^{๙๐} โลกธรรม ธรรมประจำโลก ๘ ประการ แบ่งเป็นอิฏฐผลอารมณ์อันเป็นที่น่าปรารถนา นำต้องการ ๔ ประการ คือ มีลาภ มียศ สรรเสริญ สุข และอนิฏฐผล อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา ไม่นำต้องการ ๔ ประการ คือ เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ ดุราภยละเอียดใน ออง. อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๕/๒๐๒ - ๒๐๓.

^{๙๑} มงคล. (ไทย) ๔/๓๗๘/๑๓๘.

๑. ดำรงตนอยู่ในโอวาท หมายถึง บุตรที่ดีมีความกตัญญูรู้คุณมารดาบิดา ต้องตั้งอยู่ในโอวาทที่ท่านสอนให้ละความชั่วประกอบตัวอยู่ในความดีมีศีลธรรม ทำตัวเองให้พ้นจากภัยต่างๆ อันเป็นเหตุก่อความไม่สบายใจแก่ท่าน ทำให้ท่านหมดหวังกับกิริยาของลูก เพราะคำตักเตือนของท่านล้วนเตือนด้วยความหวังดี ดังนั้น บุตรควรดำรงตนให้ถูกวิธีประกอบสัมมาอาชีวะ เลี้ยงตัวเองตามหลักธรรมความถูกต้อง ไม่ก่อเหตุทุจริตต่างๆ นานา หรือหลงมัวอบายมุข อันเป็นทางก่อให้เกิดความฉิบหายแก่ชีวิต

๒. ประกาศคุณท่านให้ปรากฏ หมายถึง บุตรที่ดีควรแสดงความกตัญญูต่อมารดาบิดาด้วยการประกาศคุณท่านให้ปรากฏแม้ท่านจะไม่อยู่แล้วก็ตาม ด้วยการรักษาชื่อเสียงเกียรติคุณของท่าน ซึ่งแฝงอยู่ในตัวของบุตรนั่นเอง บางคนประกาศคุณท่านว่าเป็นคนดีเฉพาะในงานศพท่าน แต่ตัวเองกลับสำมะเลเทเมา กิริยาอาการเช่นนี้ ไม่ได้ชื่อว่าประกาศคุณงามความดีของท่านที่แท้จริง การจะประกาศให้เห็นปรากฏก็ด้วยการที่บุตรเดินตามรอยจารึกที่ดั่งงาม ที่ท่านได้คอยพร่ำสอนอยู่เสมอนั่นเอง

๓. มอบรสพระธรรมนำชีวิต หมายถึง บุตรที่ดีควรแสดงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ ด้วยการนำท่านเข้าสู่หลักธรรมะในทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้พระพุทธศาสนาชี้ทางบรรเทาทุกข์ และชี้สุขอันเกษมสันต์แก่ตัวของมารดาบิดาเอง ซึ่งทางพระพุทธศาสนาถือว่าการแสดงความกตัญญูที่สำคัญ แม้จะนำท่านทั้งสองหาบไว้บนบ่าและบำรุงตลอดร้อยปี ก็ไม่ถือว่าได้บำรุงอย่างแท้จริง ส่วนลูกคนใด ทำมารดาบิดาผู้ไม่มีศรัทธาให้ตั้งมั่นอยู่ในศรัทธา ทำมารดาบิดาผู้ไม่มีศีล ให้ตั้งมั่นอยู่ในศีล ทำมารดาบิดาผู้ตระหนี่ให้ตั้งมั่นอยู่ในการเสียสละ ทำมารดาบิดาผู้ไม่มีปัญญาให้ตั้งมั่นอยู่ในปัญญา ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ จึงชื่อว่าเป็นการตอบแทนคุณท่าน^{๙๒}

๒.๓.๒ ความไม่ประมาท

ความไม่ประมาท เป็นหลักธรรมข้อหนึ่งที่อยู่ใจมีความประสงค์จะศึกษา หลักของการบำรุงมารดาบิดา ซึ่งในประเด็นการศึกษา ผู้วิจัยจะศึกษาในส่วนของความหมายในแง่มุมต่างๆ ตามหลักของพระไตรปิฎกและเอกสารที่เกี่ยวข้อง เกี่ยวกับวิธีการตั้งอยู่ด้วยความไม่ประมาทในการบำรุงมารดาบิดา

๑) นิยามและความหมาย

ความไม่ประมาท คือ ความเป็นผู้มีสติตั้งมั่นอยู่เสมอเวลา เป็นธรรมที่อยู่ในฝ่ายของการปฏิบัติเพื่อเป็นหนทางสู่พระนิพพาน เป็นหลักธรรมเพื่อความมั่นคงแห่งชีวิตของบุคคล ความไม่ประมาท มาจากศัพท์ภาษาบาลีว่า อปฺปมาท ซึ่งประกอบด้วย น ปฏิเสธ (ไม่) แปลง น เป็น อ ป (ทั่ว ยิ่ง กลับความ) มทฺ (ความมัวเมา) รวมความแปลว่า ความไม่มัวเมา หรือไม่พลั้งเผลอ ซึ่งผู้วิจัยได้ค้นคว้าศึกษาทัศนะของความไม่ประมาทโดยมีนัยตรงกันข้ามกับความประมาทจากความในพระไตรปิฎก พอที่จะประมวลได้เป็นประเด็นดังต่อไปนี้

^{๙๒} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๖๑.

๑. ความไม่ประมาท ในฐานะเป็นทางเครื่องให้ถึงพระนิพพาน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...ความไม่ประมาท เป็นทางแห่งอมตะ ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย คนผู้ไม่ประมาทชื่อว่า ย่อมไม่ตาย คนผู้ประมาท จึงเหมือนคนตายแล้ว...”^{๙๓}

๒. ความไม่ประมาท ในฐานะเป็นเหตุให้ได้ยศ คือความเป็นใหญ่ ความมีโภคสมบัติ ความนับถือ ความมีเกียรติ และการสรรเสริญ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...ยศย่อมเจริญแก่บุคคลที่มีความขยันหมั่นเพียร มีสติ มีการทำงานสะอาด ไคร่ครวญก่อนทำ สำรวม ดำรงชีวิตโดยธรรม และไม่ประมาท...”^{๙๔}

๓. ความไม่ประมาท ในฐานะเป็นที่พึ่งอันประเสริฐที่น้ำอันได้แก่กิเลสหรือความเศร้าหมองต่างๆ ไม่สามารถท่วมทับได้ ซึ่งเป็นประดุจเกาะที่อยู่เหนือน้ำนั้นๆ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...คนมีปัญหาพึงทำที่พึ่งดุจเกาะที่น้ำท่วมไม่ถึง ด้วยความขยัน ด้วยความไม่ประมาท ด้วยการสำรวม และด้วยการฝึกตน...”^{๙๕}

๔. ความไม่ประมาท ในฐานะเป็นเหมือนทรัพย์อันประเสริฐที่บุคคลพึงหวงแหนรักษาไว้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...คนพาลมีปัญหาทรมาน ประกอบด้วยความประมาทอยู่เสมอ ส่วนบัณฑิตผู้มีปัญญา รักษาความไม่ประมาทไว้ เหมือนคนรักษาทรัพย์อันประเสริฐสุดฉะนั้น...”^{๙๖}

๕. ความไม่ประมาท ในฐานะทำให้ประสบความสุขอันยิ่งใหญ่ได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...ท่านทั้งหลายอย่าประกอบความประมาท อย่าประกอบความชมเขยยินดีในกามเลย เพราะผู้ไม่ประมาทแล้ว พง์พินิจอยู่ ย่อมได้รับความสุขอันใหญ่...”^{๙๗}

๖. ความไม่ประมาท ในฐานะทำให้ไม่มีความโศกเศร้าอาดูร ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...เมื่อใด บัณฑิตบรรเทาความประมาทด้วยความไม่ประมาท ขึ้นสู่ปัญญาดุจปราสาท ไม่เศร้าโศกพิจารณาเห็นหมู่สัตว์ผู้มีความเศร้าโศก เมื่อนั้น บัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์ ย่อมเห็นคนพาลได้ เหมือนคนที่ยืนอยู่บนภูเขาเห็นคนที่ยืนอยู่ที่ภาคพื้น ฉะนั้น...”^{๙๘}

๗. ความไม่ประมาท ในฐานะทำให้เป็นผู้มีสติมีความสามารถมากกว่าผู้มัวแต่ประมาทอยู่ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...ผู้มีปัญญาคือ เป็นผู้ไม่ประมาท ในเมื่อผู้อื่นประมาทแล้ว เป็นผู้ตื่นอยู่โดยมาก ในเมื่อผู้อื่นหลับ ย่อมละทิ้งคนมีปัญหาทรมานไปไกล เหมือนม้าเฝ้าจัดวิ่งละม้าที่หมดแรงได้ฉะนั้น...”^{๙๙}

๘. ความไม่ประมาท ในฐานะเป็นคุณสมบัติที่ทำให้พระอินทร์มีอานภาพมากกว่าเทวดาทั้งปวง ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...ท้าวฆวนานประเสริฐสุดในหมู่เทวดา เพราะความไม่ประมาท...”^{๑๐๐}

^{๙๓} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑.

^{๙๔} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๔/๓๒.

^{๙๕} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕/๓๒.

^{๙๖} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๖/๓๒.

^{๙๗} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗/๓๓.

^{๙๘} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘/๓๓.

^{๙๙} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๙/๓๓.

^{๑๐๐} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๐/๓๔.

๙. ความไม่ประมาท ในฐานะเป็นคุณธรรมที่บัณฑิตสรรเสริญ เพราะเป็นธรรมที่ทำให้ไม่พลั้งพลาด ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...บัณฑิตทั้งหลายสรรเสริญความไม่ประมาท และติเตียนความประมาททุกเมื่อ...”^{๑๐๑}

๑๐. ความไม่ประมาท ในฐานะเป็นคุณธรรมอันไม่เสื่อมจากสมณะและวิปัสสนา มรรคและผลที่ได้บรรลุแล้ว และยังจะได้บรรลุมรรคผลที่ยังไม่ได้บรรลุ จนถึงนำไปผู้ปฏิบัติใกล้ชิดต่อฝั่งพระนิพพาน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...ภิกษุยินดีในความไม่ประมาทหรือมีปกติเห็นภัยในความประมาท เป็นผู้ไม่เสื่อม ชื่อว่าอยู่ใกล้นิพพานแน่แท้...”^{๑๐๒}

๑๑. ความไม่ประมาท ในฐานะเป็นเหตุแห่งความเจริญด้วยโภคสมบัติอย่าง มหาศาล ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...บุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติในโลกนี้ ย่อมถึงความเสื่อมโภคทรัพย์เป็นอันมาก ซึ่งมีความประมาทเป็นเหตุ นี้เป็นโทษประการที่ ๑ แห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล...”^{๑๐๓}

๑๒. ความไม่ประมาท ในฐานะเป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จ ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ในมหาสาริปุตตว่า “...เพราะลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น เขาจึงเป็นผู้มีวิมาน ลืมตัว และประมาท เมื่อประมาทย่อมอยู่เป็นทุกข์...”^{๑๐๔}

๑๓. ความไม่ประมาท ในฐานะเป็นเหมือนการแสงส่องทางในที่มีดให้สว่าง ดังที่ ท่านพระองคุลิมาล กล่าวไว้ว่า “ผู้ใดประมาทแล้วในกาลก่อน ภายหลังไม่ประมาท ผู้นั้นย่อมทำโลกนี้ให้สว่างไสว ดุจดวงจันทร์พ้นจากเมฆ ฉะนั้น”^{๑๐๕}

๑๔. ความไม่ประมาท ในฐานะเป็นเหตุให้บุคคลได้ทำบุญมีให้ทานเป็นต้นได้ ดังกล่าวของเทวดาที่พระพุทธเจ้าก็ทรงรับรองในมัจฉริสูตรว่า “...เพราะความตระหนี่ และความประมาท บุคคลจึงให้ทานอย่างนี้ไม่ได้ บุคคลผู้หวังบุญ รู้แจ้งอยู่ จึงให้ทานได้...”^{๑๐๖}

๑๕. ความไม่ประมาท ในฐานะเป็นเหตุให้ได้ประโยชน์ทั้งในปัจจุบันและประโยชน์ ในภายหน้า ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายที่สัญจรไปบนแผ่นดินชนิดใดชนิดหนึ่ง รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมดย่อมรวมลงในรอยเท้าช้าง บัณฑิตกล่าวว่า รอยเท้าช้างเป็นเลิศกว่ารอยเท้า เหล่านั้น เพราะเป็นรอยใหญ่ ฉันทิ มหาบพิตร ธรรมอย่างหนึ่งที่ยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือ ประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้า คือ ความไม่ประมาท ก็ฉันทิ...”^{๑๐๗}

๑๖. ความไม่ประมาท ในฐานะเป็นธรรมที่ทำให้บุคคลสามารถตั้งจิตได้มั่นคงใน การประพฤติดีและพรหมจรรย์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...ในโลกมีช่องอยู่ ๖ ช่องที่จิตตั้งอยู่ไม่ได้ คือ ความเกียจคร้าน ความประมาท ความไม่ขยัน ความไม่สำรวม ความมักหลับ และความอ้อเลอะไม่ ทำงาน...”^{๑๐๘}

^{๑๐๑} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๐/๓๔.

^{๑๐๒} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒/๓๔.

^{๑๐๓} ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๑๔๙/๙๓.

^{๑๐๔} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๐๗/๓๔๑.

^{๑๐๕} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๗๒/๘๖.

^{๑๐๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๒/๓๗.

^{๑๐๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๘/๑๕๑.

^{๑๐๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๗๖/๘๓.

๑๗. ความไม่ประมาท ในฐานะเป็นเครื่องทำให้กุศลธรรมเกิดขึ้น และทำให้อกุศลธรรมเสื่อมไป ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...เราไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น หรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไปเหมือนความไม่ประมาท เลยนะภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลไม่ประมาทแล้ว กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเสื่อมไป...”^{๑๐๙}

๑๘. ความไม่ประมาท ในฐานะเป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความดำรงมั่นแห่งพระสัทธรรม ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อความ ดำรงมั่นเพื่อความไม่เสื่อมสูญ เพื่อความไม่อันตรายแห่งสัทธรรม เหมือนความไม่ประมาทเลยนะภิกษุทั้งหลาย...”^{๑๑๐}

๑๙. ความไม่ประมาท ในฐานะธรรมอันปราศจากมลทินหรือสนิมของชีวิต ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...มนตรีมีการไม่ทองปนเป็นมลทิน เรือนมีความไม่ขยันหมั่นเพียรเป็นมลทิน ผิวพรรณมีความเกียดคร้านเป็นมลทิน ผู้รักษามีความประมาทเป็นมลทิน...”^{๑๑๑}

๒๐. ความไม่ประมาท ในฐานะธรรมอันทำให้คนเป็นผู้มีจิตใจเอื้อเฟื้อ วาง่ายสอนง่าย และรู้จักคบถ้อยมิตร ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...ความไม่มีหิริ ความไม่มีโอตตปะยะ ความประมาท ภิกษุทั้งหลาย บุคคลยังละธรรม ๓ ประการนี้แลไม่ได้ ก็ไม่อาจละความไม่เอื้อเฟื้อ ความเป็นผู้ว้าวก ความเป็นผู้มีมิตรชั่วได้...”^{๑๑๒}

๒๑. ความไม่ประมาท ในฐานะเป็นธรรมอันดีที่ควรเสพหรือพึงประพฤติให้มีในตน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...บุคคลไม่พึงเสพสิ่งต่ำทราม ไม่พึงอยู่ร่วมด้วยความประมาท...”^{๑๑๓}

๒๒. ความไม่ประมาท ในฐานะเป็นคุณธรรมของพระพุทธเจ้า ดังคำกล่าวของสาตาคิริยักษกกล่าวตอบคำถามของเหมวตยักษ ในเหมวตสูตร ว่า “...พระโคตมไม่ทรงถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้จริง หรือ ทรงสำรวมในสัจธรรมทั้งหลายจริงหรือ ทรงประพฤติห่างไกลจากความประมาท^{๑๑๔} จริงหรือ พระองค์เป็นผู้ตรัสรู้แล้ว ไม่ทรงละทิ้งฉันทจริงหรือ...”^{๑๑๕}

๒๓. ความไม่ประมาท ในฐานะเป็นธรรมที่ควบคุมสติให้ไตร่ตรองแล้วจึงเชื่อ ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ในทุกทุกายชาดก อันว่าด้วยเรื่องกระต่ายตื่นตูม ว่า “...ชนเหล่าใด มักเชื่อตามเสียงคนอื่น ยังไม่ทันได้ถึงร่องรอยแห่งวิญญานเลย ชนเหล่านั้นนับว่าเป็นพาล มีความประมาทเป็นอย่างยิ่ง ดีแต่เชื่อผู้อื่น...”^{๑๑๖}

^{๑๐๙} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๖๐/๑๑.

^{๑๑๐} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๑๖/๑๑๘.

^{๑๑๑} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๔๑/๑๐๗.

^{๑๑๒} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๖/๑๗๒.

^{๑๑๓} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๗/๘๕.

^{๑๑๔} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๕๖/๕๓๕ ฉบับ ม.มจร. แปลว่า ทรงประพฤติห่างไกลจากกามคุณจริงหรือ.

^{๑๑๕} ชุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๓๐๙/๓๕๖ (ฉบับ สยามมกุฎราชวิทยาลัย)

กจจิ อทินนุ นาทิยติ (อติ เหมวโต ยกโข)   กจจิ ปาณสุ สลณโต

กจจิ อารา ปมาทมหา   กจจิ ฌานัน น ริณจติ.

^{๑๑๖} ชุ.ชา.จตุกก. (ไทย) ๒๗/๘๕ - ๘๘/๑๗๔.

๒๔. ความไม่ประมาท ในฐานะเป็นธรรมไม่ทำให้บุคคลเสื่อมจากฐานะของตนเอง ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ความไม่ประมาทเป็นทางไม่ตาย ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย ผู้ไม่ประมาทย่อมไม่ตาย คนประมาทเป็นเหมือนคนตายแล้ว เพราะมัวเมาจึงเกิดความประมาท เพราะความประมาทจึงเกิดความเสื่อม เพราะความเสื่อมจึงเกิดโทษ ดูกรท่านผู้มีภาระครอบครองของรัฐ อย่าได้ประมาทเลย เพราะกษัตริย์เป็นอันมากผู้มีความประมาท ต้องเสื่อมประโยชน์และรัฐ อนึ่ง ชาวบ้านมีความประมาท ก็เสื่อมจากบ้าน บรรพชิตมีความประมาทก็เสื่อมจากอนาคาริกวิสัย”^{๑๑๗}

๒๕. ความไม่ประมาท ในฐานะเป็นธรรมที่บุคคลควรพึงประพฤติให้สม่ำเสมอไม่ทอดธุระ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...ความประมาท ในคำว่า ไม่พึงอยู่ด้วยความประมาท ความกล่าวถึงความปล่อย หรือความเพิ่มเติมซึ่งความปล่อยซึ่งจิตในเบญจกามคุณ เพราะกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หรือการไม่ทำความเอื้อเฟื้อ การไม่ทำความติดต่อกัน การทำความหยุดนิ่งๆ ความประพฤติย่อหย่อน ความปลงฉันท์ ความทอดธุระ ความไม่ชองเสพ ความไม่เจริญ ความไม่ทำให้มาก ความไม่ตั้งใจ ความไม่หมั่นประกอบ ในการเจริญธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล ชื่อว่าความประมาท ความประมาท กิริยาที่ประมาท ความเป็นผู้ประมาท เห็นปานนี้เรียกว่าความประมาท คำว่า ไม่พึงอยู่ด้วยความประมาท ความว่า ไม่พึงร่วม ไม่พึงอยู่อาศัย ไม่พึงอยู่ร่วมด้วยความประมาท คือ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งความประมาท พึงเป็นผู้งด งดเว้น เว้นขาด ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับความประมาท พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงอยู่ด้วยความประมาท...”^{๑๑๘}

ในธรรมบทกล่าวถึงอานิสงส์ของความไม่ประมาทไว้ว่า “...บัณฑิตผู้ประกอบ ด้วยปัญญา อันรุ่งเรืองในธรรม ย่อมรักษาความไม่ประมาทไว้เหมือนทรัพย์ คือ รัตนะ ๗ ประการ อันประเสริฐคือสูงสุด ซึ่งสืบเนื่องมาแต่วงศ์ตระกูล อธิบายว่า เหมือนอย่างว่า คนทั้งหลายเมื่อเห็นอานิสงส์ในทรัพย์ว่า ‘เราทั้งหลาย อาศัยทรัพย์อันสูงสุด จักถึงสมบัติคือกามคุณ จักทำทางเป็นทิพย์ไปสู่ปรโลกให้หมดจดได้’ ย่อมรักษาทรัพย์นั้นไว้ฉันใด แม้บัณฑิตก็ฉันนั้น เมื่อเห็นอานิสงส์ในความไม่ประมาทว่า “คนผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมได้เฉพาะซึ่งฉันททั้งหลาย มีปฐมฉันทเป็นต้น ย่อมบรรลุโลกุตระธรรมมีมรรคและผลเป็นต้น ย่อมยังวิชา ๓ (และ) อภิญญา ๖ ให้ถึงพร้อมได้...”^{๑๑๙}

สรุปได้ว่า ความไม่ประมาทนั้น เป็นชื่อของสติ^{๑๒๐} คือ ความไม่พลาด ความไม่พลั้งเพลออันทำให้ขาดจากสติ เป็นธรรมที่ควบคู่กับสติ เป็นหลักธรรมที่ควรประพฤติให้มีอยู่ใน

^{๑๑๗} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๓๒ - ๓๓๔/๕๘๘ - ๕๘๙.

^{๑๑๘} ชุ.มหา. (ไทย) ๒๙/๑๗๗/๕๐๕.

^{๑๑๙} คณะกรรมการแผนกตำรามหาวิทยาลัย, พระธัมมปัทฏฐกถาแปล ภาค ๒, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓๔ : อภิญญา ๖ ความรู้อยิ่ง คือ ๑) อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้ ๒) ทิพพ-โสต หูทิพย์ ๓) เจโตปริยญาณ รู้จักกำหนดใจผู้อื่น ๔) ปุพเพนิวาสานุสสติ ระลึกชาติได้ ๕) ทิพพจักขุ ตาทิพย์ ๖) อาสวกขยญาณ รู้จักทำอาสวะให้สิ้น และวิชา ๓ คือ ๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติได้ ๒) จุตูป-ปาตญาณ รู้จักกำหนดจุดเกิดของสัตว์ ๓) อาสวกขยญาณ รู้จักทำอาสวะให้สิ้นไป.

^{๑๒๐} ชุ.เถร.อ. (บาลี) ๒๖/๕๙๗. : อตถโต ทิ อปฺปมาโท นาม สติยา อวิปฺวาโส อฺปฺภูติตาย สติยา เอว เอตํ นาม.

ตัวตนอยู่เสมอ อันเป็นธรรมทำให้ได้รับผลทั้งที่เป็นโลกียะคือลาภ ยศ สรรเสริญ สุข และยังทำให้ได้รับผลอันสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาคือพระนิพพาน อันเป็นบรมสุข คือสุขอย่างยิ่ง

๒)วิธีการตั้งอยู่ด้วยความไม่ประมาทในการบำรุงมารดาบิดา

กฤษณการุณิศา พึงตั้งอยู่ด้วยความไม่ประมาทในการบำรุงมารดาบิดาด้วยการตั้งตนให้อยู่ในฐานะ ๓ ประการ คือ

๑. ตั้งกายกรรมประกอบด้วยเมตตา คือ บุตรธิดานั้นต้องบำรุงท่านด้วยการชวนชวยทางกายเป็นอันดับแรก คือการบำรุงเลี้ยงดูด้วยข้าวปลาอาหาร เพื่อบำรุงสุขภาพร่างกายให้ท่านแข็งแรงอยู่เป็นร่มโพธิ์ของลูกหลาน เป็นผู้คอยชี้แนะทางที่ถูกที่ควรให้ลูกหลานประพฤติปฏิบัติชอบประกอบด้วยธรรม และลูกนอกจากตั้งอยู่ในการบำรุงท่านด้วยข้าวปลาอาหารแล้ว ต้องดำรงตนอยู่ในธรรมที่ท่านทำให้ดู เป็นแบบอย่างที่ดี ดังคำที่ว่า “ทำดีไว้ให้ลูก ทำถูกไว้ให้หลาน” นอกจากข้าวปลาอาหารเครื่องบริโภครแล้ว ยังมีการอาบน้ำให้ท่านปะแป้งแต่งตัวเป็นต้น ถือว่าเป็นกิจที่บุตรควรทำแก่มารดาบิดา ดังคำที่ท่านโสณดาบสโพธิสัตว์กล่าวไว้ในโศณนันทชาดก ว่า “เพราะเหตุนี้ บัณฑิตพึงนอบน้อมและสักการะมารดาและบิดาทั้งสองนั้นด้วยข้าวและน้ำ ด้วยผ้านุ่มผ้าห่มและที่นอน ด้วยการ อบอุ่นและอาบน้ำให้ และด้วยการล้างเท้าทั้ง ๒ ให้ท่าน”^{๑๒๑} ซึ่งการที่บุตรธิดาจะทำอะไรก็แล้วแต่ ที่เป็นการชวนชวยกิจการทางกายของท่าน ควรตั้งความเมตตาคือความรักในท่านไว้มีเสื่อมคลาย โดยคิดอยู่เสมอว่าอวัยวะร่างกายของเราก็ได้มานี้ล้วนมาจากเลือดเนื้อของท่าน ที่ทำให้เราถือกำเนิดเกิดมาและทำให้เรามีศักยภาพที่จะพัฒนาตัวเองและดำรงชีวิตอยู่ได้ ก็เพราะการเลี้ยงดูจากท่าน เมื่อถึงวาระสำคัญเช่นนี้ เราจึงไม่ควรประมาทเลินเล่อในการหมั่นบำรุงท่าน ด้วยการให้ความรักความเอ็นดูท่านในการบำรุงเลี้ยงทางด้านร่างกาย

๒. ตั้งวจีกรรมประกอบด้วยเมตตา คือ บุตรธิดานั้น ต้องรู้จักพูดเจรจาเอาใจใส่ท่าน ด้วยถ้อยคำที่น่าฟัง เป็นถ้อยคำที่มีแต่ความจริงใจ ไม่ใช่เวลาให้ข้าวปลาอาหารแก่ท่าน ก็ให้สักว่าให้เท่านั้น ไม่ได้เอ่ยวาจาอย่างใด หรือการกล่าวถ้อยคำที่แข็งกระด้างเป็นถ้อยคำที่บาดหู ก็นำพาให้ท่านทุกข์ใจ และทำให้สุขภาพเสื่อมโทรมเกินกว่าวัยที่จะเป็น เพราะผู้สูงอายุเป็นผู้ที่ต้องการการเอาอกเอาใจจากลูกหลาน ดังนั้นการกล่าวด้วยถ้อยคำอันน่ายินดีน่ารักน่าฟัง จึงเป็นหลักประการหนึ่งที่ถูกไม่ควรประมาทพลาดพลั้งในการหมั่นทำให้เป็นนิตย์ โดยที่ลูกนั้นต้องตั้งสัจปฏิญาณว่าเราจะไม่พูดคำเท็จ ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดคำส่อเสียด ไม่พูดคำเพ้อเจ้อ ไม่พูดคำที่แสดงหุนหันอนันมาซึ่งความไม่สบายแก่ใจมารดาบิดา ให้ถือคติว่า “ไฟในอย่านำออก ไฟนอกอย่านำเข้า” หมายถึงอย่านำเอาถ้อยคำหรือเรื่องราวที่ไม่ดีไม่งามภายในบ้าน หรือเรื่องราวความประพฤติพลั้งพลาดของมารดาบิดาไปเล่านินทาข้างนอก และอย่านำเอาเรื่องข้างนอกที่ไม่ดีไม่งามเข้ามาพูดคุยให้มารดาบิดา ฟัง เช่นเรื่องที่มีคนกล่าวนินทาว่าร้ายมารดาบิดาเป็นต้น ซึ่งเรื่องราวบางอย่างอาจนำมาซึ่งความไม่สบายใจแก่มารดาบิดา ทำให้ท่านมีสุขภาพกายและสุขภาพจิตเสื่อมโทรมได้

๓. ตั้งมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา คือ บุตรธิดานั้น ต้องตั้งใจให้อยู่ในหลักการของธรรมะ มีความคิดเพื่อต้องการให้มารดาบิดามีความสุข ตั้งใจไม่ประมาทในหลักธรรม มีจิตปราศจากความโลภ คือไม่คิดที่จะบำรุงเลี้ยงท่านเพื่อต้องการเงินประกันชีวิต หรือต้องการทรัพย์

^{๑๒๑} พุ.ชา.สตตก. (ไทย) ๒๘/๑๘๒/๘๔.

มรดกจากท่านเท่านั้น ไม่มีจิตอาฆาตพยาบาทโดยคิดว่าท่านไม่รักเราเท่ากับลูกคนอื่น ๆ ต้องทำใจให้เป็นกุศล เห็นชอบเป็นชอบตามธรรมนองคลองธรรม โดยคิดอยู่เสมอว่า การบำรุงเลี้ยงมารดาบิดาเป็นหลักการที่โบราณบัณฑิตประพุดติมาอยู่เสมอ เช่น สุวรรณสามเลี้ยงมารดาบิดาที่ตาบอดหรือท่านโสณบัณฑิตที่เลี้ยงมารดาบิดาที่เป็นฤาษี หรือแม้แต่พระพุทธเจ้าที่ทรงไปเทศนาโปรดพระมารดาบนสวรรค์

เมื่อบุตรธิดาตั้งความไม่ประมาทในการบำรุงมารดาบิดาอยู่เสมอ ย่อมได้รับอิทธิพลอันน่าปรารถนาน่าพอใจ คือ ความมีลาภ ความมียศ การได้รับการสรรเสริญ และความสุขทุกอย่าง และยังได้รับความเจริญด้วยอุทพาปัจจัยกรรม ธรรมคือความประพฤติอ่อนน้อมต่อบุคคลผู้เป็นใหญ่ ผู้เจริญที่สุดในตระกูล คือมารดาบิดา ที่ว่า “ธรรม ๔ ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ย่อมเจริญแก่ผู้กราบไหว้ ผู้อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่เป็นนิตย์”^{๑๒๒}

๓.๒.๓ สังคหัตถ์ ๔^{๑๒๓} ธรรมเป็นเครื่องสงเคราะห์กันและกัน

พระพุทธองค์ทรงอุปมาสังคหัตถ์ธรรมไว้ เหมือนกับพาหนะที่จะนำคนไปสู่ความเจริญในโลก เพราะสังคมของมนุษย์เราจำเป็นต้องอิงอาศัยธรรมะทั้ง ๔ ประการนี้ ถ้าหากว่าสังคมปราศจากเสียซึ่งธรรมทั้ง ๔ ประการนี้แล้ว แม้มารดาบิดาก็จะไม่ได้รับการนับถือจากบุตรธิดา โลกจะอยู่ไม่ได้เลย จึงเรียกว่าธรรมเป็นเครื่องสงเคราะห์ การสงเคราะห์มีอยู่ ๒ รูปแบบ คือ อามิสสังคหะ คือสงเคราะห์ด้วยวัตถุสิ่งของ ธรรมสังคหะ สงเคราะห์โดยธรรม องค์ธรรมคือสังคหัตถ์ เป็นธรรมอันเป็นเครื่องช่วยเหลือกัน สังคหัตถ์ประกอบด้วย

๑. ทาน การให้ เป็นการให้เพื่อการอนุเคราะห์ด้วยความเมตตาปราณี ให้เพื่อยืดเหนี่ยวน้ำใจ หรือให้เพื่อเป็นการบุญกุศลโดยไม่หวังผลตอบแทนก็ได้ การให้เป็นการสร้างไมตรีไว้ต่อกัน เป็นการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่กัน เสียสละแบ่งปันช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของ รวมไปถึงการให้ความรู้ และแนะนำสั่งสอน แบ่งออกเป็น ๓ คือ

๑.๑ อามิสทาน การให้วัตถุสิ่งของเพื่อช่วยเหลือ และสงเคราะห์กันและกัน ซึ่งมีลักษณะดังนี้คือ

๑) ให้เพื่อบูชาพระคุณและความดี เช่น การบำรุงมารดาบิดาด้วยวัตถุสิ่งของก็เพื่อบูชาพระคุณท่าน การทำบุญก็เพื่อบูชาความดีของพระสงฆ์ การบริจาคทรัพย์ทำสาธารณประโยชน์ ก็เพื่อบูชาความดีของประเทศชาติและประชาชนผู้เกิดมาร่วมแผ่นดินเดียวกัน ช่วยพัฒนาชาติบ้านเมืองให้เจริญยิ่งขึ้น

๒) ให้เพื่อการช่วยเหลือ เช่นเมื่อคราวเกิดภัยพิบัติต่าง ๆ ไม่ว่าจะป็นอัคคีภัย อุทกภัย วาตภัย หรือภัยอื่นใดก็ตาม ย่อมต้องการความช่วยเหลือ เราก็บริจาคสิ่งของต่าง ๆ ให้เพื่อบรรเทาความเดือดร้อนของผู้ประสบภัยจากหนักให้เป็นเบา จากทุเลาให้เป็นหาย

๓) ให้เพื่อการสงเคราะห์ เป็นการให้แก่ผู้ยากไร้ ชาติที่พืง ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ เช่น การให้การช่วยเหลือคนชราชาติที่พืง คนพิการ เป็นต้น

^{๑๒๒} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐๙/๖๔.

^{๑๒๓} พ.ชา.สตตก. (ไทย) ๒๘/๑๗๘/๘๓., อจ. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐-๕๑.

๑.๒ ธรรมทาน การให้ความรู้ให้ความเข้าใจ เพื่อเสนอแนะแนวทางที่ถูกต้องแก่ผู้ยังไม่รู้ไม่เข้าใจ ที่เรียกว่าให้สัมมาทิฐิซึ่งได้แก่ปัญญา

๑.๓ อภัยทาน การให้อภัย การไม่ถือโทษ การรู้จักทำใจไว้ได้อย่างเหมาะสม ไม่ฉุนเฉียวโมโห และเป็นคนโกรธง่าย

ทานนี้ถือว่าเป็นคุณธรรมเบื้องต้นข้อแรกที่มีอานุภาพมาก ในการที่จะผูกมัดใจของผู้อื่นได้อย่างดีดังพระพุทธรูปองค์ที่ว่า “ทพ ปิโย โหติ ภขนติ น พหู นรชนผู้ไม่ตระหนี่ให้ทานย่อมเป็นที่รัก ชนเป็นอันมากย่อมคบหาหรชนนั้น”^{๑๒๔}

๒. ปิยวาจา พูดถ้อยคำที่น่าฟัง เจริญอ่อนหวาน เจริญด้วยวาจาที่ดี ในเชิงปฏิบัติแล้ว ปิยวาจา คือเจริญถ้อยคำอันเป็นที่รัก ไพเราะพูดให้เกิดประโยชน์และเกิดความพึงพอใจ พูดถ้อยคำเป็นที่นำมาซึ่งความรัก ความปรารถนาดีต่อมารดาบิดา ไม่เป็นคำที่หยาบคาย ผรุสวาท เมื่อพูดไปแล้วไม่ก่อให้เกิดความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจต่อผู้ฟัง หรือเกิดความรู้สึกดูถูกมีปมด้อย เป็นต้น

๓. อัตถจริยา ประพฤติเป็นประโยชน์ต่อมารดาบิดา จะเห็นได้ว่ามีทั้งกายกรรม วชิกรรม มโนกรรม เช่น ช่วยเหลือในกิจการงานของท่านที่ท่านเคยประกอบมาด้วยดีแล้ว ช่วยสานต่องานของท่านให้สำเร็จลุล่วงด้วย หรือรู้จักพูดในทางส่งเสริมสร้างความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างบุคคลพี่น้อง เพื่อไม่ให้มารดาบิดาเกิดความหนักใจว่าลูกจะทะเลาะเบาะแว้งกันและรู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา คือคิดว่าสังขารร่างกายของมารดาบิดาอยู่ในสภาพที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการทำงานแล้ว ควรที่เราจะต้องช่วยเหลือท่านแม้ในกิจการเล็กน้อยที่เราเห็นว่าสามารถทำได้ แต่ควรช่วยเหลือเบาแรงท่านเป็นการดี

๔. สมานัตตตา วางตนเสมอต้นเสมอปลาย คือ การวางตนเหมาะสมแก่ฐานะที่ควรจะเป็นและที่ตนเป็น ไม่แสดงอาการขึ้นๆ ลงๆ เคยประพฤติปฏิบัติตนอย่างไรก็ปฏิบัติอย่างนั้น แม้มีลาภ ยศ ตำแหน่งหน้าที่ก็ไม่ลืมหิว ไม่ลืมนอน หลักของสมานัตตตา คือมีตนเสมอ วางตนเสมอ บุตรธิดาควรตั้งตัวอยู่ในฐานะลูกที่ดีเสมอต้นเสมอปลาย ไม่ใช่เอาการงานบังหน้าจนลืมน้ำที่ที่สมควรกระทำแก่ผู้มีพระคุณ เช่น การบำรุงเลี้ยงด้วยข้าวปลาอาหารและการบำรุงเลี้ยงด้วยน้ำใจ

สังคหัตถุ หมายถึง หลักการสงเคราะห์หรือธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจกันไว้ได้ ในที่นี้หมายถึงบุตรพึงปรนนิบัติมารดาบิดาด้วยหลัก ๔ ประการ คือ ๑) ทาน การให้วัตถุสิ่งของเป็นต้นว่า ข้าวปลาอาหาร วัตถุเครื่องใช้สอย เสื้อผ้าอาภรณ์ เครื่องนุ่งห่ม เครื่องเรือนแก่มารดาบิดา ๒) เปยยวัชชะ พึงเจริญถ้อยคำที่น่ารักน่าจับใจ พูดด้วยถ้อยคำอันนำมาซึ่งความรัก พึงแล้วรินหูและสบายใจ ๓) อัตถจริยา พึงประพฤติประโยชน์ด้วยการช่วยทำหน้าที่ของท่านที่เกิดขึ้นให้สำเร็จ ๔) สมานัตตตา ความเป็นผู้มีตนเสมอในธรรมทั้งหลายตามสมควร หมายถึงความประพฤติยาเกรงต่อผู้ใหญ่ทั้งหลาย

สังคหัตถุธรรม เป็นหลักแสดงถึงการบำรุงมารดาบิดาอีกประการหนึ่ง ที่แสดงถึงความผูกพันแห่งสายสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวคือมารดาบิดากับบุตรธิดา โดยที่บุตรธิดาแต่ละคนมีความโอบอ้อมอารีรู้จักช่วยเหลือเกื้อกูลมารดาบิดาตามกำลังความสามารถ รู้จักพูดจาสนทนาปราศรัยด้วยวิไพเราะเสนาะหู ดังบทประพันธ์ที่ว่า “อันอ้อยตาลหวานลิ้นแล้วสิ้นซาก แต่ลมปากหวานหูไม่รู้หาย”

^{๑๒๔} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๔/๕๕.

รู้จักทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อครอบครัวไม่ให้นำมารดาบิดาต้องหนักอกหนักใจ ทำตัวให้เป็นประโยชน์ แก้วศาตมาญาไตรอบข้างด้วยกำลังกาย วาจา และใจ และรู้จักวางตนให้เหมาะสม คอยดูแลเอาใจ ใส่ท่านอยู่เสมอให้ถือคติประจำใจว่า “ชั่วชีวิตนี้เรามีแม่และพ่อเพียงอย่างละหนึ่งเดียวเท่านั้น ไม่สามารถหาใครมาทดแทนได้อีกแล้ว”

๒.๓.๔ มารดาบิดาคือปรัถิมทิศทิศเบื้องหน้า

ทิศเบื้องหน้า^{๑๒๕} คือ มารดาบิดา ที่ท่านจัดว่าเป็นทิศเบื้องหน้านั้นด้วยเหตุผลที่ว่า ท่านเป็นผู้มีอุปการะมาก่อน ให้การเลี้ยงดูบุตรธิดามาก่อน ให้การศึกษา ให้ที่อยู่อาศัย ให้การอบรมบ่มนิสัยให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมอันงาม ซึ่งท่านมีหน้าที่จะต้องทำดังนี้

๑. ห้ามบุตรจากความชั่ว มารดาบิดาห้ามปรามหรือชี้โทษชั่วให้ลูกได้ทราบและห้ามมิให้กระทำความชั่วเหล่านั้น เช่น ชี้ให้เห็นโทษของอบายมุข ๖ ประการ คือ ตม้ น้ำเมา เทียว กลางคืน เทียวดูการละเล่น เล่นการพนัน คบคนชั่วเป็นมิตร ห้ามลูกของตนมิให้ประพฤติ เพราะทางเหล่านี้เป็นทางแห่งความวิบัติ พาตนให้เป็นทุกข์

๒. แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี นอกจากห้ามมิให้กระทำความชั่วแล้ว ต้องหมั่นพร่ำสอนให้กระทำความดี ตั้งอยู่ในความดีความชอบ เช่น สอนให้ลูกรู้จักประกอบกิจการงานที่เป็นประโยชน์ หมั่นชวนชวายเป็นการหาทรัพย์ รู้จักรักษาทรัพย์ที่หามาได้ แล้วไม่ให้เสื่อมไปโดยไม่จำเป็น ให้รู้จักประมาณในการใช้จ่ายเพื่อเลี้ยงชีวิตตามฐานะกำลังทรัพย์ของตน ไม่ให้ฟุ่มเฟือยจนเกินไป หรือผิดเคืองจนเกินไป สอนให้ลูกรู้จักเสียสละความสุขของตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม หรือประโยชน์ของชาติ

๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา เมื่อบุตรมีอายุครบเกณฑ์ตามกฎหมายที่จะต้องศึกษาเล่าเรียนแล้ว ก็ชวนชวายหาที่ศึกษาให้ และส่งเสริมให้มีการศึกษาดีๆ ในวิชาการที่ลูกถนัดเพื่อเป็นวิชาเลี้ยงชีพในอนาคตต่อไป

๔. หาคู่ครองที่สมควรให้ เมื่อบุตรเจริญเติบโตเป็นหนุ่มเป็นสาว ควรแก่การครองเรือนแล้ว มารดาบิดาก็เลือกหาหรือช่วยพิจารณาผู้ครองที่มีความประพฤติดี ทำหน้าที่ของความเป็นสามีภรรยาด้วยความเหมาะสมกับชาติสกุล เพราะคู่ครองถือว่ามีสำคัญสำหรับชีวิตของลูกประการหนึ่ง เพื่อที่ลูกจะได้อยู่ครองเรือนครองรักกันอย่างมีความสุขตลอดไป

๕. มอบทรัพย์ให้ในสมัย เมื่อลูกมีครอบครัวเป็นฝั่งเป็นฝาแล้ว ควรแบ่งทรัพย์มรดกให้เพื่อเป็นทุนในการประกอบกิจการให้มีฐานะมั่นคง การแบ่งทรัพย์ให้ลูกนั้น ควรทำเป็น ๒ ระยะ คือ ระยะที่ยังมีชีวิตอยู่ เช่น การแบ่งให้ลูกไปลงทุนประกอบอาชีพ ระยะที่สอง เมื่อมารดาบิดา แก่เฒ่าเห็นว่าใกล้ต่อความตายแล้ว ก็จัดแบ่งทรัพย์มรดกให้แก่ลูกๆ ด้วยความเรียบร้อย อย่าให้ลูกต้องมาฟ้องสิทธิ์ต่อมรดกเมื่อภายหลัง อันจะทำให้เสียชื่อเสียงของวงศ์ตระกูลว่าลูกเข่นฆ่ากันเพราะมรดกของตระกูล

^{๑๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒ - ๒๑๓.

วิธีการบำรุงมารดาบิดาตามหลักของปรัถิมทิต คือทิศเบื้องหน้า ได้แก่มารดาบิดา

เมื่อบุตรธิดาได้รับการอนุเคราะห์มาตั้งแต่กำเนิดแล้ว ควรเป็นผู้มีกตัญญูทเวทที่ รู้จักหลักปฏิบัติที่บุตรพึงกระทำตอบสนองต่อมารดาบิดา ๕ ประการ คือ

๑. ด้วยตั้งใจไว้ว่าท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ ลูกทุกคนต้องระลึกถึงบุญคุณที่มารดาบิดาได้เลี้ยงเรามาจนกว่าจะเจริญเติบโต ต้องลำบากมาก่อน คอยประคบประหงม อาน้ำชำระกาย ยามป่วยไข้ต้องอดหลับอดนอน ยุ่งไม่ให้ไตโรไม่ให้ตอบ คอยเฝ้าดูแลให้การศึกษา เมื่อลูกโตขึ้น สามารถทำกิจการต่างๆ ได้แล้ว ท่านแก่เฒ่าลงต้องเลี้ยงดูท่านให้เป็นสุข อย่าให้ท่านต้องทนทุกข์เดือดร้อนในการหาเลี้ยงชีพ เมื่อท่านเจ็บป่วยต้องพยาบาล ป้อนข้าว ป้อนน้ำ นวดเพ้นปรนนิบัติท่าน ดังที่ท่านเคยปฏิบัติต่อเรามาก่อน เพื่อให้ท่านเป็นสุขในบั้นปลายชีวิต

๒. จักรับทำกิจของท่าน มารดาบิดาท่านมีกิจอย่างใดอย่างหนึ่งทั้งภายในบ้านและนอกบ้าน เราควรช่วยทำกิจของท่านให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยความเรียบร้อย โดยไม่ให้ท่านหนักใจหรือเป็นห่วงกังวลในกิจการนั้นๆ เป็นต้นว่า การทำไร่นา การประกอบธุรกิจห้างร้านต่างๆ อันเป็นกิจการส่วนของครอบครัว

๓. จักดำรงวงศ์สกุล จะต้องปฏิบัติตนดำรงวงศ์ตระกูลให้ยั่งยืนถาวร สร้างความเจริญให้แก่วงศ์ตระกูลด้วยคุณสมบัติและวัตรคุณสมบัติ เป็นที่นิยมนับถือของคนทั่วไป อย่าให้ตระกูลของตนเสื่อม หรือถูกติฉินนินทาในทางร้าย ปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีของวงศ์ตระกูล รักษาทรัพย์สินมรดกของท่านให้คงอยู่ และอีกประการหนึ่งคือจักรักษาไว้ซึ่งนามสกุลของตระกูลไม่ให้เสื่อมเสีย อย่าให้คนอื่นเขาพูดว่า คนนามสกุลนี้เป็นโจร ถูกตำรวจจับเข้าเรือนจำ เป็นต้น ซึ่งเป็นบ่อนทำลายชื่อเสียงของตระกูล ลูกคนใดทำดั่งกล่าวถือว่าลูกคนนั้น เป็นผู้กตัญญูต่อวงศ์ตระกูล ทำให้ชื่อเสียงวงศ์ตระกูลเสื่อมเสียหาย

๔. จักปฏิบัติตนให้เป็นผู้สมควรรับทรัพย์มรดก ผู้ที่ควรแก่การเป็นทายาทสืบวงศ์ตระกูลนั้น ประพฤติตนดี สุภาพเรียบร้อย ไม่เป็นคนหมกมุ่นอยู่ในอบายมุข อันเป็นทางผลาญทรัพย์สมบัติของท่านให้หมดไป ประพฤติตนให้ท่านมองเห็นว่าสามารถที่จะรับภาระครอบครัว หรือรับกิจการต่างๆ ของท่านได้ โดยที่จะไม่นำพากิจการของท่านนั้นไปสู่อบาย คือทำให้กิจการล่มสลาย เพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ยังไม่มีภาวะที่จะรักษามรดกไว้ได้ ซึ่งทั้งนี้ต้องดูจากพฤติกรรมต่างๆ ดั่งนั้น ลูกจะต้องตั้งตนอยู่ในกรอบของศีลธรรม ทำตัวเองให้เป็นที่ไว้วางใจ ทำตนให้เป็นคนเสมอต้นเสมอปลาย อย่าทำหน้าไหว้หลังหลอก

๕. เมื่อท่านตายไปแล้ว ทำบุญอุทิศไปให้ บุตรธิดาจะต้องระลึกอยู่เสมอว่า ท่านเป็นผู้ให้เรามาก่อน ตั้งแต่เลือดเนื้อ ชีวิต ความรู้ ทรัพย์สิน มรดก อุประการคุณเหล่านี้ บุตรธิดาจะต้องระลึกถึงอยู่เสมอ เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วจึงต้องทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ท่าน เพื่อแสดงความกตัญญูทเวทที่ตามกำลังของเรา^{๑๒๖}

ครอบครัวมีความมั่นคง บุตรได้แสดงออกถึงความกตัญญูทเวทที่ต่อมารดาบิดาผู้ซึ่งเป็นบุรพการี มารดาบิดาได้ทำหน้าที่ของตน ในฐานะผู้นำของครอบครัวอย่างสมบูรณ์ บุตรและธิดาได้รับการปลูกฝังความประพฤติที่ดีงาม เกี่ยวกับกิริยามารยาท จริยธรรม คุณธรรม ประพฤติชอบด้วย

^{๑๒๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

กาย วาจา และใจ เป็นผู้ตั้งอยู่ในสัมมาทิฐิ ด้วยการปฏิบัติตามหน้าที่ของบุตรธิดา เป็นการแสดงออกถึงความรับผิดชอบต่อบุรพการี ทำให้เกิดความปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ซึ่งต่างฝ่ายก็ได้ปฏิบัติตนต่อกันด้วยจิตสำนึกในความผูกพันของตน และความสุกก็จะเกิดขึ้นภายในครอบครัว

การแสดงหน้าที่ของลูกที่ดี เป็นหน้าที่ที่บุตรพึงกระทำ นอกจากจะเป็นการทำหน้าที่ของตัวเองแล้ว ยังเป็นการรักษารูปแบบวัฒนธรรมอันดีงามของสังคมไว้ เพื่อเป็นรอยจารึกให้คนรุ่นต่อไปได้ศึกษาและปฏิบัติตามต่อไป ดังคำที่ท่านกล่าวว่า “ทำดีไว้ให้ลูก ทำถูกไว้ให้หลาน” ซึ่งในอนาคตเราจะต้องกลายเป็นมารดาบิดาที่ลูกพึงบำรุง ดังคำกล่าวของพญานกแขกเต้าที่ว่า “ท่านพราหมณ์ นกกลุ่น้อยมีขนปีกยังไม่ขึ้น เมื่อข้าพเจ้าเลี้ยงดูเขาแล้ว เขาก็จักเลี้ยงข้าพเจ้าตอบแทนเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงชื่อว่าให้หนี้แก่เขา แม่พ่อของข้าพเจ้าแก่แล้ว ผ่านความเป็นหนุ่มสาวไปแล้ว ข้าพเจ้าคาบข้าวสาธิตไปเพื่อท่านทั้ง ๒ จึงชื่อว่าใช้หนี้ที่ท่านเคยทำไว้ แม้นกอื่น ๆ ที่มีขนปีกสิ้นไปแล้ว แสนจะทุพพลก็มีอยู่ในที่นั้น ข้าพเจ้าประสงค์จะได้บุญ จึงได้ให้ข้าวสาธิตแก่กเหล่านั้น บัณฑิตทั้งหลายเรียกบุญนั้นว่าขุมทรัพย์” ^{๑๒๗}

๒.๔ วิธีการปลูกฝังคุณธรรมในการบำรุงมารดาบิดา

วิธีการปลูกฝังคุณธรรมในการบำรุงมารดาบิดา เป็นวิธีการที่บุตรธิดาทุกๆ คนจะพึงแสดงออกและปลูกฝังคุณธรรมให้เกิดขึ้นตนด้วยวิธีการต่อไปนี้

๒.๔.๑ วิธีปลูกฝังความกตัญญูทเวที

ในคัมภีร์พระบาลีและคัมภีร์อรรถกถาจะไม่ได้แสดงวิธีปลูกฝังความกตัญญูไว้โดยตรงว่าให้ทำอย่างไร แต่ในคัมภีร์ทั้งสองได้วางเป็นระบบ และชัดเจน หากสำรวจโครงสร้างทางหน้าที่ของบุคคลจากคัมภีร์บาลี ทั้งในส่วนที่เป็นพระวินัย และพระสุตตร รวมทั้งคัมภีร์อรรถกถาโดยแยกคายแล้วจะพบว่า ข้อบัญญัติทางพระวินัย และข้อธรรมหลายอย่าง ที่ส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ให้ถูกต้องดีงามต่อกันตามฐานะแห่งความสัมพันธ์นั้น มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการช่วยส่งเสริม และปลูกฝังความกตัญญูให้เกิดขึ้นในจิตใจ

๑. วิธีปลูกฝังโดยแสดงตัวอย่างที่ดีงามให้บุคคลได้ถือเป็นแบบอย่าง

การปลูกฝังความกตัญญูโดยการแสดงตัวอย่างที่ดีงามด้านความกตัญญู นับเป็นวิธีการหนึ่งที่พบเห็นบ่อยในคัมภีร์ แม้ในระดับบาลี แต่คัมภีร์อรรถกถานั้นมีให้เห็นเป็นจำนวนมาก ยกตัวอย่างเรื่องชาดกต่างๆ ซึ่งมุ่งแสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในอดีตที่เป็นแบบอย่างด้านความกตัญญู ดังข้อสังเกตที่ท่านผู้รู้ได้กล่าวไว้ว่า “เรื่องชาดกนี้ก็ถือว่า เป็นวรรณคดีในทางพระพุทธศาสนา เป็นนิทานสอนใจ เป็นนิทานชนิดสั้น ชนิดปานกลาง ชนิดยาว มีมากมาย ถึง ๕๐๐ เรื่อง นิทาน ๕๐๐ เรื่องนี้ มีคุณธรรมคือ ความกตัญญูทเวที แผงอยู่ในเกือบทุกเรื่องก็ว่าได้” ^{๑๒๘}

^{๑๒๗} พุ.ชา.อ. (บาลี) ๖/๑ - ๑๓/๒๒๖ - ๒๓๓., มงคลตถ. (ไทย) ๒/๓๒๒ - ๓๒๓/๒๓๔ - ๒๔๒.

^{๑๒๘} พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ), กตัญญูทเวที เป็นเครื่องหมายของคนดี, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๖.

เพื่อสนับสนุนข้อสังเกตดังกล่าว ผู้วิจัยได้สำรวจคัมภีร์อรรถกถาทั้งชาดก และอรรถกถาอื่น ๆ พบตัวอย่างที่สนใจเรื่องความกตัญญู ไม่เฉพาะในแง่ของบุคคลเท่านั้น แม้สัตว์เดรัจฉานท่านก็นำมาแสดงไว้เป็นนิทานสอนใจ ให้คนได้ยึดถือเป็นแบบอย่าง เช่น กรณีสุวรรณสามชาดก^{๑๒๙} ซึ่งเล่าถึงอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติเป็นสุวรรณสาม ได้ปรนนิบัติมารดาบิดาซึ่งตาบอด จนเกียรติศัพท์เลื่องลือจรจายทั้งในหมู่มนุษย์และเทวดา ตัวอย่างของสุวรรณสามชาดกสะท้อนให้เห็นว่า คนที่มีความกตัญญูกตเวทินั้น “ตกน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้” สุวรรณสาม แม้ตกอยู่ในอันตรายถึงชีวิต แต่อำนาจของความกตัญญูทำให้กลับฟื้น รอดชีวิตขึ้นมาได้

ในอรรถกถานันทียชาดก^{๑๓๐} พระโพธิสัตว์กำเนิดเป็นวานร แม้มิบริวารถึง ๘๔,๐๐๐ ก็ละบริวารทั้งหมดให้น้องวานรผู้เป็นน้องดูแล ส่วนตนเองละบริวารมาปรนนิบัติมารดาตาบอด ครั้งหนึ่งมีนายพรานมาล่าสัตว์ เห็นพระโพธิสัตว์และมารดาก็ยิงด้วยลูกศร พระโพธิสัตว์ได้สละชีวิตตนโดยขอร้องให้นายพรานนั้นยิงตนเองเพียงผู้เดียว อย่ายิงมารดาเลย เพราะมารดาทุพพลภาพ แต่นายพรานใจหายบ้ำ ไม่ยอมฟังจึงโก่งธนูยิง วานรผู้เป็นน้องเห็นดังนั้นจึงออกมาจากที่ซ่อน ขอร้องอย่ายิงมารดาตนเอง เพราะท่านชราภาพแล้ว ขอให้ยิงตนเองแทน แต่นายพรานก็ไม่ฟัง ได้ยิงวานรผู้เป็นน้อง และมารดาของวานรนั้นตาย จากนั้นก็หากลับบ้าน ครั้งนั้นท่านเล่าว่า เกิดฟ้าผ่าที่บ้านนายพรานนั้น ทำให้เกิดไฟไหม้ตายคากองเพลิงทั้งนายพราน ภรรยา และบุตร

ในอรรถกถามาตุโปสกชาดก^{๑๓๑} มีการบรรยายถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระยาช่างเผือก มีรูปงาม น่าชม เป็นที่ปรารถนา มิบริวาร ๘๐,๐๐๐ เชือก ส่วนมารดาของพระโพธิสัตว์นั้นตาบอด พระยาช่างนั้นละโหลงช่างผู้เป็นบริวารทั้งหมด พามารดาหลิกรีนอยู่เพียงลำพัง บำรุงปรนนิบัติมารดา เมื่อถูกนายพรานจับไปถวายพระราชา ก็ไม่ยอมบริโภคอาหารจนซูบผอม พระราชาได้เสด็จมาสอบถาม ได้ความว่า ที่ไม่ยอมบริโภคอาหารเพราะว่าหวงมารดาตาบอด ไม่มีใครเลี้ยงดู พระราชาได้ทราบว่าเป็นพระยาช่างโพธิสัตว์นั้นเลี้ยงดูมารดาของตน จึงรับสั่งให้ปล่อยตัวกลับไปหามารดา

อรรถกถาอังคุตตรนิกาย^{๑๓๒} ได้พรรณนาถึงความกตัญญูกตเวทินของพระสารีบุตรเมื่อครั้งถือกำเนิดเป็นช่าง วันหนึ่งพลั้งถูกต่อแหลมตำเท้าได้รับความทุกข์เวทนาอย่างหนัก ครั้งนั้นเห็นช่างไม้เข้าป่า จึงได้เดินตามไป และได้อาศัยช่างไม้ผู้นั้นถอนเสี้ยนตอนที่ตำเท้า นั้น ช่างระลึกถึงอุปการคุณ จึงมอบลูกช่างให้แก่ช่างเพื่อคอยรับใช้ในงานต่างๆ

๒. วิธีปลูกฝังโดยการยกย่องบุคคลที่มีความกตัญญูให้ปรากฏ ขณะเดียวกันก็ตำหนิคนที่ขาดความกตัญญู

วิธีการดังกล่าวนี้ พบเห็นบ่อยครั้ง ทั้งในบาลีพระอรรถกถา โดยเฉพาะพระเถระที่เป็นแบบอย่างทางด้านความกตัญญูที่พระพุทธรเจ้ายกย่อง และสรรเสริญต่อหน้าเหล่าภิกษุสงฆ์ได้แก่พระ

^{๑๒๙} ชุ.ชา.อ. (บาลี) ๗/-/๒๘๑, มงคลตถ. (ไทย) ๒/๓๑๑ - ๓๑๔/๒๒๑ - ๒๒๖.

^{๑๓๐} ชุ.ทุก.อ. (ไทย) ๕๗/๓๙๐.

^{๑๓๑} ชุ.ชา.อ. (บาลี) ๖/-/๑ - ๗, มงคลตถ. (ไทย) ๒/๓๒๔/๒๔๒ - ๒๔๔.

^{๑๓๒} อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๓๒/๔๙๗-๔๙๘.

สารีบุตร ส่วนพระเถระที่เป็นแบบอย่างด้านอกัตถัญญูไม่รู้คุณคน ซึ่งพระพุทธเจ้าดำหนิไม่ให้ถือเป็นแบบอย่างได้แก่ พระเทวทัต ข้อความที่ปรากฏในพระบาลีต่อไปนี้ได้แสดงการดำหนิคนอกัตถัญญูไม่รู้คุณว่าไม่น่าคบค้าสมาคมด้วย ผู้ไม่รู้อุปการคุณที่คนอื่นทำแล้ว ผู้ไม่เคยทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่งแก่ใคร ผู้ไม่ตอบแทนอุปการคุณที่ผู้อื่นทำให้แล้ว นำดำหนิ ความกตัญญูไม่มีในผู้ใด การคบหาผู้นั้นก็ไร้ประโยชน์^{๑๓๓}

พระอานนทก็นับเป็นพระเถระรูปหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงยกย่องให้ปรากฏในหมู่สงฆ์ว่าเป็นผู้มีความกตัญญูทเวที ควรแก่การเป็นแบบอย่าง ครั้งหนึ่งท่านทำเรื่อง “คาดไม่ถึง” คือถวายผ้า ๕๐๐ ผืนแก่ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง ซึ่งมีอุปการะแก่ท่านในฐานะเป็นผู้ดูแลอุปฐากท่าน ทำให้ท่านได้รับการดำหนิจากสงฆ์ว่า “เห็นแก่หน้า” พระพุทธเจ้าจึงทรงชี้แจงแทน พร้อมทั้งสรรเสริญพระอานนทว่า ที่ทำเช่นนั้น ไม่ใช่ทำไปเพราะเห็นแก่หน้า แต่เป็นเพราะท่านมีความกตัญญูต่อพระหนุ่มรูปนั้น^{๑๓๔} จุดมุ่งหมายของการสรรเสริญ และยกย่องคนที่มีความกตัญญู ก็เพื่อจะได้เป็นแบบอย่าง ขณะเดียวกันการดำหนิคนที่อกัตถัญญู ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า คนอกัตถัญญุนั้นเป็นบุคคลน่ารังเกียจ ไม่ควรคบค้าสมาคมด้วย ซึ่งบางครั้งท่านกล่าวถึงคนกตัญญูว่า เปรียบเหมือนลูกจับโยนลงสู่นรก^{๑๓๕}

๓. วิธีการปลูกฝังโดยการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของความกตัญญู

มีข้อความหลายอย่างในพระบาลี ที่ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของความกตัญญู เช่น ความกตัญญูนั้นเป็นภูมิของสัตบุรุษ^{๑๓๖} ความกตัญญูเป็นมงคลชีวิตสูงสุด^{๑๓๗} ทรงแนะนำให้ภิกษุประพฤติปฏิบัติตาม ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “...ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้กตัญญูทเวที และอุปการะแม้เพียงเล็กน้อยที่บุคคลอื่นกระทำในเราทั้งหลายจักไม่เสื่อมสูญไป เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้...”^{๑๓๘} ในที่บางแห่งตรัสว่า คนที่อกัตถัญญูนั้นไม่ควรบรรลุปฐมฌาน^{๑๓๙} ไม่ลายน้ำดีกว่าคนอกัตถัญญู^{๑๔๐} เป็นต้น

ความกตัญญูนับว่าเป็นรากฐานที่สำคัญของสังคม นับตั้งแต่อดีตกระทั่งปัจจุบัน พิจารณาในแง่สถาบันครอบครัวแล้ว ก็ต้องถือว่า ครอบครัวในสังคมไทยดำรงเป็นปึกแผ่น มีความร่มเย็นเป็นสุขอยู่ได้ก็โดยอาศัยหลักความกตัญญูเป็นแกนกลาง ดังนั้น เราจะเห็นได้ว่า คำที่ถือว่ามงคลสูงสุด ก็คือคำว่า “กตัญญูรู้คุณ” ขณะเดียวกัน คำที่เป็นอัปมงคล เป็นที่ดูหมิ่นเหยียดหยามมากที่สุดคำหนึ่งก็คือคำว่า “อกัตถัญญู” หรือ “เนรคุณ” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคมว่าเป็นเรื่องสำคัญ โดยเฉพาะกับผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้ให้กำเนิดอันได้แก่มารดาบิดา ถือว่าเป็นเรื่องเสียหายร้ายแรง

^{๑๓๓} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๑/๑๖๒.

^{๑๓๔} ชุ.ทุก.อ. (ไทย) ๕๗/๔๗-๔๘.

^{๑๓๕} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๑๓/๓๓๓.

^{๑๓๖} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗.

^{๑๓๗} ชุ.ช. (ไทย) ๒๕/๙/๘.

^{๑๓๘} สั.น. (ไทย) ๑๖/๒๓๔/๓๒๓ - ๓๒๔.

^{๑๓๙} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๒๖๔/๓๙๗.

^{๑๔๐} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๓/๓๐.

มาก บางครั้งท่านก็ใช้คำเรียกลูกที่มีลักษณะดังกล่าวว่า “ลูกทรพี” ซึ่งหมายถึงลูกที่ไม่รู้จักบุญคุณของพ่อแม่ ทำร้ายพ่อแม่ ทำให้พ่อแม่ได้รับความทุกข์กายทุกข์ใจ^{๑๔๑}

๒.๔.๒ วิธีปลูกฝังความไม่ประมาท

ผู้วิจัยมีความเข้าใจว่า ความไม่ประมาท เป็นหลักการสำคัญประการหนึ่งในการที่จะบำรุงมารดาบิดาอยู่ให้เป็นสุข หมายถึงว่าเราไม่มีความเลอสติประพฤติปฏิบัติผิดต่อท่านทั้งด้านกาย วาจา และจิตใจ ซึ่งผู้วิจัยสรุปวิธีปลูกฝังความไม่ประมาทต่อการบำรุงมารดาบิดาดังนี้

๑. หมั่นพิจารณาอยู่เสมอว่าการบำรุงมารดาบิดาเป็นหน้าที่ที่เราต้องปฏิบัติ
๒. กระทำให้เป็นกิจประจำโดยคิดว่า การบำรุงมารดาบิดาเป็นกิจวัตรประจำวันของเรา เป็นวัตรที่ลูกควรกระทำอยู่เนื่องนิตย์
๓. คิดอยู่เสมอว่า การบำรุงมารดาบิดา เป็นคุณธรรมที่โบราณบัณฑิตประพฤติปฏิบัติมาไม่เคยเสื่อมคลาย
๔. คิดอยู่เสมอว่า มารดาบิดาเป็นสิ่งที่หาค่ามิได้ และหาใครมาทดแทนอีกไม่ได้
๕. คิดอยู่เสมอว่า มารดาบิดาเป็นเนื่อนาบุญของบุตร ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งไปกว่านี้แล้ว

ดังนั้น บุตรธิดาไม่ควรประมาทในการบำรุงมารดาบิดา ไม่ว่าจะเป็นการบำรุงทั้งทางกาย เช่นการชวนช่วยทำงานของท่าน ทางวาจา เช่น การเจรจากับท่านด้วยถ้อยคำอันนำมาซึ่งความรัก และเป็นทีสบายใจทำให้ท่านรื่นเริง และทางใจ เช่น การบำรุง รักษาหัวใจท่าน ไม่ก่อทะเลาะวิวาทกันระหว่างพี่น้องให้ท่านเศร้าใจ ตลอดถึงการดำรงอยู่ในคำสั่งสอนของท่านที่แนะนำให้บุตรตั้งอยู่ในคุณธรรมความดี

๒.๔.๓ วิธีปลูกฝังสังคหัตถุธรรม

วิธีปลูกฝังหลักธรรมคือสังคหัตถุในการบำรุงมารดาบิดานั้น ก็คือการเรียนรู้จักสงเคราะห์แก่ผู้ให้กำเนิดด้วยวัตถุสิ่งของและหลักธรรม ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้สรุปเป็นประเด็นศึกษาไว้ ๒ ประเด็น คือ

๑. อามิสสงเคราะห์ การสงเคราะห์ด้วยวัตถุสิ่งของ ไม่ว่าจะป็นข้าวปลาอาหาร เครื่องนุ่งห่ม การนวดมีอนวดเท้า การอาบน้ำปะแป้งแต่งตัว เป็นต้น
๒. ธรรมสงเคราะห์ การสงเคราะห์ด้วยธรรม หมายถึง การดำรงตนอยู่ในโอวาท คำสอนของท่านเพื่อเป็นการบำรุงใจ และการชักจูงท่านให้มีจิตใจน้อมไปทางพระพุทธศาสนา เป็นผู้ที่มีจิตมุ่งประโยชน์ในโลกหน้า ซึ่งถือว่าเป็นหลักการสำคัญของการสงเคราะห์ตามหลักทางพระพุทธศาสนา^{๑๔๒}

จากการที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาการบำรุงมารดาบิดา ตามหลักของสังคหัตถุธรรมแล้ว พอที่จะสรุปถึงวิธีปลูกฝังคุณธรรมข้อสังคหัตถุโดยอนุโลมตามหลักการทั้ง ๔ ประการนั้นดังนี้

^{๑๔๑} พุทธทาสภิกขุ, กตัญญูทเวทีเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก, (พระนคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๒.

^{๑๔๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), คุณบิดามารดาสุพรรณนามหาศาล, พิมพ์ครั้งที่ ๔๗, (กรุงเทพฯ : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๕.

๑. หมั่นพิจารณาอยู่เสมอว่า การที่เราจะให้อะไรแก่มารดาบิดา ต้องให้วัตถุที่เป็นประโยชน์แก่สุขภาพร่างกายและจิตใจ เพื่อบำรุงท่านให้มีความเป็นอยู่อย่างแข็งแรง เช่น อาหารเพื่อสุขภาพ เครื่องบริหารร่างกายให้แข็งแรง เว้นอาหารที่มีไขมันหรือที่ทำให้เกิดความเสียดต่อโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ

๒. หมั่นพิจารณาก่อนพูดอยู่เสมอว่า เราจะต้องพูดแต่คำที่มีคุณค่าและมีประโยชน์ต่อตัวท่าน ไม่ทำให้ท่านเคืองใจ หมั่นเอาอกเอาใจท่าน ทำให้เป็นคุณลักษณะประจำตัวของเราเอง แม้จะพูดคุยกับคนอื่นก็ทำเหมือนกับคุยกับมารดาบิดา จะทำให้เราเป็นผู้มีปากหอม คือมีวาจาที่ไพเราะจับใจแก่บุคคลที่ฟัง ผู้อื่นจะได้สรรเสริญว่าลูกดีเพราะพ่อแม่สั่งสอน

๓. หมั่นพิจารณาอยู่เสมอว่า เราจะประพฤติแต่สิ่งที่เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและแก่ผู้อื่น โดยมีจุดมุ่งหมายหลักคือเพื่อเป็นการรักษาน้ำใจของมารดาบิดา เมื่อเราทำอยู่เป็นนิสัย ประโยชน์นั้นก็จะ เป็นของตัวเราเอง ซึ่งประโยชน์นั้นได้แก่ การช่วยจัดการสิ่งต่างๆ แทนท่าน ช่วยทำหน้าที่ที่ค้างอยู่ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี โดยไม่มีความท้อถอยแห่งจิตใจ มุ่งเพื่อความสุขของมารดาบิดาเป็นสำคัญ

๔. หมั่นพิจารณาอยู่เสมอว่า เราจะดำรงตนอยู่ในคุณธรรมความดีที่มารดาบิดาสั่งสอนโดยไม่วางธุระ จักทำหน้าที่ของตนด้วยความรักที่มีต่อมารดาบิดา

เมื่อบุตรธิดาตั้งใจกระทำกิจดังกล่าว ผู้วิจัยมีความเห็นว่าเป็นแนวทางหนึ่งที่จะปลูกฝังคุณธรรมข้อนี้เข้าไปในจิตใจของบุตรธิดาที่เล็กลงทีละน้อย รอวันเมล็ดผลในวันหนึ่งข้างหน้า เหมือนการปลูกต้นไม้ ถ้ามีดินดี ปุ๋ย และน้ำ ที่คอยเติมและบำรุงอยู่วันนิตวันละหน่อย วันข้างหน้าก็หวังที่จะเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ดังปรารถนา

๒.๔.๔ วิธีปลูกฝังตามหลักปรัถมิต

มารดาบิดาถือว่าเป็นบุคคลที่สำคัญมากต่อบุตร เพราะบุตรเกิดมานั้นมีมารดาเพียงคนเดียว และมีบิดาเพียงคนเดียวเท่านั้น ดังนั้นบุตรควรที่จะสนองตอบแทนคุณของท่าน ผู้วิจัยได้ศึกษาหลักการบำรุงมารดาบิดาตามหลักปรัถมิต คือทศเบ็องหน้าแล้ว จึงได้สรุปวิธีปลูกฝังหลักการนี้ได้ดังนี้

๑. หมั่นพิจารณาอยู่เสมอว่า เมื่อมารดาบิดาเลี้ยงเรามาแล้ว เราต้องเลี้ยงท่านตอบแทน คือ ไม่ปล่อยให้ท่านต้องอดอยาก คอยเอาใจใส่ดูแลความเป็นอยู่ของท่านให้ได้รับความสุขความสบายตามสมควรแก่ฐานะ ด้วยการบำรุงทั้งข้าวปลาอาหาร การนวดเท้านวดกายของท่าน ปะแป้งแต่งตัวให้เหมาะสมกับวัยของท่าน และพูดจาเอาอกเอาใจท่านด้วยหวังเพื่อความสุใจของท่าน เรียกว่าต้องตั้งใจที่จะเลี้ยงท่านทั้งกายและใจจนกว่าชีวิตของท่านจะหาไม่ เพราะท่านเลี้ยงเรามาแทบชีวิตของท่าน เราอยู่มาได้จนวัยขนาดนี้ก็เพราะเนื้อและเลือดตลอดถึงร่างกายแรงใจของท่านที่ส่งทอดถึงตัวบุตรธิดา

๒. หมั่นพิจารณาอยู่เสมอว่า เมื่อมารดาบิดามีธุระการงานก็ให้การช่วยเหลือ ไม่เพิกเฉย คือ ไม่ปล่อยให้มารดาบิดาต้องทำตามลำพัง ให้ช่วยแบ่งเบาภาระของมารดาบิดา ให้ท่านได้เบากายเบาใจ เมื่อลูกยังเล็กทำอะไรด้วยตนเองไม่ได้ มารดาบิดาต้องทำให้ทุกอย่าง เช่น กินก็ต้องบ้วน นอนก็ต้องกอด ต้องอาบน้ำให้ ต้องเช็ดล้างอุจจาระปัสสาวะให้โดยไม่มี ความรังเกียจ

๓. หมั่นพิจารณาอยู่เสมอว่า เราจักต้องรักษาชื่อเสียงของมารดาบิดาและวงศ์ตระกูลไว้ โดยการประพฤติปฏิบัติชอบด้วยกาย วาจา และใจ ไม่ทำให้เสื่อมเสียชื่อเสียงของมารดาบิดาและวงศ์ตระกูลด้วยคิดว่า ถ้าทำลงไปแล้วจะส่งผลเสียถึงมารดาบิดาและวงศ์ตระกูล แม้การกระทำนั้น ตนจะได้ประโยชน์ก็ไม่ควรทำ แต่ถ้าทำแล้วทำให้ตระกูลได้รับเกียรติยศชื่อเสียงก็พึงกระทำ แม้จะยากลำบากสักเพียงไหนก็ตามที่

๔. หมั่นพิจารณาอยู่เสมอว่า เราจะต้องปฏิบัติตนให้เหมาะสมแก่ทรัพย์สมบัติที่ได้รับจากมารดาบิดา ได้แก่ พยายามใช้จ่ายอย่างประหยัดเท่าที่จำเป็น ให้คิดถึงความทุกข์ยากของมารดาบิดาที่ต้องหามาให้ลูก กว่าจะได้มาแต่ละอย่างๆ ต้องเหน็ดเหนื่อยมาก ต้องตรากตรำต่อสภาพของดินฟ้าอากาศ บางครั้งต้องผจญกับภัยอันตรายจึงจะได้ทรัพย์สินมา ซึ่งท่านเก็บรักษาไว้เพื่อลูก ดังนั้นลูกที่ดีควรที่จะใช้จ่ายทรัพย์ด้วยความระมัดระวังและรอบคอบ

๕. หมั่นพิจารณาอยู่เสมอว่า เราจะดำรงตนเป็นลูกที่ใจบุญมีศีลธรรม คือ เมื่อท่านล่วงลับไปก็พึงหมั่นทำบุญอุทิศไปให้ท่าน ดังคำที่โบราณกล่าวไว้ว่า “ยามท่านมีชีวิตก็เลี้ยงดูเมื่อยามท่านไม่อยู่ก็เลี้ยงส่ง หรือว่า อยู่ก็เลี้ยงกาย ตายก็เลี้ยงวิญญาณ คือบำเพ็ญกุศลอุทิศให้”

ลูกประพฤติปฏิบัติได้ตามหลักการดังกล่าว ชื่อว่าเป็นผู้ได้ทำความดีตอบแทนพระคุณมารดาบิดา เพราะมารดาบิดาต้องการให้ลูกของตนเป็นคนดี เมื่อลูกเป็นคนดีท่านก็พลอยชื่นใจมีสุขใจ แต่เมื่อลูกประพฤติตนเป็นคนชั่วท่านก็พลอยทุกข์ใจ

๒.๕ ตัวอย่างเรื่องการบำรุงมารดาบิดาในพระไตรปิฎกและอรรถกถา

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า การบำรุงมารดาบิดาเป็นมงคลอันสูงสุด แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงบำรุงมารดาบิดาของพระองค์ ตลอดจนในพระสารีบุตรอัครสาวก พระราหุล ก็เช่นเดียวกัน นอกจากนี้ยังมีพระสาวกรูปอื่นๆ ที่บำรุงมารดาบิดา ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้านำมาเป็นอุทาหรณ์ดังต่อไปนี้

๑. พระพุทธเจ้า

ก.เสด็จโปรดพระพุทธมารดา^{๑๔๓} เมื่อพระพุทธเจ้าเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้ ๖ พรรษา เข้าพรรษาที่ ๗ พระองค์ทรงดำริถึงพระคุณของพระพุทธมารดา ว่ามีคุณต่อพระองค์สุดคณานับยากที่จะตอบแทนได้หมด และขณะนี้พระพุทธมารดาได้ทรงบังเกิดเป็นเทพบุตรอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต จึงทรงดำริเสด็จไปโปรดพระพุทธมารดา แต่ที่เสด็จไปแค่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อทรงเปิดโอกาสให้เทพดาชั้นต้นๆ ได้ฟังพระธรรมเทศนาด้วย เพราะในเทวภูมินั้น สวรรค์ชั้นสูงขึ้นไปมากๆ มีแสงสว่างเจิดจ้ามาก เทพดาชั้นต่ำไม่สามารถขึ้นไปได้ แต่เฉพาะสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เหมือนเป็นเทวภูมิชั้นกลางๆ เทพดาชั้นต่ำกว่าหรือสูงกว่าพากันมาได้หมด ซึ่งเป็นการตอบแทนพระคุณพระพุทธมารดาด้วย ประเพณีแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ๆ ในอดีตกาลนั้น เมื่อจักไปโปรดพระพุทธมารดาต้องทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ให้เป็นที่ประจักษ์แก่สามโลกธาตุเสียก่อน แล้วจึงจะเสด็จไปทรงจำพรรษาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระพุทธเจ้าเสด็จประทับบนแท่นศิลาที่ปูลาดด้วยผ้ากัมพลทิพย์สี่

^{๑๔๓} เก็บความจาก พระครูกล้วยานสิทธิวัฒน์ (สมาน พรหมอยู่/กล้วยานธโม), พุทธประวัติตามแนวปฐมสมโพธิ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๒๒๗ - ๒๓๐.

แดง เรียกว่า บันฑุกัมพลศิลาอาสน์ โคนต้นปาริฉัตร พระอินทร์จอมเทพของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ทรง ป่าวประกาศให้เทพยดาทั้งหลายมาชุมนุมฟังพระธรรมเทศนา เทพบุตรสิริมหาอายุาพระพุทธรมาดา ก็ได้เสด็จจากสวรรค์ชั้นดุสิต พร้อมทั้งเทพบุตรอื่นๆ มาฟังธรรมด้วย พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระ อภิธรรม (ธรรมชั้นสูง) ตลอดพรรษานั้น พระพุทธรมาดาพร้อมเทพยดาอื่นๆ ทรงสดับพระธรรม เทศนาแล้วบรรลุเป็นพระโสดาบันเป็นอันมาก พระพุทธเจ้าทรงได้ทดแทนพระคุณพระพุทธรมาดาได้ อย่างหมดสิ้น เพราะพระพุทธรมาดาได้บรรลุพระอริยบุคคลเบื้องต้นเป็นพระโสดาบัน ปิดประตูนรก ได้อย่างสิ้นเชิงและอีกไม่เกิน ๗ ชาติ ก็จะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

ข. เสด็จโปรดพระพุทธรบิดา^{๑๔๔} หลังจากออกพรรษาในพรรษาที่ ๑ แล้ว ขณะที่ พระพุทธเจ้าเสด็จบิณฑบาตในพระนคร พระเจ้าสุทโธทนะทรงเห็นว่าเป็นการเสื่อมเสียพระเกียรติของ พระโอรสภคิทรีย์ พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายว่าเป็นพุทธรประเพณี เพราะพระพุทธรเจ้าทั้งหลายในอดีต และที่จะมาตรัสรู้ในอนาคตต่างก็ดำรงชีพด้วยอาหารบิณฑบาต จากนั้นทรงแสดงพระธรรมเทศนา อริย-วังสิกสูตรแก่พุทธรบิดา ความว่า เป็นบรรพชิตไม่ควรประมาทในอาหาร ผู้ประพฤตีสัจธรรม ย่อมประสบสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคต เมื่อจบพระธรรมเทศนา พุทธรบิดาก็ได้ดวงตาเห็นธรรม เป็น พระโสดาบันและพระสกทาคามี พระเจ้าสุทโธทนะกราบทูลอาราธนา พระพุทธองค์พร้อมพระสงฆ์ สาวกให้เสด็จไปรับอาหารบิณฑบาต ณ พระราชนิเวศน์ และต่อมาได้ทรงแสดงมหาธรรมपालชาดก ตรัสเรื่องกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการโปรดพระพุทธรบิดาสำเร็จเป็นพระอนาคามี หลังจากออกพรรษาที่ ๔ ขณะที่พระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ที่ป่ามทวัน ใกล้กรุงไพศาลี ได้ทรงทราบข่าวว่าพระเจ้าสุทโธ ทนะพุทธรบิดาทรงประชวรหนักด้วยพระโรคชรา ทรงปรารถนาจะได้เฝ้าพระพุทธเจ้า ตลอดถึงพระภิกษุ สงฆ์ที่เป็นเจ้าศากยะและเป็นพระญาติ อีกหลายรูปที่เสด็จออกบวชตามพระพุทธเจ้า เช่น พระ อานนท์ พระนันทะ และสามเณรราहुลผู้เป็นหลาน พระพุทธเจ้าจึงรับสั่งพระอานนท์ให้แจ้งข่าว พระสงฆ์ ถึงเรื่องที่พระองค์จะเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์อีกวาระหนึ่ง การเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ เมื่อเสด็จถึง กรุงกบิลพัสดุ์ ได้เสด็จเข้าเยี่ยมพระพุทธรบิดา ซึ่งประชวรหนักแล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์ได้ทรงแสดง ธรรมอนิจจตาภิธรรมสูตรโปรดพุทธรบิดาด้วยเรื่องความเป็นอนิจจังของสังขาร พระเจ้าสุทโธทนะซึ่ง สำเร็จอนาคามีผลอยู่ก่อนแล้ว ได้สดับพระธรรมเทศนา ตั้งแต่ต้นจนจบ ก็ได้สำเร็จอรหันต์ หลังจากนั้นอีก ๗ วันก็สิ้นพระชนม์ชีพ พระพุทธเจ้าเสด็จทรงน้ำพระศพพระพุทธรบิดา และถวายพระเพลิง พร้อมด้วยพระสงฆ์ พระประยูรญาติชาวศากยะจนเสร็จสิ้น

๒. พระสารีบุตร^{๑๔๕}

พระสารีบุตร มีชื่อเดิมว่า อุปลิสสะ เป็นบุตรพราหมณ์ผู้บริบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์และบิรวาร ชื่อวังคันตะ และนางสารี เกิดในตำบลบ้านชื่อนาลกะหรือนาลันทะ ไม่ห่างจากกรุงราชคฤห์ อุปลิสสะมาเป็นเพื่อนสนิทกับโกณฑิมาณพ หรือพระมหาโมคคัลลานะ ทั้งสองคนอายุรุ่นราวคราว เดียวกัน เป็นบุตรแห่งสกุลผู้มั่งคั่งเหมือนกัน เพื่อชีวิตการครองเรือนที่วุ่นวาย จึงพาบิรวารไปขอบวช อยู่ในสำนักกัสติยปริพาชก เรียนลัทธิของกัสติยได้ทั้งหมด จนได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้ช่วยสอนหมู่ศิษย์

^{๑๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๑ - ๒๑๔.

^{๑๔๕} บรรจบ บรรณรุจิ, อีสติมหาสาวก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช- วิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๖๘ - ๗๒.

ต่อไป ทั้งสองมาณพยังไม่พอใจในคำสอนของสังยุตติปริพาชก เพราะไม่ใช่แนวทางที่ตนต้องการ จึงตกลงกันที่จะแสวงหาอาจารย์ที่สามารถชี้แนะแนวทางที่ดีกว่านี้ หากใครได้โมกขธรรม ก็ขอให้บอกแก่อีกฝ่ายหนึ่ง และเมื่อพบพระอัสสชิ หนึ่งในกลุ่มพระปัญจวัคคีย์ เกิดความเลื่อมใสได้เดินตามและปรนนิบัติรับใช้ และสนทนารธรรมกับพระอัสสชิ และได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน และได้ชวนโกณฑิลาออกบวชเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เป็นอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระสารีบุตรได้พิจารณาเห็นว่าอายุสังขารจวนสิ้นแล้ว พรารถนาจะไปโปรดมารดาเป็นครั้งสุดท้ายก่อนจะนิพพานในห้องที่ท่านเกิด ปรากฏว่านางสารีพรหมณีผู้เป็นมารดา เป็นผู้ไม่ศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ยังเป็นมิจฉาทิฎฐิ คือมีความเห็นผิดจากหลักการทางพระพุทธศาสนา มีความเสียใจที่พระสารีบุตรและน้องๆ พากันออกบวชในพระพุทธศาสนา พระสารีบุตรพยายามชักจูงมารดาให้มานับถือพระพุทธศาสนาหลายครั้งแล้ว แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ จึงดำริจะไปโปรดมารดาเป็นครั้งสุดท้าย ด้วยมารดาสามารถบรรลุมรรคผลได้เมื่อฟังธรรมที่ท่านแสดง

พระสารีบุตรได้กราบทูลลาพระพุทธเจ้าเพื่อไปนิพพานที่บ้านเกิด แล้วออกเดินทางกับพระจุนทะผู้เป็นน้อง กับพระที่เป็นบริวาร ๕๐๐ รูป เดินทางไปถึงหมู่บ้านนาลันทะ ซึ่งเป็นบ้านเกิดนางสารีพรหมณีผู้เป็นมารดา ได้จัดให้พระสารีบุตรพักในห้องที่เกิด และจัดเสนาสนะสำหรับเป็นที่อยู่ของภิกษุ ๕๐๐ รูป ที่เป็นบริวาร ในคืนวันนั้น ท้าวจาคุมหาราชทั้ง ๔ องค์ มีท้าวเวสสุวรรณ เป็นต้น ได้มาถวายนมัสการพระสารีบุตรซึ่งกำลังนอนอาพาธอยู่ เมื่อท้าวจาคุมหาราชกลับไปแล้ว ท้าวสักกเทวราชหรือพระอินทร์ได้มาถวายนมัสการ เมื่อท้าวสักกเทวราชกลับไปแล้ว ท้าวสัทธัมมิมหาพรหมก็ได้มาถวายนมัสการ มีรัศมีเปล่งปลั่งดังกองเพลิง ทำให้สว่างไสวไปทั้งห้อง เมื่อท้าวมหาพรหมกลับไปแล้ว นางสารีพรหมณีจึงได้ถามพระจุนทะเถระว่า ผู้ใดที่เข้ามาหาพี่ชายของท่าน พระจุนทะเถระจึงบอกมารดาว่า ท้าวจาคุมหาราช ท้าวสักกเทวราช และท้าวมหาพรหม ได้มาถวายนมัสการพระสารีบุตร

นางสารีพรหมณีได้ฟังดังนั้น ก็เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระสารีบุตรและพระพุทธเจ้า คิดว่าพระลูกชายของเรายังเป็นใหญ่กว่าท้าวจาคุมหาราช ท้าวสักกเทวราช และท้าวมหาพรหม พระพุทธเจ้าซึ่งเป็นครูของพระลูกชายของเราจะต้องมีอิทธิศักดิ์านุภาพยิ่งใหญ่ พระสารีบุตรได้รู้ว่าบัดนี้มารดาได้เกิดความปีติโสมนัสและศรัทธาในพระพุทธเจ้าแล้ว ถึงเวลาที่จะเทศนาทดแทนพระคุณของมารดาและโปรดมารดาให้เป็นสัมมาทิฎฐิ จึงได้เทศนาสรรเสริญพระคุณของพระพุทธเจ้า เมื่อจบเทศนาแล้ว นางสารีพรหมณีได้บรรลุโสดาปัตติผล

๓. ภิกษุผู้เลี้ยงมารดา^{๑๔๖}

บุตรเศรษฐีคนหนึ่ง ชาวเมืองสาวัตถี ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าแล้วได้บรรพชาอุปสมบท เล่าเรียนธรรม ๕ ปีแล้ว เรียนกรรมฐานในสำนักพระอุปัชฌาย์ ออกจากพระเชตวันไปยังปัจฉิมคตคาม อาศัยบ้านนั้นอยู่ในป่า ส่วนมารดาบิดาของเธอ จำเดิมแต่เวลาที่เธอ

^{๑๔๖} มงคลตถ. (ไทย) ๒/๓๐๙/๒๑๗ - ๒๑๙.

ออกบวชแล้ว ทรัพย์สินสมบัติก็ร่อยหรอลงโดยลำดับ ถึงความเป็นผู้นำสงสารอย่างยิ่ง มีมือถือภาชนะ เที่ยวขอทาน อาศัยฝ่าเรือนของชนอื่นอยู่

ต่อมาภิกษุนั้นได้สดับว่า มารดาบิดาของตนประสบทุกข์ จึงคิดว่า เราพยายามอยู่ในป่า สิ้น ๑๒ ปี ก็ไม่อาจบรรลุมรรคผลได้ เราเป็นคนอาภัพ เราจะต้องการอะไรด้วยการบรรพชา เราเป็นคฤหัสถ์ เลี้ยงมารดาบิดาและให้ทาน ก็จะไปสวรรค์ได้เหมือนกัน ดังนี้แล้ว ออกจากป่าไปถึง กรุงสาวัตถีโดยลำดับคิดว่า วันนี้ เราควรเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้ว พรุ่งนี้จึงจักเยี่ยมมารดาบิดาแต่ เข้าตรู แล้วเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับ

ในวันนั้นพระพุทธเจ้าทรงตรวจดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่ง ทรงเห็นอุบิสิยแห่งปฐมมรรค ของภิกษุนั้นแล้ว เมื่อเธอมานั่งฟังธรรมอยู่ ทรงพรรณนาคุณของมารดาบิดาด้วยมาตาปิตุโปสกสูตร ภิกษุนั้นได้ฟังพระสูตรนั้นแล้ว คิดว่าเรามาคราวนี้ ตั้งใจว่าจะลาสิกขาไปเลี้ยงบิดามารดา แต่พระพุทธองค์ตรัสว่า เป็นบรรพชิตก็สามารถเลี้ยงมารดาบิดาได้ ถ้าเราไม่เฝ้าพระพุทธเจ้าเสียก่อน เลยไป หามารดาบิดาตามตั้งใจ ฟังเสื่อมจากการบรรพชาเช่นนั้น บัดนี้ เราจะเลี้ยงมารดาบิดานั้นทั้งๆ ที่เป็นบรรพชิตอย่างนี้แล

ตั้งแต่นั้นก็ตั้งใจปรนนิบัติมารดาบิดาอยู่เป็นนิตย์ ภิกษุนั้นรับปักขิกภัตมาแล้วนำไปเลี้ยง มารดาบิดาแล้ว ส่วนตนเที่ยวบิณฑบาตเมื่อได้ก็ฉัน ได้น้อยก็ฉันน้อย ไม่ได้ก็ไม่ฉันเลย ตามปกติ วันที่ได้ภิกษาของภิกษุนั้นมีน้อย วันที่ไม่ได้มีมากกว่า ภิกษุนั้นได้ผ้าจ่านำพรษาหรือผ้าชนิดใดชนิด หนึ่งก็นำมาให้มารดาบิดา ส่วนตนปะผ้าท่อนเก่าที่มารดาบิดาใช้สอยแล้วย้อมใช้สอยเอง ภิกษุมีความกังวลในการเลี้ยงมารดาบิดาอย่างนั้น ได้เป็นผู้ชูลงมีผิวพรรณหม่นหมองแล้ว ภิกษุทั้งหลาย พากันติเตียนภิกษุนั้นแล้วกราบทูลให้พระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ พระพุทธเจ้าแม้จะทรงทราบอยู่ก่อน แล้วก็รับสั่งให้เรียกภิกษุนั้นมาเฝ้าแล้ว ตรัสถามว่า ภิกษุคนทั้งหลายที่เธอเลี้ยงเป็นอะไรกับเธอ ภิกษุนั้นทูลตอบว่า เป็นมารดาบิดาของข้าพระองค์พระเจ้าข้า เมื่อทรงสดับเช่นนั้นจึงประทาน สาธุการแก่ภิกษุนั้นถึง ๓ ครั้งว่า สาธุ สาธุ สาธุ แล้วตรัสต่อไปว่า ภิกษุ เธอดำเนินที่เราเคย ดำเนินมา เมื่อขณะที่กำลังสร้างบารมีธรรม เราก็เคยเลี้ยงบิดามารดามาแล้ว การเลี้ยงมารดาบิดา เป็นวงศ์ของบัณฑิตทั้งหลาย แล้วทรงประกาศสังฆธรรม เมื่อจบสังฆธรรม ภิกษุผู้เลี้ยงมารดาบิดานั้น บรรลุโสดาปัตติผล

๔. เรื่องในชาดก

๑. สุวรรณสามลูกยอดกตัญญู^{๑๔๗} ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นดาบส ชื่อสุวรรณสาม อยู่ในอาศรมที่ท้าวสักกะประทาน ริมฝั่งแม่น้ำมิคสัญญี เขตกรุงพาราณสี ปรนนิบัติมารดาบิดาผู้ดาบอด โดยเคารพ ในครั้งนั้น พระเจ้ากรุงพาราณสีพระนามว่ากปิลยักษ ทรงมอบพระราชสมบัติแก่พระมารดา ทรงปรารถนาจะล่าเนื้อและเสวยเนื้อจึงเสด็จออกจากพระ นครแต่พระองค์เดียว เสด็จไปยังป่าหิมพานต์ ทรงล่าเนื้อทั้งหลายแล้ว เสวยเนื้อพลางเสด็จเที่ยวไป ถึงที่นั้น ทรงพบรอยเท้าฝูงเนื้อที่ทำตักน้ำของสุวรรณสาม ทรงทำชும்ด้วยกิ่งไม้ซ่อนพระองค์อยู่แล้ว ทรงเห็นสุวรรณสาม มีฝูงเนื้อหอมล้อมมาอาบน้ำกำลังกลับไปในเวลาเย็น คิดสงสัยว่าเป็นใคร และ

^{๑๔๗} พุ.ชา.อ. (บาลี) ๗/-/๒๘๑, มงคลตถ.(ไทย) ๒/๓๑๑ - ๓๑๔/๒๒๑ - ๒๒๖.

ถ้าจะเข้าไปถามก็เกรงว่าจะหนีเลยยิ่งด้วยธนูอาบยา ทะลุลำตัวข้างขวาไปข้างซ้าย แต่สุวรรณสามก็ไม่ได้โกรธและพูดด้วยคำพูดที่อ่อนหวานถามหาสาเหตุที่ยังตน และทูลพระเจ้ากบิลยักษว่า เป็นห้วงมารดาบิดาที่ตาบอดทั้งสองข้างและตนหาเลี้ยงอยู่ พระราชารู้ว่าตนทำผิดที่ทำร้ายลูกที่กตัญญูรู้คุณมารดาบิดา จึงรับอาสาที่จะดูแลมารดาบิดาของสุวรรณสามด้วยตนเอง และเมื่อพระองค์ได้นำหม้อน้ำไปยังอาศรม มารดาบิดาของสุวรรณสามรู้ว่าไม่ใช่ลูกของตนกลับมา เมื่อสอบถามทราบความเป็นจริงก็ไม่ได้โกรธแค้น แต่ขอให้พระเจ้ากบิลยักษราชพาไปยังที่สุวรรณสามนอนอยู่ เมื่อไปถึงมารดาของสุวรรณสามได้สัมผัสลูกและรู้สึกว่ายังตัวอ่อนอยู่อาจยังไม่ตาย มารดาบิดาของสุวรรณสามจึงได้ตั้งสัตยาธิษฐานว่า สุวรรณสามเป็นลูกที่ประพาศิตีตลอดมา มีความกตัญญูทเวทิต่อพ่อแม่อย่างยั้งนางรักสุวรรณสาม ยิ่งกว่าชีวิตของนางเอง ด้วยสัจวาจານี้ ขอให้พิษธนูจงกลายเป็นเถิด ด้วยบุญกุศลที่สุวรรณสามได้เลี้ยงดู พ่อแม่ตลอดมา ขออำนาจแห่งบุญจงดลบันดาลให้สุวรรณสามฟื้นขึ้นมา

ทันใดนั้น สุวรรณสามก็พลิกกายฟื้นตื่นขึ้น หายจากพิษธนูโดยสิ้นเชิง ยิ่งกว่า นั้น ดวงตาของพ่อและแม่ของสุวรรณสามก็กลับแลเห็นเหมือนเดิม พระราชาทรงพิศวงยั้งนัก จึงตรัสถามว่า สุวรรณสามฟื้นขึ้นมาได้อย่างไร สุวรรณสามทูลพระราชาว่า บุคคลใดเลี้ยงดูปรนนิบัติมารดาบิดาด้วยความรักใคร่เอาใจใส่ เทวดาและมนุษย์ย่อมช่วยคุ้มครองบุคคลนั้น นักปราชญ์ย่อมสรรเสริญ แม้เมื่อตายไปแล้ว บุคคลนั้นก็จะได้ไปบังเกิดในสวรรค์ เสวยผลบุญแห่งความกตัญญูทเวทิตของตน พระราชา กบิลยักษได้ยินดังนั้นก็ชื่นชมโสมนัสปฏิญาณตนรักษาศีล บำเพ็ญกุศลและจะไม่เบียดเบียนชีวิตสัตว์ และทรงขอขมาโทษที่ได้กระทำให้สุวรรณสามเดือดร้อน แล้วเมื่อพระองค์เสด็จกลับเมืองพาราณสี ทรงปฏิบัติตามที่ได้ตรัสไว้ทุกประการจนตลอดพระชนม์ชีพ ฝ่ายสุวรรณสามก็เลี้ยงดูปรนนิบัติพ่อแม่ บำเพ็ญเพียรในทางธรรมเมื่อสิ้นชีพก็ได้ไปเกิดในพรหมโลก ร่วมกับพ่อแม่ ด้วยกุศลกรรมที่กระทำมา คือ ความเมตตากรุณาต่อมนุษย์ และสัตว์ทั้งหลาย และความกตัญญูทเวทิต่อบิดามารดา อันเป็นกุศลกรรมสูงสุดที่บุตรพึงกระทำต่อมารดาบิดา

๒.๖ อานิสงส์ของการบำรุงมารดาบิดา

๑) ผลของการบำรุงมารดาบิดา

พระพุทธเจ้าได้ตรัสมงคลสูตรว่า “การบำรุงมารดาบิดาเป็นมงคลอันสูงสุด”^{๑๔๘} ทั้งนี้ เพราะ มารดาบิดามีอุปการคุณ เลี้ยงดูบุตร แสดงโลกนี้แก่บุตร ตลอดจนมารดาเป็นผู้ที่ทากิจที่ทำได้ยาก มีคุณค่าจนได้รับยกย่องว่าเป็นพรหม เป็นบุรพเทพ เป็นบุรพาจารย์ เป็นอาหุไนยบุคคล และเป็นไฟ ตลอดจนเป็นมิตรในเรือนตนของบุตร

ดังนั้น บุตรจึงมีหน้าที่ที่จะต้องบำรุงมารดาบิดา ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงวิธีที่บุตรจะบำรุงมารดาบิดาไว้ในสังคาลสูตร ว่า

^{๑๔๘} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๖/๗

คบดีบุตร บุตรพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดยหน้าที่ ๕ ประการ ๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ ๒. จักทำกิจของท่าน ๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล ๔. จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท ๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศไปให้^{๑๔๙}

การบำรุงมารดาบิดา จึงมิใช่เป็นเพียงหน้าที่และความรับผิดชอบที่บุตรพึงมีต่อท่านทั้งสองเท่านั้น แต่เป็นกิจที่บุตรต้องทำด้วยความรู้สึกที่สำนึกถึงพระคุณของท่านอย่างจริงใจ เมื่อบุตรปฏิบัติหน้าที่ที่มีต่อมารดาบิดาได้อย่างบริบูรณ์ ย่อมทำให้บุตรเป็นแบบอย่างที่ดีต่อสังคม ส่งผลให้มารดาบิดามีความสุขและเป็นตัวอย่างที่ดีต่อบุตรของตน ทำให้ครอบครัวซึ่งเป็นสถาบันอันเป็นรากฐานของสังคมมีแต่ความสงบสุข ซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์ต่อบุตร ด้วยว่า บุคคลผู้เป็นบัณฑิตมีปัญญามาก ย่อมไม่คิดการเพื่อเบียดเบียนตน ย่อมไม่คิดการเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ย่อมไม่คิดการเพื่อเบียดเบียนทั้งสองฝ่าย ย่อมคิดการที่เป็นประโยชน์แก่อกุลแก่ตน ย่อมคิดการที่เป็นประโยชน์แก่อกุลแก่ผู้อื่น ย่อมคิดการที่เป็นประโยชน์แก่อกุลแก่ทั้งสองฝ่าย ย่อมคิดการที่เป็นประโยชน์แก่อกุลแก่โลกทั้งหมดทีเดียว ด้วยเหตุผลอย่างนี้แล บุคคลจึงถือว่าเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...สัตบุรุษผู้มีปัญญาอยู่ครองเรือน ย่อมเป็นผู้ไม่เกียจคร้านทั้งกลางคืนและกลางวัน ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เมื่อระลึกถึงอุปการคุณที่มารดาบิดาทำไว้ก่อน ย่อมบูชามารดาบิดาโดยธรรม...”^{๑๕๐}

การบำรุงมารดาบิดา เป็นการก่อให้เกิดผลแก่ตนเองและบุคคลที่อยู่รอบข้าง โดยเฉพาะบุตรธิดาที่จะได้รับการปลูกฝังคุณธรรมความดี เพื่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในชีวิตของตนเอง ซึ่งมารดาบิดานั้น ถือว่าเป็นผู้มีคุณอันยิ่งใหญ่เหนือแผ่นดิน เมื่อผู้ใดได้สนองตอบคุณท่านย่อมได้รับผลเกินประมาณ ซึ่งในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยต้องการศึกษาผลหรือประโยชน์ที่จะได้รับจากการบำรุงมารดาบิดา ซึ่งเป็นผลที่จะได้เห็นในปัจจุบัน ในโลกหน้า และผลประโยชน์อย่างยิ่งตามหลักของพระพุทธศาสนา ดังนี้

๒) ประโยชน์ในโลกนี้

ทฤษฎีสมมิกัตถะ ประโยชน์ในปัจจุบัน เป็นประโยชน์ในระดับต้น สามารถเห็นผลได้ในโลกปัจจุบัน เป็นประโยชน์ที่มุ่งหวังในชีวิตเพื่อตอบสนองการดำรงชีพ เช่น ลาภ ยศ สรรเสริญ หรือทรัพย์สินสมบัติ ฐานะ เกียรติ ชีวิตคู่ครองที่เป็นสุข เป็นการได้มาหรือแสวงหามาด้วยความชอบธรรม เป็นประโยชน์ในปัจจุบันที่สามารถมองเห็น ทำให้วิถีชีวิตมีความสุข เป็นวิถีที่มีชีวิตที่มีคุณภาพ เกิดประโยชน์แก่สังคม ทำให้สังคมปราศจากปัญหาวุ่นวาย เป็นประโยชน์ในปัจจุบันที่สามารถมองเห็น

พระธรรมปิฎก (ปอ. ปยุตฺโต) ได้สรุปประโยชน์ในปัจจุบันเป็นรูปธรรมไว้ดังนี้

- ก. มีสุขภาพดี มีร่างกายแข็งแรง ไม่เจ็บไข้ ดำรงชีพอยู่ด้วยความสุข
- ข. มีเงินมีงาน มีอาชีพสุจริต พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ
- ค. มีสถานภาพดี เป็นที่ยอมรับนับถือในสังคม
- ง. ครอบครัวผาสุก ทำวงศ์ตระกูลให้เป็นที่น่าถือ

^{๑๔๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^{๑๕๐} อัง.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๓๘/๒๙๘.

ทั้ง ๔ นี้ พึงให้เกิดมีโดยธรรม และใช้ให้เป็นประโยชน์ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น^{๑๕๑}

การบำรุงมารดาบิดา เป็นประโยชน์ในปัจจุบันไว้ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในโศณนันทชาดก “ความเพลิตเพลินยินดี ความรื่นเริงบันเทิงใจและการหัวเราะเล่นหัวกันในกาลทุกเมื่อนั้น บัณฑิตผู้รู้แจ้งจะพึงได้เพราะบำรุงมารดา ความเพลิตเพลินยินดี ความรื่นเริงบันเทิงใจ และการหัวเราะเล่นหัวกันในกาลทุกเมื่อนั้น บัณฑิตผู้รู้แจ้งจะพึงได้เพราะบำรุงบิดา”^{๑๕๒}

ใน สพรหมกสูตร และโศณนันทชาดกกว่า “...เพราะการบำรุงมารดาและบิดาทั้ง ๒ นั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญเขาในโลกนี้ที่เดียว เขาตายไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์...”^{๑๕๓}

ในปุตตสูตรกล่าวไว้ว่า “...เพราะฉะนั้น บุตรผู้เป็นสัตบุรุษ ผู้สงบ เป็นกตัญญูกตเวที บุคคล เมื่อระลึกถึงคุณท่านที่ทำไว้ต่อเราก่อนจึงเลี้ยงมารดาบิดา ช่วยทำกิจของท่าน เชื่อฟังโอวาท ตอบสนองพระคุณท่าน ดำรงวงศ์ตระกูลสมกับที่ท่านเป็นบุพการี บุตรผู้มีศรัทธา สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมเป็นที่สรรเสริญ...”^{๑๕๔}

ในสุวรรณสามชาดก กล่าวไว้ว่า บุคคลใดเลี้ยงดูมารดาและบิดาโดยธรรม แม้เทวดาก็เยียวยารักษาบุคคลผู้เลี้ยงดูมารดาและบิดานั้น แม้นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมสรรเสริญ บุคคลนั้นในโลกนี้ บุคคลนั้นละโลกนี้ไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์^{๑๕๕}

ในมาตุโปสกสูตร พระพุทธองค์ได้กล่าวไว้ว่า “...ผู้ใดแสวงหาภิกษาโดยธรรมได้มาแล้วก็เลี้ยงมารดาและบิดา ผู้นั้นย่อมประสบบุญเป็นอันมาก...”^{๑๕๖}

ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐ หมวดว่าด้วยความปรารถนา ว่า “...บัณฑิตผู้เฉียบแหลม เป็นสัตบุรุษ ปฏิบัติชอบในบุคคล ๒ จำพวก ย่อมบริหารตนไม่ให้ถูกก้ำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย ไม่มีความเสียหาย ไม่ถูกผู้รู้ตีเตียน และประสบบุญเป็นอันมาก บุคคล ๒ จำพวกไหนบ้าง คือ (๑) มารดา (๒) บิดา...”^{๑๕๗}

นอกจากนี้ ในมาตุโปสกชาดก ได้กล่าวถึงพญาช่างผู้เลี้ยงดูมารดาบิดา ได้รับการยกย่องสรรเสริญจากพระราชาผู้ยิ่งใหญ่ ด้วยโปรดให้สร้างรูปปั้นด้วยศิลาเท่าตัวจริงของพระโพธิสัตว์ เพื่อให้เป็นที่สักการะและฉลองช้างของมหาชนเป็นประจำทุกปี^{๑๕๘}

^{๑๕๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ธรรมบุญชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา, ๒๕๔๑), หน้า ๘.

^{๑๕๒} ชู.ชา. สัตตก. (ไทย) ๒๘/๑๗๖ - ๑๗๗/๘๓.

^{๑๕๓} ชู.อิตฺติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๖/๔๘๖, ชู.ชา. สัตตก. (ไทย) ๒๘/๑๘๓/๘๔.

^{๑๕๔} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๙/๖๑.

^{๑๕๕} ชู.ชา. สัตตก. (ไทย) ๒๘/๔๐๘ - ๔๐๙/๒๔๔.

^{๑๕๖} สั.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๕/ ๒๘๗.

^{๑๕๗} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๑๑๘.

^{๑๕๘} ชู.ชา.อ. (บาลี) ๖/-/๑ - ๗., มงคลตถ. (ไทย) ๒/๓๒๔/๒๔๒ - ๒๔๔.

ในมังคลัตถทีปนี ได้กล่าวไว้ว่า “ผู้บำรุงมารดาบิดา เป็นผู้แม่อันพระศาสดาทรงสรรเสริญ ย่อมบรรลุประโยชน์ตน”^{๑๕๙}

จากการที่ผู้วิจัย ได้ศึกษาผลการบำรุงมารดาบิดาในพระไตรปิฎกและในชาดก สรุปได้ว่าการที่บุตรบำรุงมารดาบิดานั้นจะได้รับประโยชน์ปัจจุบันดังต่อไปนี้ คือ

๑. เป็นผู้มั่งคั่ง มีฐานะไม่อดขัดสน ดังเห็นได้จากสุตตะผู้เลี้ยงมารดา ซึ่งเมื่อก่อนเป็นคนยากจน แต่เมื่อทำการปราบยักษได้แล้ว จึงได้รับยศตำแหน่งจากพระราชา เพราะอุปการะแห่งความเป็นผู้เลี้ยงมารดานั่นเอง

๒. มีจิตใจร่าเริง จิตใจแจ่มใส ดังเห็นได้จากโศณนันทชาดก ได้กล่าวไว้ว่า “ความเพลิดเพลนยินดี ความรื่นเริงบันเทิงใจและการหัวเราะเล่นหัวกันในกาลทุกเมื่อนั้น บัณฑิตผู้รู้แจ้งจะพึงได้เพราะบำรุงมารดา ความเพลิดเพลนยินดี ความรื่นเริงบันเทิงใจ และการหัวเราะเล่นหัวกันในกาลทุกเมื่อนั้น บัณฑิตผู้รู้แจ้งจะพึงได้เพราะบำรุงบิดา”^{๑๖๐}

๓. ไม่ถูกฆ่า ไม่ถูกทำร้าย ดังเห็นได้จากในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐ หมวดว่าด้วยความปรารถนา ว่า “บัณฑิตผู้เฉียบแหลม เป็นสัตบุรุษ ปฏิบัติชอบในบุคคล ๒ จำพวก ย่อมบริหารตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย ไม่มีความเสียหาย ไม่ถูกผู้รู้ตีเตียน และประสบบุญเป็นอันมากบุคคล ๒ จำพวกไหนบ้าง คือ (๑) มารดา (๒) บิดา”^{๑๖๑} และจาก ชาดกเรื่องเนื่อนันทียะ เรื่องพญาแร้ง

๔. ประสบแต่ความสุข ความดี และสิ่งดีงาม ดังเห็นได้จากพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ใน มาตรฐานสกุตรว่า “ผู้ใดแสวงหาภิกษาโดยธรรมได้มาแล้วก็เลี้ยงมารดาและบิดา ผู้นั้นย่อมประสบบุญอันมาก”^{๑๖๒}

๕. ไม่ถูกตีเตียน ได้รับการยกย่องสรรเสริญจากนักปราชญ์ ดังเห็นได้จาก เรื่องสุวรรณสามชาดก ที่กล่าวว่า “บุคคลใดเลี้ยงดูมารดาและบิดาโดยธรรม แม้เทวดาก็เฝ้าอารักขาบุคคลผู้เลี้ยงดูมารดาและบิดานั้น แม้นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุคคลนั้นในโลกนี้”^{๑๖๓}

๖. เทวดาคุ้มครองรักษา ดังเรื่อง นางกัจจानी^{๑๖๔} ดังมีเรื่องเล่าว่า มีกุลบุตรคนหนึ่ง มีปกติปฏิบัติมารดาผู้ชราที่ชื่อกัจจानी อยู่ต่อมาเมื่อได้ภรรยาแล้ว เพราะเชื่อในคำยุแหยงจึงขับไล่มารดาออกจากบ้าน วันหนึ่งนางกัจจानीเข้าไปป่าช้าหวังที่จะทำมตกภัตแก่กรรม ด้วยสำคัญว่ากรรมคือความประพฤติดื้อนน้อมต่อผู้ใหญ่ และความสุจริต ๓ อย่าง ได้ตายไปจากโลกนี้แล้ว ท้าวสักกเทวราชจึงตั้งใจให้ลูกชาย สะใภ้ และหลาน ได้หวนระลึกถึงคุณของนาง แล้วได้ไปขอขมาและนำนางกลับมาบำรุงด้วยดีต่อไป

๗. พ้นจากภัยอันตราย และภัยพิบัติทั้งปวง ดังเห็นได้จากชาดกเรื่อง รามบุรุษผู้เลี้ยงมารดาที่เมืองเกิดภัยพิบัติด้วยฝนเพลิงย่อมหนีรอดมาได้เพราะผลแห่งการบำรุงมารดา

^{๑๕๙} มงคลตถ. (ไทย) ๒/๓๑๐/๒๒๑.

^{๑๖๐} ขุ.ชา.สตตก. (ไทย) ๒๘/๑๗๒-๑๗๗/๘๒-๘๓.

^{๑๖๑} อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๑๑๘.

^{๑๖๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๕ / ๒๕๗

^{๑๖๓} ขุ.ชา.สตตก. (ไทย) ๒๘/๔๐๘-๔๐๙/๒๕๔

^{๑๖๔} มงคลตถ. (ไทย) ๒/๓๒๘/๒๕๑ - ๒๕๒.

๘. ได้ลาภโดยง่าย ดั่งเห็นได้จากเรื่องนกแขกเต้าได้ไร่ข้าวสาธิตจากเป็นของกำนัลจากพราหมณ์เพื่อการเลี้ยงดูครอบครัว เพราะความเป็นผู้ตั้งอยู่ในการบำเพ็ญบุญคือการบำรุงมารดาบิดาผู้ชรากาล

๙. ได้รับการยกย่องจากผู้เหนือศักดิ์กว่า ดั่งเห็นได้จากเรื่องนายสุตนะผู้ยากไร้ที่อาสาไปปราบยักษ์เพื่อปลดเปลื้องพระราชจากภัยคุกคาม และเพื่อต้องการนำทรัพย์มาบำรุงมารดาให้เป็นสุข

๑๐. สร้างอนุสาวรีย์เป็นที่สักการบูชาของประชาชนทั่วไป ดั่งเห็นได้จากพญาช้างเผือก ผู้เลี้ยงแม่เมื่อลัม พระราชาโปรดให้สลักรูปช้างศิลาเท่าตัวจริงประดิษฐานไว้หน้าอาศรม แล้วทำการสักการะเป็นการใหญ่ ต่อมาชาวชมพูทวีปได้พากันมาประชุมเพื่อฉลองรูปช้างโพธิสัตว์เป็นประจำทุกปี

๑๑. ได้รับการยกย่องสรรเสริญจากพระพุทธเจ้า ดังเช่นภิกษุผู้เลี้ยงมารดา

๓) ประโยชน์ในโลกหน้า

สัมปรายภค ประโยชน์เบื้องหน้า หรือประโยชน์ที่ล้ำลึกยิ่งกว่า จะมองเห็นกันเฉพาะหน้า หรือผิวเผินในภายนอก เกี่ยวกับชีวิตด้านในหรือประโยชน์ด้านคุณค่าของชีวิต เป็นจุดมุ่งหมายขั้นสูงขึ้นไป เป็นหลักประกันชีวิตเมื่อละโลกนี้ไปแล้ว หรือความเจริญงอกงามแห่งชีวิตจิตใจที่ก้าวหน้าเติบโตใหญ่ขึ้นด้วยคุณธรรม มีความสงบสุขทางใจ ตลอดจนคุณวิเศษที่เป็นผลสำเร็จทางจิตคือ ฌาน สมาบัติ

พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงผลของการบำรุงมารดาบิดา ไว้ในใน สพรหมกสูตรและโสมนันทชาดก ว่า “...เพราะการบำรุงมารดาและบิดาทั้ง ๒ นั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญเขาในโลกนี้ที่เดียวเขาตายไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์...”^{๑๖๕} หรือในเรื่องอุบาสกผู้เลี้ยงดูมารดา ที่ไม่เชื่อคำยุยงของภรรยาไถ่มารดาของตนออกจากบ้าน กลับไล่ให้ภรรยาไปสู่สกุลเดิมและต่อมาได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ วัดเชตวัน ฟังธรรมแล้วบรรลุโสดาบัน ผู้ที่เลี้ยงมารดาบิดาย่อมประสบสัมปรายภค ประโยชน์เบื้องหน้า เมื่อตายจากโลกนี้ไปแล้วไปเกิดโลกสวรรค์ หรือพรหมโลกทีเดียว

๔) ประโยชน์สูงสุด

ปรมาตมะ ประโยชน์อย่างยิ่งยวด หรือประโยชน์ที่เป็นสาระที่แท้จริงของชีวิต ถือว่าเป็นจุดหมายอันสูงสุดในชีวิต เป็นประโยชน์ระดับโลกุตตรธรรม เป็นความสุขของพระอริยบุคคล อันมิใช่วิสัยของปุถุชน รู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หลุดพ้นจากกองกิเลสทั้งปวง ดับทุกข์ ดับอวิชชา ดับตัณหา และอุปาทานความยึดมั่นโดยสิ้นเชิง

ในเรื่องภิกษุผู้เลี้ยงมารดา พระพุทธเจ้าตรัสว่า “...การเลี้ยงมารดาบิดาเป็นวงศ์ของบัณฑิตทั้งหลาย...” แล้วทรงประกาศสังฆธรรม เมื่อจบสังฆธรรม ภิกษุผู้เลี้ยงมารดาบิดานั้น บรรลุโสดาปัตติผล^{๑๖๖} เห็นได้ผลของการที่บุตรบำรุงมารดาด้วยการเลี้ยงดูร่างกายและทางจิตใจนั้น จะ

^{๑๖๕} ชุ.อิตติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๖/๔๘๖, ชุ.ชา.สตตก.(ไทย) ๒๘/๑๘๓/๘๔.

^{๑๖๖} มงคลตถ. (ไทย) ๒/๓๐๙/๒๑๙.

ส่งผลให้บุตรบรรลุประโยชน์ ๓ อันได้แก่ประโยชน์ในโลกนี้ ประโยชน์ในโลกหน้า และประโยชน์สูงสุด ซึ่งเป็นปัจจัยส่งผลให้ได้รับมรรค ผล นิพพาน

๒.๗ สรุป

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่สอนให้คนรู้จักหน้าที่ของตนเองเพื่อการดำรงชีพอยู่ในสังคม โดยเฉพาะหน้าที่ของบุคคลในสังคมเล็กๆ คือครอบครัว จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาความหมาย คุณค่า และการบำรุงมารดาบิดา ได้สรุปเป็นประเด็นการศึกษาดังนี้

๑. ความหมายและคุณค่าของมารดาบิดา มารดาบิดา เป็นผู้ที่มีความสำคัญแก่บุตรมาก เป็นต้นแบบทางกายที่เป็นคน อันเป็นกายที่เหมาะสมต่อการทำความดี และเป็นต้นแบบทางใจ ที่ให้การอบรมเพาะบ่มนิสัยให้ความรู้ทั้งทางธรรมและทางโลก เพื่อพัฒนาตนและสังคม เพราะท่านเป็นผู้ประเสริฐดังที่พุทธพจน์ที่ว่า

คำว่า “พรหม” นี้ เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า “บุรพาจารย์” นี้ เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า “บุรพเทพ” นี้ เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า “อาหุไนยบุคคล” นี้เป็นชื่อของมารดาและบิดา ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะมารดาบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง ผู้แสดงโลกนี้แก่บุตร^{๑๖๗}

สรุปได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงยกย่องคุณค่าของมารดาบิดาไว้สูงสุด โดยเปรียบไว้ในฐานะของพรหม เพราะท่านมีพรหมวิหาร ๔ อันได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ในการอบรมเลี้ยงดูบุตร เป็นบุรพเทพ เพราะบำรุงเลี้ยงดูบุตร แสดงโลกนี้แก่บุตร ค้ำครองปกป้องรักษา และให้อภัย เป็นบุรพาจารย์ เพราะเป็นครูคนแรกที่สอนบุตรในเรื่องของภาษาพูด และการดำเนินชีวิต และเป็นอาหุไนยบุคคล หรือพระอรหันต์ของบุตร เพราะท่านเป็นผู้มีอุปการคุณมากและเป็นเนื่ออายุของบุตร และเป็นดังไฟที่พร้อมจะให้คุณหรือโทษอย่างมหันต์ต่อบุตร ขึ้นอยู่กับการปฏิบัติของบุตร ที่มีต่อท่านแม้ว่ามารดาบิดาจะไม่ถือโทษโกรธเคืองก็ตาม และเมื่อบุตรโรคร้ายอันตรายต่างๆ เกิดขึ้นพร้อมที่จะให้การช่วยเหลือจนปลอดภัย หรือช่วยเหลือในธุรการงานต่างๆ มารดาจึงเปรียบได้กับมิตรในเรือนของบุตร

๒. ความหมายและวิธีการบำรุง มารดาบิดา เป็นผู้ทีกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงดูบุตรให้เจริญเติบโต ด้วยการยอมสละสิ่งของต่างๆ เพื่อเลี้ยงดูบุตร จึงเป็นผู้ที่มีอุปการคุณต่อบุตรเป็นอย่างมาก สมควรที่บุตรจะต้องบำรุงท่านตอบ โดยการเลี้ยงดูท่านด้วยอาบิสุขุขาและปฏิบัติบูชา เพื่อให้ท่านมีความสุขทั้งทางร่างกายและจิตใจ แต่การบำรุงที่ถือว่าสูงสุดที่สุดคือการชักนำท่านให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีงามทางพระพุทธศาสนา ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ส่วนบุตรคนใดให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีศรัทธา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในสัทธา-สัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา) ให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีศีล สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในศีล-สัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล) ให้มารดาและบิดาผู้ตระหนี่ สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในจาค-สัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการเสียสละ) ให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีปัญญา สมาทาน ตั้งมั่น

^{๑๖๗} อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓.

ดำรงอยู่ในปัญญา(ความถึงพร้อมด้วยปัญญา) ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล การกระทำอย่างนี้ชื่อว่า อัมบุตรได้ทำและทำตอบแทนแก่มารดาและบิดา^{๑๖๘}

๓. ผลของการบำรุงมารดาบิดา ในมงคลสูตรกล่าวไว้ว่า “การบำรุงมารดาบิดาเป็นมงคลอันสูงสุด”^{๑๖๙} ทั้งนี้เพราะมารดาบิดามีอุปการคุณ เลี้ยงดูบุตร แสดงโลกนี้แก่บุตร ตลอดจนมารดาเป็นผู้ที่ทำงานที่ทำได้ยาก มีคุณค่าจนได้รับยกย่องว่าเป็นพรหม เป็นบุรพเทพ เป็นบุรพาจารย์ เป็นอาหุไนยบุคคลและเป็นไฟ ตลอดจนเป็นมิตรในเรือนตนของบุตร

กุลบุตรกฤติดาผู้มีมารดาบิดาเป็นผู้ที่เราควรเล็งดู พึงหมั่นทำไว้ในใจอยู่เสมอว่า เรานั้นต้องให้ความรักความเคารพเทิดทูนในผู้มีพระคุณ เพื่อเป็นประโยชน์สำหรับตัวของเราเองทั้งในภพนี้และภพหน้า และพึงสังวรตามพุทธพจน์ดังนี้

นรชนผู้ปฏิบัติผิดในมารดาบิดา ตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือสาวกของตถาคตนั้น ย่อมประสบสิ่งที่มีโชບุญเป็นอันมาก เพราะการไม่ประพฤดิธรรมในมารดาบิดานั้น บัณทิตทั้งหลาย จึงติเตียน นรชนนั้น ในโลกนี้แล เขาจากโลกนี้ไปแล้ว จึงไปสู่อบาย^{๑๗๐}

ส่วนนรชนผู้ปฏิบัติชอบในมารดาบิดา ตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือสาวกของตถาคตนั้น ย่อมประสบบุญเป็นอันมาก เพราะการประพฤดิธรรมในมารดาบิดานั้น บัณทิตทั้งหลาย จึงสรรเสริญนรชนนั้น ในโลกนี้แล เขาจากโลกนี้ไปแล้ว จึงบันเทิงในสวรรค์^{๑๗๑}

^{๑๖๘} อัง.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๔/๗๘.

^{๑๖๙} ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๖/๗.

^{๑๗๐} อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๔/๖.

^{๑๗๑} อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๔/๗.

บทที่ ๓

การบำรุงมารดาบิดาในศาสนาขงจื้อ

ในหลักจริยธรรมขงจื้อเน้นการทำหน้าที่ เช่น ความซื่อสัตย์ การทำความดี การทำตามหน้าที่ของแต่ละคน ในหลักสัมพันธ์ภาพทั้ง ๕ เป็นโครงสร้างทางสังคม ที่ทุกคนมีส่วนร่วมคุณธรรม ๕ ประการคือ เมตตา ธรรมจรรยา ปัญญา และสัจจะ ซึ่งทั้ง ๕ ประการนี้ ถือได้ว่า เป็นหัวใจคำสอนของขงจื้อ ทั้งนี้เพราะว่า เป็นเครื่องกำหนดบทบาท หน้าที่ตามฐานะของแต่ละบุคคล กล่าวคือ พระเจ้าแผ่นดินพึงทรงไว้ซึ่งความเมตตาธรรม ขุนนางพึงซื่อสัตย์ภักดี บิดาพึงรักใคร่บุตร บุตรพึงกตัญญูต่อบิดา สามีกรรรยาพึงให้เกียรติกันและกัน และมิตรสหายพึงมีสัจจะวาจาต่อกัน^๑ ในเรื่องการบำรุงบิดามารดานั้นถือเป็นหน้าที่หลักของบุตร ผู้วิจัยใคร่เสนอในประเด็นต่อไปนี้

๓.๑ สถานภาพของมารดาบิดา

บิดามารดานับเป็นผู้มีอุปการคุณแก่บุตรธิดาที่อยู่ใกล้ชิดมากที่สุด ท่านทั้งสองนั้นเป็นผู้ให้กำเนิด และเป็นผู้มีคุณ ในฐานะเป็นผู้ดูแลเลี้ยงดูจนเติบโตใหญ่ พร้อมทั้งให้การศึกษอบรม คอยปกป้องทะนุถนอม ทำให้บุตรธิดาสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปลอดภัย โดยมีจารีตประเพณีเป็นหลักหรือเป็นแนวทางในการยึดถือปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด บนพื้นฐานความรู้สึกรักภายในจิตใจที่สำนึกรัก เคารพ และเทิดทูนเหนือสิ่งใด เหมือนอย่าง Sanderson Beck ได้กล่าวไว้ว่า

ไม่มีข้อผูกพันใดที่จะยิ่งใหญ่ไปกว่าชีวิตที่บิดามารดาอมอบให้ ไม่มีความกรุณาใด ๆ ที่ยิ่งใหญ่ไปกว่าการดูแลเอาใจใส่เลี้ยงดูลูกน้อยของตนจนเติบโตใหญ่ ผู้มีความกตัญญูจึงรักบิดามารดาของตนก่อนบุคคลอื่นทั้งหมดโดยการเคารพนับถือ และทำให้ท่านมีความสุข ดูแลเอาใจใส่ท่านในยามเจ็บป่วย แสดงความเสียใจเมื่อท่านจากไป และเช่นไหว้ท่านด้วยความเกรงขาม^๒

ในคัมภีร์กาทย์ก็มีโคลงบทหนึ่งซึ่งพรรณนาถึงพระคุณของบิดามารดา ว่าเป็นเรื่องที่ยิ่งใหญ่ ซึ่งมีใช้เรื่องที่บุตรธิดาจะกระทำตอบแทนได้หมดง่าย ๆ

โอ ข้าแต่บิดา ผู้ให้กำเนิดฉัน
โอ ข้าแต่มารดา ผู้เฝ้าคอยประคับประคอง
ท่านทั้งสองต่างเฝ้าเลี้ยงดู
และคอยอุ้มชู เฝ้าคอยเกื้อการุณย์
ท่านทั้งสองคอยดูแล ไม่เคยทอดทิ้ง
มือทั้งสองที่คอยโอบอุ้ม
หากแม้ฉันปรารถนาจะตอบแทนความเกื้อการุณย์นั้น

^๑ อดุลย์ รัตนมันเกษม, *วาทะฮ่งเต้*, (กรุงเทพมหานคร : สามัคคีสาร, ๒๕๔๑) , หน้า ๖๙.

^๒ Sanderson Beck. *Ethics of Civilization*, Vol.III. (cf. <http://san.beck.org/EC-index.html>)

มันคงเป็นเหมือนฟ้าที่กว้างใหญ่ ยากแท้จะเติมเต็ม^๓

ในคัมภีร์จารีตประเพณี ขงจื้อได้อธิบายถึงเหตุผลที่ลูกจะต้องมีความกตัญญูต่อบิดามารดา โดยโยงไปหาเหตุผลอันเป็นพื้นฐานของชีวิตทุก ๆ คนว่า “ร่างกายของเราทุกส่วน เป็นต้นว่า เส้นผม ทุก ๆ เส้น ผิวหนังทุกส่วน เราได้จากบิดามารดา”^๔ เมื่อเป็นของที่ได้มาจากบิดามารดาจึงเท่ากับเป็น มรดกชีวิต ซึ่งบุตรธิดาทุกคนจะต้องปกป้องรักษา หรือคุ้มครองดูแลให้ดี ไม่ให้เกิดอันตรายหรือบาดเจ็บ เพราะการกระทำของตนเอง

วิธีการบำรุงบิดามารดาเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูทเวที่ต่อท่านทั้งสอง ความกตัญญูเป็นเรื่องของบุตรธิดาที่ต้องกระทำต่อบิดามารดาของตน ทั้งในขณะที่มีชีวิตอยู่ และเมื่อชีวิตหาไม่แล้วเท่านั้น ความกตัญญูต่อบิดามารดาในฐานะผู้ให้กำเนิด

บิดามารดานับเป็นผู้มีอุปการคุณแก่บุตรธิดาที่อยู่ใกล้ชิดมากที่สุด หลักคำสอนของขงจื้อในเรื่องของความกตัญญูส่วนหนึ่งจึงมุ่งมายังบิดามารดาโดยตรง และถือเป็นบุคคลสำคัญที่บุตรธิดาจะต้องเทิดทูนไว้เหนือสิ่งใด ดังคำกล่าวในคัมภีร์จารีตที่ว่า “เดินไปก้าวหนึ่ง บุตรก็ต้องไม่ลืมบิดามารดา หรือพูดอะไรออกมาคำหนึ่ง บุตรก็ต้องไม่ลืมบิดามารดา”^๕

ความกตัญญูต่อบิดามารดาถือว่าเป็นพื้นฐานของความกตัญญูต่อบุคคลอื่น ๆ ด้วย หมายความว่า ความกตัญญูที่บุตรธิดามีต่อบิดามารดานั้นจะพัฒนาทำให้บุตรธิดามีความสำนึกกตัญญูต่อบุคคลอื่นด้วย

๓.๒ วิธีการบำรุงมารดาบิดา

ขงจื้อสอนให้ปฏิบัติตามธรรมชาติ ให้ดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่ายด้วยการทำตามหน้าที่ของตัวเองอย่างดีที่สุดจึงจะนำความสุขอันแท้จริงได้ ในคัมภีร์จารีต ซึ่งเป็นคัมภีร์เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีอันเก่าแก่ ได้พรรณนาถึงหน้าที่ของบุคคลในสถานการณ์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็บุตรพึงทำหน้าที่ต่อบิดามารดา ดังจะเห็นได้จากข้อความที่ว่า

สำหรับทุกคนสิ่งที่ถือว่าเป็นกฎ ในฤดูหนาว ต้องดูแลที่นอนของบิดามารดา อบอุ่น และต้องทำให้เย็นในฤดูร้อน ในตอนค่ำต้องเตรียมที่นอนของท่านให้เรียบร้อย เมื่อถึงเวลาเช้า ต้องดูแลสุขภาพของท่าน และเมื่อร่วมเดินทางไม่ก่อความทะเลาะวิวาท^๖

หน้าที่ดังกล่าว ก่อให้เกิดจารีตในสังคมที่บุตรพึงปฏิบัติบิดามารดา จนกลายเป็นโครงสร้างสังคมจีน จากสังคมครอบครัวสู่รัฐ วิธีการบำรุงบิดามารดาเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูทเวที่ต่อท่านทั้งสอง ความกตัญญูเป็นเรื่องของบุตรธิดาที่ต้องกระทำต่อบิดามารดาของตน ทั้งในขณะที่มีชีวิตอยู่ และเมื่อชีวิตหาไม่แล้วเท่านั้น ในคัมภีร์คำสอนของขงจื้อ แม้จะไม่ได้จำแนกประเภทของความ

^๓ อ่างใน พระมหาบุญเรื่อง ปณญาวชิโร, มนุษยนิยมในปรัชญาขงจื้อ, (กรุงเทพฯ ฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๖๔.

^๔ The Hsiào King, ch.I.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

^๖ The liki, Bk.I, Sct.I, Pt.II, Ch 2.

กตัญญูไว้ชัดเจน แต่เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาโดยภาพรวมแล้ว สามารถจำแนกประเภทของความกตัญญูออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. ความกตัญญูต่อบิดามารดาในฐานะผู้ให้กำเนิด

บิดามารดานับเป็นผู้มีอุปการคุณแก่บุตรธิดาที่อยู่ใกล้ชิดมากที่สุด หลักคำสอนของขงจื้อในเรื่องของความกตัญญูส่วนหนึ่งจึงมุ่งมายังบิดามารดาโดยตรง และถือเป็นบุคคลสำคัญที่บุตรธิดาจะต้องเทิดทูนไว้เหนือสิ่งใด ดังคำกล่าวในคัมภีร์จาวี่ที่ว่า “เดินไปก้าวหนึ่ง บุตรก็ต้องไม่ลืมบิดามารดา หรือพูดอะไรออกมาคำหนึ่ง บุตรก็ต้องไม่ลืมบิดามารดา”^๗ ความกตัญญูต่อบิดามารดาถือว่าเป็นพื้นฐานของความกตัญญูต่อบุคคลอื่น ๆ ด้วย หมายความว่า ความกตัญญูที่บุตรธิดามีต่อบิดามารดานั้นจะพัฒนาทำให้บุตรธิดามีความสำนึกกตัญญูต่อบุคคลอื่นด้วย

ในคัมภีร์ลุนยี่อ ขงจื้อกล่าวถึงวิธีแสดงความกตัญญูไว้ และที่กล่าวถึงนั้นก็เป็นเพียงการกล่าวแบบรวม ๆ ไม่ได้ระบุวิธีการโดยละเอียด เช่น กล่าวไว้ว่า เมื่อท่านมีชีวิตอยู่บำรุงเลี้ยงดูท่าน เมื่อท่านละชีวิตไปแล้ว ก็จัดการฝังตามประเพณี นอกจากนี้ก็กล่าวถึงการเลี้ยงดูบิดามารดาว่า จะต้องทำด้วยความเคารพ ไม่ใช่สักแต่จะให้ข้าวให้น้ำกินอ้อมแคปากท้องเหมือนเลี้ยงสุนัข เลี้ยงสุกร อยากรักก็ตาม เมื่อพิจารณาคัมภีร์จาวี่ประเพณี ซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญที่เนื้อหาบางส่วนได้กล่าวถึงวิธีปฏิบัติตนต่อบิดามารดาในฐานะเป็นลูกกตัญญูแล้ว เราก็จะพบว่า ขงจื้อได้กล่าวรายละเอียดไว้มากสมควร ซึ่งผู้วิจัยขอจัดหมวดหมู่ ดังนี้

๒. วิธีแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดา

วิธีแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดา สามารถแบ่งออกเป็น ๒ ช่วงเวลา คือ (ก) เวลาที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ (ข) เวลาที่บิดามารดาเสียชีวิตไปแล้ว ซึ่งจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

(ก) วิธีแสดงความกตัญญูเวลาที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ วิธีการแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาเมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ สามารถแสดงออกได้หลายทาง สามารถรวบรวมวิธีการที่ปรากฏในคัมภีร์คำสอนของขงจื้อ แล้วสรุปเป็นประเด็นเพื่อความชัดเจนได้ดังนี้

๑) การให้ความเคารพและเชื่อฟัง ความเคารพและเชื่อฟัง ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สะท้อนให้เห็นถึงความกตัญญู ขงจื้อได้พยายามเน้นให้เห็นว่า การแสดงออกต่อบิดามารดาในทุก ๆ เรื่อง ทุก ๆ กรณี จะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเคารพและเชื่อฟังโดยปราศจากเงื่อนไข ดังคำกล่าวที่ว่า “ในพฤติกรรมโดยทั่ว ๆ ไป ที่บุตรปฏิบัติต่อบิดามารดา บุตรจะต้องสำแดงให้เห็นถึงความเคารพนับถืออย่างสูงสุด”^๘ มีตัวอย่างของคำสอนของขงจื้อที่สะท้อนให้เห็นว่า ความเคารพและเชื่อฟังเป็นหัวใจที่สำคัญที่แสดงออกถึงความกตัญญู เช่น ในการรับใช้บิดามารดา บุตรอาจจะคัดค้านท่านได้ แต่ต้องกระทำด้วยความสุภาพ เมื่อเห็นว่าท่านไม่กระทำตามคำแนะนำของท่านที่ได้แนะนำไป เขาควร

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

^๘ ละเอียด ศิลาน้อย, ผู้แปล, สร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนของขงจื้อ, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๕), หน้า ๔๕.

จะยิ่งแสดงความนับถือบูชาให้มากยิ่งขึ้นไปอีก แต่ทว่าก็ยังไม่ละทิ้งวัตถุประสงค์เดิมของเขาไปเสีย ถ้าหากบิดามารดาหลงโทษเขา เขาจะต้องไม่ยอมให้ตัวเองพำร่บหรือติเตียนบิดามารดาของเขา^๙

ในการรับใช้บิดา บุตรควรตักเตือนถึงความผิดของท่าน แต่ก็ไม่ควรกระทำการอย่างเปิดเผยหรือโจ่งแจ้ง เขาควรจะรอคอยและบำรุงเลี้ยงดูท่านในทุก ๆ ทางเท่าที่จะทำได้ โดยไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย ควรเลี้ยงดูท่านอย่างขยันขันแข็งตราบเท่าถึงวาระสุดท้ายแห่งชีวิต หลังจากนั้นจึงไว้ทุกข์ให้แก่ท่านเป็นเวลา ๓ ปี^{๑๐}

ลูกเมื่อจะไปต่างถิ่น ควรต้องแจ้งสถานที่ที่จะไปนั้นให้บิดามารดาทราบก่อน และเมื่อกลับมา จะต้องรายงานให้ท่านทราบก่อนเช่นกัน ในการสนทนากับท่าน จะต้องไม่ใช่คำว่า “คนแก่” อย่ถึงท่าน^{๑๑}

จะเห็นได้ว่า พื้นฐานของการเลี้ยงดูบิดามารดาในคำสอนของขงจื้อ ความเคารพเชื่อฟังเป็นสิ่งสำคัญมาก ในคัมภีร์ลุนยี่อ ขงจื้อเปรียบเทียบการบำรุงเลี้ยงดูบิดามารดาโดยปราศจากความเคารพนับถือว่า ไม่ต่างอะไรกับการเลี้ยงม้า หรือเลี้ยงสุนัข^{๑๒}

๒) การบำรุงเลี้ยงดู ในคัมภีร์จาร์ต ได้แสดงถึงวิธีการเลี้ยงดูบิดามารดาไว้หลายอย่าง ทั้งในความหมายของการเลี้ยงดูทางด้านร่างกายคือ การบำรุงเลี้ยงดูให้อยู่ดีมีสุข มีสุขภาพพลานามัยสมบูรณ์ และการบำรุงเลี้ยงดูทางด้านจิตใจ คือทำให้ท่านสบายใจ ไม่มีเรื่องให้ต้องกังวลใจหรือเดือดร้อนใจเพราะการกระทำของบุตรธิดา ทั้งในยามที่ท่านอยู่เป็นปกติ และในยามที่ท่านเจ็บไข้ได้ป่วย ตัวอย่างที่คัดมาจากคัมภีร์จาร์ตที่ระบุถึงการเลี้ยงดูบิดามารดาในแง่มุมต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นว่าเป็นภาระอันยิ่งใหญ่ที่บุตรธิดาต้องให้ความสำคัญ เช่น

บุตรควรบำรุงเลี้ยงดูท่านในทุก ๆ ทางเท่าที่จะทำได้ โดยไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย ควรเลี้ยงดูท่านอย่างขยันขันแข็งตราบเท่าถึงวาระสุดท้ายแห่งชีวิต หลังจากนั้นจึงไว้ทุกข์ให้แก่ท่านเป็นเวลา ๓ ปี^{๑๓}

ทุก ๆ ๕ วัน บุตรธิดาควรเตรียมน้ำอุ่นให้ท่านอาบ, และทุก ๆ ๓ วัน บุตรธิดาควรเตรียมน้ำสำหรับชำระศีรษะ หากแม้ว่า ในระหว่างนั้น หน้าของบิดามารดาสกปรกอยู่ บุตรธิดาควรเอาน้ำอุ่นซึ่งได้จากน้ำขาวขาวให้ท่านล้าง ถ้าเผื่อว่าเท้าทั้งสองของท่านสกปรก บุตรธิดาควรเตรียมน้ำร้อนให้ท่านล้าง^{๑๔}

ในขณะที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ บุตรไม่ควรไปต่างแดนที่อยู่ไกล แต่ถ้าหากจำเป็นต้องไป ก็ต้องแจ้งสถานที่ที่จะไปให้ท่านทราบก่อน^{๑๕}

^๙ ละเอียด ศีลาน้อย, สร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนของขงจื้อ, หน้า ๔๕.

^{๑๐} The Li Ki, book II, sect.I,pt.I:2.

^{๑๑} The Li Ki, book I,sect.I,pt.II,ch.4:5-6.

^{๑๒} The Analects, book II:VII.

^{๑๓} The Li Ki, book II, sect.I,pt.I:2.

^{๑๔} The Li Ki, book X, sect.L,ch.11.

^{๑๕} The Analects, book IV:XIX.

ในคัมภีร์ประวัติศาสตร์ ได้แสดงถึงวิธีการแสดงความกตัญญูว่าเริ่มต้นที่การรู้จัก
รับใช้บิดามารดา ต่อไปก็รับใช้ประเทศชาติ และประการสุดท้ายสร้างอะไรสำหรับตัวเองเพื่อให้
ชื่อเสียงนั้นดำรงคงอยู่หรือเป็นที่เชิดหน้าชูตา^{๑๖} ซึ่งข้อความดังกล่าวก็สอดคล้องกับหลักปฏิบัติที่
กล่าวไว้ในคัมภีร์จาร์ตที่ว่า การทำให้ชื่อเสียงขจรขยายเป็นที่ยกย่องของคนในสังคมเป็นเป้าหมาย
สุดท้ายของความกตัญญู^{๑๗}

ในคัมภีร์เม่งจื๊อกล่าวถึงการบำรุงเลี้ยงดูบิดามารดาว่าเป็นแก่นแท้ของ
มนุษยธรรม^{๑๘} และถือว่า ในบรรดาการรับใช้ทั้งหลาย การรับใช้บิดามารดาถือเป็นเรื่องสำคัญที่สุด^{๑๙}
ในคัมภีร์ ลุนยี่อกล่าวถึงการรับใช้บิดามารดาว่าเป็นเรื่องที่บุตรจะต้องทำอย่างสุดความสามารถ^{๒๐}

๓) การช่วยเหลือกิจการงานของท่าน ในคัมภีร์จาร์ต ได้ระบุถึงการรับใช้ หรือ
การช่วยเหลือกิจการงานของบิดามารดาว่า เป็นภาระของลูกทุกคน เมื่อบิดามารดาสั่งให้ทำงานอย่าง
ใดอย่างหนึ่ง จะต้องไม่มีการผัดวันประกันพรุ่ง จะต้องรีบทำให้สำเร็จ^{๒๑} ผู้ได้ชื่อว่าลูกกตัญญูจึงมี
หน้าที่สำคัญในการช่วยเหลือกิจการงานของบิดามารดา และให้ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด

๔) การช่วยดำรงวงศ์ตระกูล การช่วยดำรงวงศ์ตระกูลสามารถทำได้หลาย
อย่าง เช่น การประพฤติตนอยู่ในคุณธรรมความดีงามทั้งหลาย ไม่ทำความเสื่อมเสีย หรือประพฤติไป
ในทางเสียหายซึ่งจะทำให้ส่งผลเสียหายต่อวงศ์ตระกูล หรืออาจจะมูมานะสร้างเนื้อสร้างตัวให้เป็นที่
ปรากฏในสังคมจนได้รับการยกย่อง ส่งผลให้ชื่อเสียงของวงศ์ตระกูลพลอยได้รับการยกย่องตามไป
ด้วย ดังที่ปรากฏข้อความในคัมภีร์จาร์ตที่ว่า

มาตรแม้ว่า เมื่อบิดามารดาตายไปแล้ว บุตรมีแนวโน้มที่จะทำสิ่งที่ดีงาม ก็ควรคิดว่า ด้วย
วิธีนี้ตนเองจะช่วยรักษาชื่อเสียงของบิดามารดาได้ เขาก็ควรทำสิ่งนั้นให้สำเร็จให้จงได้ หาก
บุตรมีแนวโน้มที่จะทำสิ่งที่ไม่ดี ก็ควรคิดว่า ด้วยวิธีนี้ตนเองจะทำลายชื่อเสียงของบิดามารดา
เขาจะต้องล้มเลิกความตั้งใจนั้นเสีย^{๒๒}

ด้วยไม่ทำให้ตัวเองต้องเสื่อมเสียหรือน่าอับอาย และด้วยไม่ทำให้บิดามารดาต้องละอาย
ใจ นั้นจึงจะเรียกได้ว่า เป็นความกตัญญูของบุตรที่มีต่อบิดามารดาอย่างแท้จริง^{๒๓}

^{๑๖} จ้านงค์ ทองประเสริฐ, ผู้แปล, บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ-ราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๓๓๗.

^{๑๗} The Hsiào King, ch.I.

^{๑๘} The Works of Mencius, book IV:27.

^{๑๙} The Works of Mencius, book IV:19.

^{๒๐} The Analects, book I:VII.

^{๒๑} The Li Ki, book X,sect.I,ch 13.

^{๒๒} The Li Ki, book X,sect.I, ch.17.

^{๒๓} ละเอียต ศิลาน้อย, สร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนของขงจื๊อ, หน้า ๔๘.

ในคำสอนของขงจื้อ การที่บุตรธิดาต่างมูมานะสร้างเนื้อสร้างตัวจนมีฐานะมั่นคง ทำให้ชื่อเสียงของวงศ์ตระกูลเป็นที่ประจักษ์แก่สาธารณชน ถือว่าเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญของความกตัญญู ท่านเรียกว่าเป็นเป้าหมายสูงสุด หรือเป้าหมายสุดท้ายของความกตัญญู^{๒๔}

(ข) **วิธีแสดงความกตัญญูเวลาที่บิดามารดาเสียชีวิตไปแล้ว** วิธีการแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาเมื่อท่านเสียชีวิตไปแล้ว เท่าที่สำรวจพบในคัมภีร์คำสอนทางศาสนาของขงจื้อ กล่าวไว้เพียง ๓ วิธี คือ

๑) **การไว้ทุกข์**^{๒๕} การไว้ทุกข์ เป็นการแสดงออกถึงความกตัญญู เป็นการแสดงออกถึงความรู้สึกภายในจิตใจของผู้เป็นบุตรธิดาต่อการสูญเสียบิดามารดา ดังนั้นในช่วงของการไว้ทุกข์ บุตรธิดาทุกคนต้องไม่ทำตัวให้สนุกสนานรื่นเริง ไม่แต่งตัวด้วยสีฉูดฉาด ทั้งไม่กินอาหารที่มีรสเลิศ เป็นระยะเวลา ๓ ปี เงื่อนไขของระยะเวลา ๓ ปีที่กำหนดนี้ ขงจื้อให้เหตุผลว่า เราทุกคนเกิดมาภายในระยะเวลา ๓ ปีนั้น เป็นช่วงเวลาที่จะช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ ต้องอยู่ในอ้อมกอดของบิดามารดาตลอดเวลา หากไม่มีท่านคอยประคับประคองเลี้ยงดูแล้ว ชีวิตก็หาไม่ ดังนั้นการไว้ทุกข์เป็นระยะเวลา ๓ ปี จึงเป็นเรื่องที่บุตรธิดาทุกคนต้องยึดถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด

๒) **การจัดฝังศพตามจารีตประเพณี**^{๒๖} ในคัมภีร์ลุนฮื่อไม่ได้ให้รายละเอียดวิธีการฝังศพตามจารีตประเพณีว่าฝังอย่างไร แต่มีเรื่องเล่าว่า ครั้งที่ขงจื้อเป็นขุนนางในตำแหน่งหัวหน้าขุนนางท้องถิ่น ขงจื้อได้ช่วยสร้างจารีตเรื่องการฝังศพ และถือเป็นแบบอย่างมาจนถึงปัจจุบัน ธรรมเนียมการฝังศพท่านแสดงไว้ดังนี้ “กำหนดให้ใช้โลงไม้ ชั้นในหนา ๔ นิ้ว ชั้นนอกหนา ๕ นิ้ว บรรจุศพกลบฝังตามลักษณะขนบธรรมเนียมชาติของเนินเขาพื้นภูมิ ไม่ก่อดินสร้างสุสานเป็นพิเศษ และไม่ปลูกต้นไม้เป็นเครื่องหมายหน้าหลุมศพ”^{๒๗} “มีคำถามว่า การฝังศพตามประเพณีเกี่ยวข้องกับอะไรกับความกตัญญู ข้อนี้ขงจื้อไม่ได้แสดงไว้โดยตรง แต่ก็มีคำตอบตามแบบฉบับความเชื่อของคนจีนที่สอนกันสืบ ๆ มาว่า “การฝังศพเป็นการแสดงน้ำใจกตัญญูของบุตร พิธีวันเกิดเป็นการแสดงน้ำใจรักของบิดามารดา ส่วนพิธีแต่งงานก็เป็นเพื่อตนเอง และเป็นการจัดขึ้นเพื่อชื่อเสียงของคนทั้งบ้าน”^{๒๘} “การฝังศพบิดามารดาเป็นเรื่องสำคัญ เพราะว่าพิธีการฝังศพเป็นการแสดงความกตัญญูทุกวิถีทางสูงสุดอย่างหนึ่งที่บุตรพึงมีต่อบิดามารดา”^{๒๙}

การที่คำสอนขงจื้อให้ความสำคัญเรื่องจารีตประเพณี ก็เพราะเหตุว่า จารีตประเพณีนั้นเปรียบเหมือนระเบียบสังคม ทำให้สังคมนั้นมีหลักในการยึดถือ ดังนั้นการดำเนินการใด ๆ ก็ตาม หากขัดแย้งกับจารีตประเพณีอันดีงามแล้ว ย่อมส่อให้เห็นว่า ผู้ปฏิบัตินั้นขาดความเคารพ และอาจจะถูกตำหนิจากสังคม ซึ่งย่อมส่งผลเสียต่อบุตรธิดา รวมกระทั่งผู้ที่ตายไปแล้วด้วย สอดคล้อง

^{๒๔} The Hsiào King, ch.I.

^{๒๕} The Analects, book XVII:XXI.

^{๒๖} The Analects, book II:V:3.

^{๒๗} อองซุก, ขงจื้อฉบับประชาชนชาวบ้าน, หน้า ๑๗.

^{๒๘} จำลอง พิศนาคะ, **เคล็ดลับการค้าของคนจีน**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ข้าวฟ่าง, ๒๕๔๐), หน้า ๑๙๙.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๕.

กับคำกล่าวข้างต้นที่ว่า “การฝังศพเป็นการแสดงน้ำใจกตัญญูของบุตร” ดังนั้นการกระทำให้ถูกต้องตามจารีตประเพณีจึงเป็นมาตรฐานของการแสดงออกถึงความกตัญญูอีกวิธีหนึ่งที่สามารถจะวัดกันได้เป็นรูปธรรม

๓) การเซ่นไหว้ตามจารีตประเพณี^{๓๐} การเซ่นไหว้บรรพบุรุษนับเป็นประเพณีและเอกลักษณ์ที่สำคัญของคนจีน ซึ่งได้รับการสั่งสอนและถือปฏิบัติมาเป็นระยะเวลานาน ขงจื๊อเมื่อมีคนไปถามว่า ความกตัญญูคืออะไร ท่านกลับตอบสั้น ๆ แต่ก็มี ความหมายแฝงอยู่ซึ่งสามารถปฏิบัติได้ชั่วชีวิตของบุตรธิดาว่า เมื่อบิดามารดายังมีชีวิตอยู่ก็ดูแลเลี้ยงดูท่านตามจารีตประเพณี เมื่อท่านตายไปแล้วก็จัดการฝังศพ และทำการเซ่นไหว้ตามประเพณี^{๓๑} ในคัมภีร์ลุนยี่อแม้จะไม่ใช้คัมภีร์ที่อธิบายถึงประเพณีการเซ่นไหว้โดยตรง แต่ก็มีกรกล่าวถึงการเซ่นไหว้หลายแห่ง โดยหัวใจหลักของการเซ่นไหว้เหล่านั้นอยู่ที่ ๑) การระลึกและแสดง ออกซึ่งความเคารพอย่างจริงใจต่อบิดามารดา แม้นิยามที่ท่านจากไปแล้ว^{๓๒} ๒) ลักษณะอาการที่แสดงออก บ่งบอกถึงความจริงใจ และมีความเคารพประหนึ่งว่าบรรพบุรุษมายืนอยู่ตรงหน้า^{๓๓} ๓) ถูกต้องตามจารีตพิธี เช่น การเซ่นไหว้ของจักรพรรดิตั้งเครื่องเซ่นอย่างหนึ่ง การเซ่นไหว้บรรพบุรุษของสามัญชนตั้งเครื่องเซ่นอีกอย่างหนึ่ง จะนำมาปะปนกันไม่ได้^{๓๔}

๓. การสืบสานเจตนารมณ์ของท่านอย่างไม่เสื่อมคลาย

การสืบสานเจตนารมณ์ของบิดามารดา หมายถึงการยืนหยัดอยู่ในสิ่งดีงามที่บิดามารดาได้ทำเอาไว้ ไม่เปลี่ยนแปลงหรือแก้ไข ในคัมภีร์ลุนยี่อได้กล่าวยกย่องเมิ่งจวงจื๊อ ผู้เป็นอำมาตย์แคว้นลู่ ว่าทำในสิ่งที่คนอื่นทำได้ยากยิ่งนั่นคือ การไม่ยอมเปลี่ยนแปลงขุนนางเก่าที่บิดาได้แต่งตั้งเอาไว้ และไม่เปลี่ยนแปลงระเบียบแบบแผนการปกครองที่บิดาได้วางเอาไว้^{๓๕} การที่บุตรไม่ยอมเปลี่ยนแปลงยังคงดำเนินการตามหลักการที่ถูกต้องของบิดามารดาไว้แม้ท่านจะล่วงลับไปแล้ว เป็นวิธีวัดถึงความกตัญญูของบุตรธิดาอีกประการหนึ่ง^{๓๖}

๓.๓ หลักธรรมที่สนับสนุนการบำรุงมารดาบิดา

การบำรุงบิดามารดาขงจื๊อถือเป็นการสำคัญที่บุตรจะต้องให้ความสำคัญ ขงจื๊อได้เสนอหลักความกตัญญูคุณธรรมสำคัญอย่างมากมาสนับสนุนการการบำรุงบิดามารดา

๑) นิยามและความหมาย

คำว่า “กตัญญู” แปลความหมายมาจากคำว่า “เสี่ยว” (Hsiào) ในภาษาจีน โดยรากศัพท์คำนี้ประกอบด้วยตัวอักษร ๒ ตัว ตัวหนึ่งอยู่ด้านบน อีกตัวอยู่ด้านล่าง อักษรตัวบนมีความหมายว่า

^{๓๐} The Works of Mencius, book III, ch. II:2.

^{๓๑} The Analects, book II:V.

^{๓๒} The Analects, book I:IX..

^{๓๓} The Analects, book III:XII.

^{๓๔} The Analects, book III:I,II.

^{๓๕} The Analects, book XIX:XVIII.

^{๓๖} The Analects, book IV:XX.

ผู้มีอายุ,ผู้มีอาวุโส (elder) ส่วนตัวกลางมีความหมายว่า ลูก (son)^{๓๗} เมื่อนำมารวมกันจึงบ่งถึงความหมายที่เน้นถึงความสัมพันธ์ทางหน้าที่ระหว่างบุตรธิดาที่มีต่อบิดามารดาของตน

ขงจื้อได้อธิบายความหมายของคำนี้ไว้น้อยมาก ซึ่งส่วนใหญ่มักจะไม่ใช่เป็นคำอธิบายความหมายของคำว่ากตัญญูโดยตรง หากแต่มุ่งแสดงถึงพฤติกรรมที่เรียกว่า กตัญญู เสียเป็นส่วนมาก ดังนั้นเมื่อจะตั้งคำถามว่า ความกตัญญูคืออะไร คงต้องสรุปเอาจากคำตอบที่ขงจื้ออธิบายถึงพฤติกรรมของความกตัญญู ก่อนที่จะได้สรุปความหมาย เบื้องต้น ผู้วิจัยจะประมวลคำอธิบายของขงจื้อมาเพื่อประกอบการพิจารณา ดังนี้

ครั้งหนึ่ง เมื่อมีคนไปถามขงจื้อว่า “กตัญญู” คืออะไร ขงจื้อตอบว่า “การไม่ขัดต่อจารีตประเพณี”^{๓๘} ลูกศิษย์คนหนึ่งไม่เข้าใจความหมายที่ขงจื้อพูดจึงถามต่อว่า การไม่ขัดต่อจารีตประเพณีนั้น หมายความว่าอย่างไร ขงจื้อขยายความต่อไปอีกว่า “ขณะที่พ่อแม่ยังมีชีวิตอยู่ ต้องปรนนิบัติรับใช้ท่านตามจารีตประเพณี ครั้นท่านตายไปแล้ว ก็ต้องจัดการฝังศพท่านให้ถูกต้องตามจารีตประเพณี”^{๓๙} เมื่อศิษย์คนหนึ่งชื่อ เมิ่งอู่ป้อ ถามขงจื้อเกี่ยวกับความหมายของ “กตัญญู” ขงจื้อ ตอบไปว่า ควรให้บิดามารดาเป็นห่วงน้อยที่สุด เว้นแต่เรื่องความเจ็บไข้ได้ป่วย^{๔๐} เมื่อจื่ออิวถามคำถามเดียวกันนี้ ขงจื้อตอบไปว่า ความกตัญญูในปัจจุบันมีความหมายแคบารุงเลี้ยงบิดามารดา แต่สุนัขและม้า เราก็บำรุงเลี้ยงมันเหมือนกัน การบำรุงเลี้ยงบิดามารดาจึงต้องทำด้วยความเคารพนับถือ ถ้าปราศจากความเคารพนับถือแล้ว มันก็ไม่ต่างจากการเลี้ยงสุนัขและม้า^{๔๑}

บางครั้งขงจื้อก็อธิบายความหมายของความกตัญญูในรูปแบบของการตอบแทน โดยถือว่าการต่างตอบแทนซึ่งกันและกันนี้เป็นหลักใหญ่และสำคัญสำหรับชีวิต^{๔๒} ในส่วนของบิดามารดากับบุตร จะพบคุณธรรม ๒ ประการที่ผูกพันทางหน้าที่กันอยู่ และบางครั้งท่านก็ใช้คุณธรรมนี้แหละเป็นเครื่องวัด ดังคำที่สอนในคัมภีร์ของขงจื้อที่ว่า “ถ้าเป็นบิดากับบุตรให้สังเกตว่าบิดาเมตตาหรือไม่ และบุตรกตัญญูหรือไม่”^{๔๓} ข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์จารีตที่ว่า “หากเราส่งของกำนัลไปอย่างหนึ่ง แต่ไม่ได้รับการให้ตอบคืนมา เช่นนี้ย่อมเป็นการขัดต่อจารีต ขณะเดียวกันหากได้รับของกำนัลอย่างหนึ่ง แต่เราเองก็ไม่ได้ส่งไปตอบแทน เช่นนี้ย่อมเป็นการขัดต่อจารีตเช่นกัน”^{๔๔} ก็สะท้อนหลักการ “ต่างตอบแทน” เช่นกัน ซึ่งหลักการดังกล่าวนี้จะครอบคลุมสัมพันธ์ภาพทั้ง ๕ ประเภท กล่าวคือ บิดา

^{๓๗} Stephen F. Teiser, *The Spirits of Chinese Religion*, in Donald S. Lopez, Jr. *Religions of China in Practice*. Princeton : Princeton University Press, 1996. (cf. <http://acc6.its.brooklyn.cuny.edu/~phalsall/texts/lopez.html>).

^{๓๘} *The Analects*, book II:V:1 (James Legge แปลคำนี้เป็นภาษาอังกฤษว่า “It is not being disobedient” เฉพาะคำว่า disobedient มีความหมายว่า ไม่เชื่อฟัง หรือ ขัดขืน เป็นคำคุณศัพท์)

^{๓๙} *The Analects*, book II:V:3.

^{๔๐} *Ibid.*, book II:VI.

^{๔๑} *Ibid.*, book II:VII.

^{๔๒} ละเอียต ศิลาน้อย, *สร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนของขงจื้อ*, หน้า ๕๔.

^{๔๓} เจ้าหยูย, *ฉางต่วนจิง*, อธิคม สวัสดิญาณ ผู้แปล. (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๒๙.

^{๔๔} *The Li Ki*, book I, sect. I, pt. I, ch. 6:23.

มารดา กับ บุตรธิดา, ผู้ปกครองกับประชาชน, สามีกับภรรยา, พี่กับน้อง, เพื่อนกับเพื่อน นั้นหมายความว่าหากบิดามารดาหยิบยื่นอุปการะต่าง ๆ แก่บุตรธิดาแล้ว บุตรธิดาไม่กระทำการตอบแทน ก็ย่อมขัดต่อหลักจารีตเช่นเดียวกัน

จากการประมวลคำอธิบายที่ขงจื้อได้กล่าวไว้ในที่ต่าง ๆ ข้างต้น ประมวลความได้ว่า ความกตัญญูนั้น หมายถึง ความสำนึกในภาระหน้าที่ที่ลูกจะพึงกระทำแก่บิดามารดาของตน ด้วยความสำนึกว่า ท่านทั้งสองนั้นเป็นผู้ให้กำเนิด และเป็นผู้มีคุณ ในฐานะเป็นผู้ดูแลเลี้ยงดูจนเติบโตใหญ่ พร้อมทั้งให้การศึกษอบรม คอยปกป้องทะนุถนอม ทำให้บุตรธิดาสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปลอดภัย โดยมีจารีตประเพณีเป็นหลักหรือเป็นแนวทางในการยึดถือปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด บนพื้นฐานความรู้สึกรักภายในจิตใจที่สำนึกรัก เคารพ และเทิดทูนเหนือสิ่งใด เหมือนอย่าง Sanderson Beck ได้กล่าวไว้ว่า “ไม่มีข้อผูกพันใดที่จะยิ่งใหญ่ไปกว่าชีวิตที่บิดามารดามอบให้ ไม่มี ความกรุณาใด ๆ ที่ยิ่งใหญ่ไปกว่าการดูแลเอาใจใส่เลี้ยงดูลูกน้อยของตนจนเติบโตใหญ่ ผู้มีความกตัญญู จึงรักบิดามารดาของตนก่อนบุคคลอื่นทั้งหมดโดยการเคารพนับถือ และทำให้ท่านมีความสุข ดูแลเอาใจใส่ท่านในยามเจ็บป่วย แสดงความเสียใจเมื่อท่านจากไป และเช่นไหว้ท่านด้วยความเกรงขาม”^{๔๕}

มองในแง่นี้เท่ากับว่า ความกตัญญูในความหมายของขงจื้อ ไม่ใช่เพียงแค่การรู้คุณ และตอบแทนคุณที่บุตรธิดาจะต้องกระทำต่อบิดามารดาแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่การดูแลตัวเองให้ดี การสร้างเนื้อสร้างตัว การสร้างวงศ์ตระกูลของบุตรธิดาให้มีความมั่นคง หรือมั่นคงเป็นที่ยกย่องของคนในสังคมก็เป็นเรื่องของความกตัญญูด้วยเช่นกัน ขงจื้อเรียกว่าเป็นเป้าหมายสุดท้าย (the end) ของความกตัญญู^{๔๖}

จริยาชีวิตของขงจื้อได้สะท้อนหลักความกตัญญูบนพื้นฐานของจารีตประเพณีตามหลักคำสอนของท่านเช่นเดียวกัน จะเห็นได้จากช่วงวัยเด็กท่านกำพร้าบิดา ความกตตันทางสังคมทำให้ท่านต้องอพยพตามแม่ไปอยู่เมืองอื่น ทำให้ไม่ทราบแม่กระทั่งที่ฝังศพบิดาของท่าน เมื่อมารดาของท่านเสียชีวิต ท่านก็นำไปฝังพักไว้ชั่วคราว เพราะตามจารีตประเพณี สามีภรรยาเมื่อตายไป ศพจะถูกนำไปฝังไว้ที่เดียวกัน ต่อมาภายหลังจึงได้ทราบจากท่านผู้เฒ่าท่านหนึ่งว่า ศพบิดาของท่านถูกฝังอยู่ที่ใด ท่านจึงนำศพมารดาของท่านไปฝังไว้ที่เดียวกัน^{๔๗} ข้อนี้เป็นการยืนยันว่า ท่านได้ปฏิบัติตามหลักคำสอนเรื่องกตัญญูที่ว่า ได้แก่ “การไม่ขัดต่อจารีตประเพณี”^{๔๘} และ “ขณะที่พ่อแม่ยังมีชีวิตอยู่ ต้องปรนนิบัติรับใช้ท่านตามจารีตประเพณี ครั้นท่านตายไปแล้ว ก็ต้องจัดการฝังศพท่านให้ถูกต้องตามจารีตประเพณี”^{๔๙}

พิจารณาจากหลักคำสอน ขงจื้อให้ความสำคัญเรื่องความกตัญญูมาก โดยถือว่า คำสอนเรื่องความกตัญญูนี้เป็นรากฐานแห่งคุณธรรมทั้งปวง และถือเป็นบทเรียนแรกที่ลูกทุกคนต้องยึดถือ

^{๔๕} Sanderson Beck. *Ethics of Civilization*, Vol.III. (cf. <http://san.beck.org/EC-index.html>)

^{๔๖} *The Hsiào King*, ch.I.

^{๔๗} หลี่ ฉาง จื่อ, ลิน วิภาวสุ แปล, *เจาะประวัติขงจื้อ*, (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์สมาพันธ์, ๒๕๓๗, หน้า

๔๑.

^{๔๘} *The Analects*, books II:V:1.

^{๔๙} *The Analects*, book II:V:3.

โดยเคร่งครัด^{๕๐} ดังจะเห็นได้จากครั้งหนึ่ง เมื่อนั่งสนทนากับศิษย์ ศิษย์คนหนึ่งได้ยกเรื่องบูรพมหา กษัตริย์ในอดีตที่สามารถปกครองบ้านเมือง นำพาประเทศชาติให้เกิดสันติสุข มีความร่มเย็นได้ เพราะ กษัตริย์เหล่านั้นมีคุณธรรมอะไรเป็นพื้นฐาน ขงจื้อตอบว่า “กตัญญู”^{๕๑} และอีกครั้งหนึ่งเมื่อถูกศิษย์ ถาม มีคุณธรรมอื่นอีกไหมที่ยิ่งใหญ่กว่าความกตัญญู ขงจื้อตอบว่า “บรรดาสรรพสิ่งที่ก่อกำเนิดจาก ฟ้าและดิน มนุษย์ประเสริฐที่สุด บรรดาการกระทำทั้งหลายของมนุษย์ ไม่มีอะไรยิ่งใหญ่กว่าความ กตัญญู”^{๕๒} ดังนั้นขงจื้อจึงพยายามสั่งสอนลูกศิษย์ให้ตระหนักและให้ความสำคัญกับบิดามารดาของ ตนมาก ดังจะเห็นว่า ท่านมักจะสั่งสอนลูกศิษย์ในโอกาสต่าง ๆ เสมอ

ครั้งหนึ่ง ขงจื้อเดินทางไปแคว้นฉี ระหว่างทางได้ยินเสียงร้องไห้ ฟังแล้วเกิดความสลดใจ แต่ก็ไม่เห็นมีงานศพอะไร จึงเดินเข้าไปถามชายซึ่งกำลังร้องไห้อยู่ ว่า เหตุใดจึงมาร้องไห้คร่ำครวญ เช่นนี้ ได้รับคำตอบว่า “ข้า ๆ มีความผิดสาครรจ์ ๓ ข้อ เพิ่งจะรู้ตัว แต่เสียใจก็ไม่มีประโยชน์แล้ว” เมื่อขงจื้อถามว่า พอจะบอกได้ไหมว่าเรื่องอะไร ก็ตอบว่า “ข้า ๆ เอาแต่ไขว่คว้าแสวงหาความรู้ในวัย หนุ่ม ทอดทิ้งพ่อแม่ ออกท่องเที่ยวทั่วแผ่นดิน กระทั่งข้า ๆ กลับบ้านเกิดก็พบว่า พ่อแม่จากโลกไป นานแล้ว นี่คือเรื่องแรก...” ขงจื้อได้ฟังจบก็หันไปกล่าวกับลูกศิษย์อย่างสะเทือนใจว่า “ได้ยินชัด หรือไม่ คำกล่าวของชีวิตู้อ้อ คือคำเตือนสติที่ดีมาก” ลูกศิษย์ได้ยินเช่นนั้นหลายคนได้กลับไปเลี้ยงดู ปรนนิบัติบิดามารดาของตน^{๕๓}

มีประเด็นปัญหาเกี่ยวกับความหมายของความกตัญญูที่ทำให้คนมักปฏิบัติผิดออกนอกกลุ่ม นอกทาง เช่น การอ้างความกตัญญูเพื่อทำความผิดในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง หรือบางคน ตีความหมายไปถึงว่า ความกตัญญูก็คือการทำตามความพอใจของพ่อแม่ เป็นต้น ซึ่งเรื่องดังกล่าว ขงจื้อบอกว่าเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง ความกตัญญู หรือพฤติกรรมที่แสดงออกถึงความกตัญญูต้องมีความ เหมาะสมถูกต้องด้วย ไม่ใช่สักแต่จะทำแล้วก็อ้างว่าเป็นความกตัญญู เป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง เช่นศิษย์ คนหนึ่งกล่าวถึงเรื่องความกตัญญูว่า ลูกคล้อยตามพ่อแม่ คือลูกกตัญญู ขุนนางคล้อยตามกษัตริย์คือ จงรักภักดี นี่เป็นเรื่องไม่ต้องสงสัย

ขงจื้อจึงบอกว่า “ความคิดของเจ้านี้ยิ่งตื่นเงินมาก กษัตริย์ราชต้องมีขุนนางกล้าถวายคำ ทัดทาน ๗ คน จึงจะสามารถเลี้ยงความผิดพลาด อธิราชผู้มีรถศึกพันคัน ต้องมีขุนนางถวายคำทัดทาน ๕ คน บ้านเมืองจึงจะไม่วิบัติ ขุนศึกผู้มีรถร้อยคัน ต้องมีทหารคนสนิทกล้าทัดทาน ๓ คน จึงจะรักษา ยศศักดิ์ไว้ได้ บิดาต้องมีลูกกล้าทัดทาน จึงจะไม่ละเมิดจารีตประเพณีกฎหมาย..... จึงกล่าวกันว่า รู้จัก แต่คล้อยตามบิดา หาใช่ลูกกตัญญูไม่ รู้จักแต่คล้อยตามองค์เหนือหัว หาใช่ขุนนางตงฉินไม่ ลูกกตัญญู และขุนนางตงฉินที่แท้จริง ต้องรู้จักจำแนกแยกแยะว่าอะไรควรหรือไม่ควรคล้อยตาม”^{๕๔}

^{๕๐} The Hsiào King, Ch.I.

^{๕๑} The Hsiào King, Ch.I.

^{๕๒} The Hsiào King, Ch.VII.

^{๕๓} อองซก, อธิคม สวัสดิญาณ แปล, ขงจื้อฉบับปราชญ์ชาวบ้าน, (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์เต๋า ประยุกต์, ๒๕๔๐), หน้า ๖๐-๖๑.

^{๕๔} อองซก, ขงจื้อฉบับปราชญ์ชาวบ้าน, หน้า ๗๒.

ความกตัญญูในลัทธิขงจื้อไม่ใช่หลักธรรมที่ดำเนินไปเพียงลำพัง หากแต่มีความเชื่อมโยงกับหลักคำสอนอื่น ๆ ด้วย โดยเฉพาะหลักธรรมที่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงที่ขงจื้อกล่าวถึง ได้แก่หลักจารีตประเพณี (หลี่) และหลักเมตตา (เหริน) ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวรายละเอียดต่อไป

๑) หลักจารีตประเพณี (หลี่)

หลักการของความกตัญญูที่ขงจื้อสอนไว้ในคัมภีร์ลุนยี่ที่ว่า “ขณะที่พ่อแม่ยังมีชีวิตอยู่ต้องปรนนิบัติรับใช้ท่านตามจารีตประเพณี ครั้นท่านตายไปแล้ว ก็ต้องจัดการฝังศพท่านให้ถูกต้องตามจารีตประเพณี”^{๕๕} ในคัมภีร์เม่งจื้อก็มีข้อความทำนองเดียวกันว่า “เมื่อบิดามารดายังมีชีวิตอยู่ ก็ควรเลี้ยงดูท่านตามจารีตประเพณี เมื่อท่านตายไปแล้ว ก็ควรฝังท่านตามจารีตประเพณี พร้อมทั้งเช่นไหว้ท่านตามจารีตประเพณีด้วย”^{๕๖} นอกจากการเช่นไหว้ตามประเพณีดังกล่าวแล้ว หลักคำสอนของขงจื้อยังให้ความสำคัญต่อวิญญาณบรรพบุรุษ เป็นต้นว่า เมื่อบิดามารดาสิ้นชีวิตไปแล้ว ให้บุตรธิดาปฏิบัติตนเสมือนท่านยังมีชีวิตอยู่ โดยการเจริญรอยตามปณิธานของท่าน^{๕๗} หรือการไว้ทุกข์เป็นเวลา ๓ ปี เป็นต้น^{๕๘}

หลักการของคัมภีร์จารีต ก็คือ การขัดเกลามารยาทจรรยาให้เหมาะสมตามฐานะของตนๆ นั่นคือบิดามารดาที่ทำหน้าที่บิดามารดา บุตรธิดาก็มีหน้าที่ต้องปฏิบัติในฐานะเป็นบุตรธิดา เป็นพี่น้องก็มีหน้าที่ต้องปฏิบัติในฐานะเป็นพี่เป็นน้อง^{๕๙} ถ้าหากปราศจากจารีตประเพณีเสียแล้ว มนุษย์ก็ไม่ต่างอะไรจากสัตว์ บิดากับบุตรก็อาจจะมีคู่นอนเป็นคนเดียวกันก็ได้^{๖๐} กฎเกณฑ์แห่งจารีตเปรียบเสมือนร่างกาย ถ้าร่างกายไม่สมบูรณ์ คนนั้นก็จะได้ชื่อว่าเป็นคนไม่สมบูรณ์^{๖๑} และหลักจารีตส่วนหนึ่งก็จะสอนหลักการปฏิบัติของลูกต่อบิดามารดาว่าจะต้องทำอะไรบ้าง หลักจารีตจึงเปรียบเหมือนเป็นประตูที่จะให้ความกตัญญูสะท้อนออกมาเป็นรูปธรรม ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ

ความเป็นจริง คัมภีร์จารีตได้แบ่งวัยชีวิตของมนุษย์ออกเป็นช่วง ๆ แล้วก็กำหนดหน้าที่กว้าง ๆ เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการประพฤติปฏิบัติสำหรับคนทุกคนในสังคมดังนี้

ผู้มีอายุ ๑๐ ปี เรียกว่า เด็ก หน้าที่คือต้องไปโรงเรียน เมื่ออายุได้ ๒๐ ปี เรียกว่า เป็นหนุ่ม อยู่ในช่วงวัยรุ่น เมื่ออายุ ๓๐ เรียกว่าอยู่ในช่วง เป็นผู้ใหญ่เต็มตัว เขาควรมีภรรยา เมื่ออายุได้ ๔๐ เรียกว่าอยู่ในวัยทำงาน เขาควรมีหน้าที่การงาน เมื่ออายุได้ ๕๐ เรียกว่า งามสู่วัยชรา เขาควรได้รับการปลดปล่อยจากหน้าที่การงานทั้งปวง เมื่ออายุได้ ๖๐ เรียกว่า อยู่ในวัยชรา ควรทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาให้คำชี้แนะต่าง ๆ เมื่ออายุได้ ๗๐ เรียกว่า ชราภาพแล้ว เขาควรมอบหมายภาระหน้าที่ให้คนอื่นทำแทน เมื่อถึงวัย ๘๐ หรือ ๙๐ เราพูดถึงท่านว่า เป็นคน

^{๕๕} The Analects, book II:V:3.

^{๕๖} The Works of Mencius, book III, ch.II:2.

^{๕๗} The Analects, book, IV:XX.

^{๕๘} The Li Ki, book II, sect. I, pt. I:2.

^{๕๙} F. Max Muller, (ed), *The Sacred Books of The East*, Vol.XVI, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1966) Appendixes I:XXXVII,3.

^{๖๐} The Li Ki, book I, sect. I, pt. I, ch.V:22.

^{๖๑} The Li Ki, book VII, sect.II, ch.I.

แก่แล้ว แก่มากแล้ว ถึงแม้เขาอาจจะทำความผิดไปบ้าง ก็ไม่จำเป็นต้องลงโทษทัณฑ์ เมื่ออายุถึง ๑๐๐ ปี เรียกว่า เป็นผู้ที่มีอายุยืน เขาควรได้รับการเลี้ยงดู^{๖๒}

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความกตัญญู หลักจารีต ได้ให้รายละเอียดอันเป็นแนวทางสำหรับการปฏิบัติไว้หลายกรณี การที่ขงจื้ออธิบายเรื่องความกตัญญูว่า หมายถึงการปฏิบัติต่อบิดามารดาให้สอดคล้องกับจารีตจึงเป็นเรื่องที่ต้องไปศึกษารายละเอียดว่า หมายถึงการปฏิบัติอย่างไรบ้าง เช่น ในคัมภีร์จารีตระบุไว้ว่า

สำหรับบุตรธิดาทุกคน สิ่งนี้ถือว่าเป็นกฎ :- ในยามหน้าหนาว ต้องจัดแจงที่นอนของท่านให้อบอุ่น ยามหน้าร้อน ก็ต้องทำให้เย็น ตกเย็นมา ต้องตระเตรียมทุกสิ่งทุกอย่างให้เรียบร้อย ยามเช้ามาก็ต้องถามถึงสุขภาพอนามัย และเมื่อไปไหนกับท่าน ก็ห้ามก่อการทะเลาะวิวาท^{๖๓}

บุตรที่มีความกตัญญูจะไม่กระทำการต่าง ๆ ในที่มืด ทั้งจะไม่พยายามทำสิ่งที่จะก่อให้เกิดอันตราย ด้วยเกรงว่า จะทำให้บิดามารดาได้รับความอับอาย ขณะที่บิดามารดามีชีวิตอยู่ เขาจะต้องไม่สาบานให้ตัวตาย ทั้งจะไม่อ้างความมั่งคั่งที่มีอยู่ว่าเป็นของตัวเอง^{๖๔}

ขณะที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ ในการรับประทานอาหารมีอุปถัมภ์ ทั้งมือเข้าและเย็น บุตรพร้อมด้วยภรรยา ควรจะให้บิดามารดารับประทานอาหารทุกอย่าง อาหารที่เหลือจากนั้นจึงเป็นส่วนของตนพร้อมด้วยภรรยา^{๖๕}

ซึ่งการโยงไปหาหลักจารีตดังกล่าวนี้เอง ทำให้แนวคำสอนเรื่องความกตัญญูมีความสัมพันธ์กับหลักจารีตอย่างไม่สามารถแยกจากกันได้

๒) หลักเมตตา (เหริน)

ในคัมภีร์ลุนยี่อ และคัมภีร์ต่าง ๆ ที่บันทึกคำสอนของขงจื้อ หลายแห่งที่พรรณนาถึงความสัมพันธ์ระหว่างหลักคำสอนเรื่องเมตตาและหลักคำสอนเรื่องความกตัญญูว่า มีความเกี่ยวเนื่องกันในเชิงปฏิบัติมากกว่าหลักคำสอนเรื่องอื่นของขงจื้อ เพราะคุณธรรมทั้งสองประการนี้ ขงจื้อมุ่งเน้นไปที่สถาบันครอบครัวว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้คุณธรรมทั้ง ๒ ประการนี้เจริญงอกงามได้ ดังที่ขงจื้อกล่าวไว้ในที่ต่าง ๆ เช่น “ความกตัญญูเป็นรากฐานของคุณธรรมทั้งปวง”^{๖๖} “ความรักและความเคารพนับถือต่อบิดามารดาที่มีอยู่ในจิตใจของตนนั้นแหละคือความกตัญญู”^{๖๗} “ความกตัญญูต่อบิดามารดา เคารพพี่ รักน้อง คือรากฐานแห่งเมตตา”^{๖๘}

^{๖๒} The Li Ki, book I, sect.I, pt I, ch 7:27.

^{๖๓} The Li Ki, book I, sect.I, pt II, ch 2:2.

^{๖๔} The Li Ki, book I, sect.I, pt II, ch 4:13.

^{๖๕} The Li Ki, book X,sect.I,ch.10.

^{๖๖} The Hsiào King, ch.1 (เจมส์ เล็กก์ ได้ขยายความว่า คุณธรรมทั้งปวงนั้นได้แก่ คุณธรรมที่เป็นพื้นฐานที่สำคัญของขงจื้อ ๕ ประการ ได้แก่ เมตตา, ความเที่ยงธรรม, จารีตประเพณี, ปัญญา และความซื่อสัตย์).

^{๖๗} Hsieh Yu-wei, *Filial Piety and Chinese Society*, in Charles A. Moore (ed.). *The Chinese Mind*. (Hawaii : The University Press of Hawaii, 1974), p.170.

^{๖๘} The Analects, book I:II:2.

จากข้อความข้างต้น หากเราจะตั้งเป็นคำถามตามแบบฉบับของขงจื้อ เพื่อเชื่อมโยงระหว่างความกตัญญูและเมตตา ก็จะได้รูปแบบดังนี้

เมตตา คืออะไร ? คำตอบคือ รักทุกคน^{๖๙} คนมีเมตตาย่อมรักคนทุกคน ความรักเริ่มต้นจากที่ได้ก่อน คำตอบ “บิดามารดาของตน”^{๗๐} เพราะ “ผู้มีเมตตา ย่อมไม่ทอดทิ้งบิดามารดาของตน”^{๗๑} “รักคนอื่น แต่ไม่รักบิดามารดาของตน ย่อมขัดแย้งต่อจริยธรรม เคารพนับถือแต่คนอื่น แต่ไม่เคารพนับถือบิดามารดาของตน ย่อมขัดต่อจารีตประเพณี”^{๗๒} ความรักจึงต้องเริ่มต้นแสดงออกที่บิดามารดาของตน^{๗๓}

เราสามารถอธิบายถึงความเชื่อมโยงของหลักเมตตาและหลักกตัญญูต่อไปได้อีกว่า การที่จะทำให้คนทุกคนมีความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ได้นั้น จะต้องเริ่มต้นที่ความรู้สึกรักที่ลูกมีต่อบิดามารดาของตนเสียก่อน นั่นหมายความว่า การใส่ใจทำหน้าที่บุตรธิดาจะพึงปฏิบัติต่อบิดามารดาตนเองเป็นวิธีพอกพูนความรักให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ผลตามมาก็คือ บุตรธิดาย่อมกตัญญูต่อบิดามารดา บุตรธิดาที่กตัญญูต่อบิดามารดา ย่อมเป็นที่รักของบิดามารดาอย่างสุดซึ้งเช่นกัน

เซี่ยเย ฮู-เหวย (Hsieh Yu-wei) ได้อธิบายถึงเหตุผลที่คุณธรรมเรื่องความกตัญญูและเมตตามีความสัมพันธ์โดยให้เหตุผล ๒ ประการ คือ

๑. เมตตาจัดว่าเป็นคุณธรรมที่สำคัญยิ่งในลัทธิขงจื้อ ซึ่งความสำคัญดังกล่าวนี้ต้องมีคุณธรรมอื่นเป็นรากฐาน หรือทำให้เมตตาเกิดขึ้น

๒. เมตตาจะต้องมีช่องทางหรือวิธีการเมื่อนำไปปฏิบัติในสังคม ช่องทางหรือวิธีการดังกล่าวก็ได้แก่ความกตัญญู^{๗๔}

ดังนั้น เมื่อมีคนไปถามขงจื้อว่า เมตตาหมายถึงอะไร ขงจื้อ กลับตอบโยงไปหาหลักกตัญญูว่า “เมื่ออยู่บ้านก็ปรนนิบัติบิดามารดาด้วยความเคารพ อยู่นอกบ้านก็ปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความซื่อสัตย์”^{๗๕} หลักเมตตากับหลักความกตัญญูจึงผูกติดกันอย่างเห็นได้ชัด

^{๖๙} The Analects, book XII:XXII:1.

^{๗๐} Hsieh Yu-wei, op.cit., p.171.

^{๗๑} The Works of Mencius, book I, Ch.I:5.

^{๗๒} Hsieh Yu-wei, Filial Piety and Chinese Society, op.cit., p.172.

^{๗๓} The Works of Mencius, book III, ch.V:3.

^{๗๔} Hsieh Yu-wei, op.cit., p.170.

^{๗๕} The Analects, book XIII:XIX.

๓.๔ วิธีการปลูกฝังคุณธรรมในการบำรุงมารดาบิดา

๓.๔.๑ วิธีปลูกฝังความกตัญญู

ตามแนวคำสอนขงจื้อการปลูกฝังเรื่องความกตัญญูเริ่มมาจากสถาบันครอบครัว ซึ่งในที่นี่ก็ได้แก่พ่อแม่ จากนั้นก็เป็นพี่น้องที่อยู่ในครอบครัวเดียวกัน ในทัศนะของขงจื้อ ครอบครัวจึงเป็นเสมือนโรงเรียนสอนศีลธรรม^{๗๖} ซึ่งบทเรียนแรกที่ลูก ๆ จะต้องเรียนรู้ก็คือเรื่องความกตัญญู

ในคัมภีร์จาร์ต ได้ระบุถึงวิธีการปลูกฝังความกตัญญูไว้กระจัดกระจาย แม้จะดูไม่เป็นระบบ แต่ก็สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทสำคัญของบิดามารดาว่า เป็นบุคคลแรกที่จะเป็นผู้อบรมสั่งสอนบุตรธิดาให้มีความกตัญญู ความกตัญญูจะบังเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยท่านทั้งสองเป็นแม่พิมพ์ คอยอบรมสั่งสอน เริ่มตั้งแต่ทำตัวให้เป็นแบบอย่างที่ดีงามแก่บุตรธิดา ธรรมเนียมจีนจึงมีวิธีการที่จะปลูกฝังคุณธรรมต่าง ๆ โดยเริ่มตั้งแต่บิดามารดา โดยเฉพาะมารดาในฐานะเป็นผู้ที่จะอยู่ใกล้ชิดบุตรธิดามากที่สุด เพราะเป็นผู้ทำหน้าที่เลี้ยงดูบุตรธิดาโดยตรง จะต้องฝึกฝนอบรมตนเองในคุณธรรมเหล่านั้นก่อน จึงมีธรรมเนียมว่า หญิงเมื่อจะแต่งงาน จะต้องถูกส่งไปยังวัดบรรพบุรุษเพื่อเรียนรู้หน้าที่ของภรรยา รวมทั้งขัดเกลาจิตใจ เพื่อเตรียมตัวเป็นครูของเหล่าบุตรธิดา^{๗๗}

ในการสั่งสอนบุตรธิดาให้มีความกตัญญูทุกเวที บิดามารดาก็ต้องอดทน ไม่แสดงอาการโกรธเคืองเมื่อยามที่บุตรยังไม่มี ความกตัญญู^{๗๘} ขณะเดียวกันบุตรธิดาก็ได้รับการสั่งสอน แม้ลูกบิดาลงโทษถึงขั้นเลือดตกยางออก ก็ไม่ควรแสดงอาการโกรธเคืองเช่นกัน^{๗๙}

วิธีการปลูกฝังความกตัญญูในคัมภีร์จาร์ต ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการลงมือปฏิบัติต่อบิดามารดาโดยตรงในลักษณะเหมือนต้องการจะย้ำว่า บุตรธิดาจะต้องทำอย่างนี้ ๆ หรือไม่ควรทำอย่างนี้ ๆ ในคัมภีร์ดังกล่าวนี้จึงเต็มไปด้วยข้อวัตรปฏิบัติสำหรับการฝึกตนเองของบรรดาเหล่าบุตรธิดา ซึ่งจะต้องดำเนินไปอย่างเคร่งครัด

ผู้วิจัยคัดข้อความมาจากคัมภีร์จาร์ต แสดงให้เห็นถึงวิธีการปลูกฝังความกตัญญูโดยผ่านวิธีปฏิบัติจนกลายเป็นแบบแผนของสังคมดังนี้

ลูก ๆ และรวมถึงภรรยาของลูก ๆ ทั้งหลาย ผู้ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูและมีความเคารพเชื่อฟังนั้น เมื่อได้รับคำสั่งจากบิดามารดา ไม่ควรปฏิเสธ ทั้งไม่ควรผัดวันประกันพรุ่ง ต้องรีบจัดการให้ลุล่วง เมื่อบิดามารดาให้รับประทานหรือดื่มอะไร แม้จะไม่ชอบสิ่งนั้น ก็จะไม่ปฏิเสธที่จะชิมดู พร้อมทั้งรอคอยคำสั่งต่อไป เมื่อบิดามารดาตามอบเสื้อผ้าให้ แม้จะไม่ถูกใจ ก็ต้องนำมาใส่ พร้อมกับบอคว่าท่านจะสั่งอย่างไร^{๘๐}

^{๗๖} พระมหาบุญเรือง ปณฺณวาทิชโร, มนุษยนิยมในปรัชญาขงจื้อ, หน้า ๖๑.

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

^{๗๘} The Li Ki, book X, sect.I, ch. 14.

^{๗๙} The Li Ki, book X, sect.I, ch.15.

^{๘๐} The Li Ki, book X, sect.I, 13.

ข้อความดังกล่าวนี้สะท้อนถึงการปลูกฝังให้บุตรธิดา รู้จักเคารพเชื่อฟัง อะไรก็ตามที่เป็นสิ่งบิดามารดาหยิบยื่นให้ บุตรธิดาต้องน้อมรับด้วยความเคารพ แม้จะไม่ชอบใจก็ตาม ซึ่งมุมหนึ่งก็สะท้อนให้เห็นว่า ในฐานะเป็นบุตรธิดา ไม่ควรทำอะไรให้บิดามารดาขัดเคือง หรือไม่พอใจ ต้องรู้จักถนอมน้ำใจท่าน

สายตาของลูกไม่ควรลืมนองดูบิดามารดาของตน หูของลูกไม่ควรลืมนองฟังเสียงบิดามารดาของตน และควรใส่ใจความประสงค์ ความต้องการ และความปรารถนาของท่าน (เมื่อท่านตายไปแล้ว-ผู้วิจัย) ก็ยังรักท่านไม่เสื่อมคลาย ทำเหมือนประหนึ่งท่านกลับมีชีวิตใหม่อีกครั้ง ให้ความเคารพท่านเสมือนประหนึ่งว่าท่านมายืนอยู่ตรงหน้า...^{๘๑}

ข้อความดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงวิธีการปลูกฝังเรื่องความสำคัญของบิดามารดา ข้อความที่ว่า “ไม่ควรลืมนองดูบิดามารดาของตน...ไม่ควรลืมนองฟังเสียงของบิดามารดาของตน” ย้ำเตือนให้ลูกได้เกิดจิตสำนึกในการกระทำทุกอย่างว่า บิดามารดานั้นสำคัญที่สุด ด้วยการมองดูหน้าจะทำให้ทราบจุดประสงค์ ความต้องการของท่าน การรู้จักฟังเสียงของท่าน สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อฟัง ไม่ขัดหรือฝืนความประสงค์ของท่าน

ถ้าประตูเปิดอยู่ เขาก็ต้องปล่อยมันเปิดเอาไว้ ถ้าประตูปิดอยู่ เขาก็ต้องปิดไว้อีกเช่นเดิม ถ้ามีคนอื่น ๆ เข้ามาตามหลังเขา เขาต้องไม่รีบปิดมันด้วยความรีบร้อนจนเกินไป เขาต้องไม่เหยียบลงไปบนรองเท้า และไม่ก้าวอย่างข้ามเส้น แต่จงตั้งรั้วเครื่องแต่งกายขึ้นเล็กน้อย แล้วเคลื่อนกายไปยังมุมห้องของเขอย่างรวดเร็ว เขาต้องระมัดระวังตอบคำถาม และในการยินยอมหรือเห็นด้วย ขณะเมื่อกำลังขึ้นไปยังห้องโถง เขาต้องยกระดับเสียงพูดของเขาให้ดังขึ้นอีก และเมื่ออยู่ที่นอกประตู ถ้าหากมีรองเท้า ๒ คู่วางอยู่ และมีเสียงลอดออกมาให้ได้ยิน เขาก็อาจจะเข้าไปได้ แต่ถ้าไม่ได้ยินเสียงพูดใด ๆ เขาก็ต้องไม่เข้าไปในประตูนั้น เมื่อเข้าประตูไป เขาจะต้องทอดสายตาลงต่ำ และขณะที่เข้าไป เขาก็ควรยกมือสูงเล็กน้อย ทำราวกับว่าเขากำลังถือสลักประตูอยู่^{๘๒}

ข้อความในคัมภีร์จาร์ิตดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงวิธีการสอนให้บุตรธิดารู้จักระมัดระวังตัวในการปฏิบัติต่อบิดามารดา ความระมัดระวังดังกล่าวนี้ยังแสดงนัยแห่งความเคารพ ยำเกรงอย่างเห็นได้ชัด กิริยามารยาทที่แสดงออก ไม่ว่าจะเป็นการกระทำ คำพูด จึงมีลักษณะของความเคร่งครัด ซึ่งบุตรธิดาต้องปฏิบัติตาม

อนึ่ง นอกจากวิธีการปลูกฝังเรื่องความกตัญญูดังกล่าวแล้วข้างต้น หากพิจารณาถึงวิธีการของขงจื้อในการสั่งสอนจริยธรรมโดยใช้คัมภีร์ชั้นสูงทั้ง ๖ (Six Classics) เป็นที่แน่นอนว่า ในเรื่องคุณธรรมเรื่องความกตัญญู ขงจื้อน่าจะใช้คัมภีร์ดังกล่าวเป็น “อุปกรณ์” สำหรับการปลูกฝังค่านิยมกตัญญูด้วยอย่างแน่นอน เพราะคัมภีร์เหล่านี้ เนื้อหาบางส่วนก็มีความเกี่ยวข้องกับคำสอนเรื่องกตัญญูเช่นเดียวกับคัมภีร์จาร์ิต

^{๘๑} The Li Ki, book XXX,sect. 1,4.

^{๘๒} ละเอียดยุทธศาสตร์, สร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนของขงจื้อ, หน้า ๔๖.

๓.๕ ตัวอย่างเรื่องการบำรุงมารดาบิดาในคัมภีร์ขงจื้อ

ความกตัญญูถือว่าเป็นหน้าที่หลักที่ลูกจะต้องปฏิบัติต่อบิดามารดา เพราะความกตัญญูก็คือรูปแบบหนึ่งของความรักที่ลูกแสดงต่อบิดามารดาของตน ในคัมภีร์คำสอนขงจื้อจึงมักพบคำพูดที่บ่งถึงความสัมพันธ์ดังกล่าว เป็นต้นว่า “ชนชั้นเลิศนั้น ในขณะที่บิดามารดาของเขายังมีชีวิตอยู่ เขาจะเลี้ยงดูท่านอย่างเคารพนับถือ และเมื่อท่านถึงแก่กรรมไปแล้ว เขาก็จะเซ่นไหว้ให้แก่ท่านด้วยความเคารพนับถือเช่นกัน”^{๘๓} “การกระทำของมนุษย์ทั้งหมดล้วน ไม่มีการกระทำใดยิ่งใหญ่กว่าความกตัญญูต่อบิดามารดา... ความรู้สึกใคร่เอ็นดู จะองงามขึ้นที่ในใจของเขา เมื่อการเลี้ยงดูบิดามารดาเหล่านั้นได้กระทำอย่างบริบูรณ์แล้ว ความรู้สึกใคร่เอ็นดูในแต่ละวัน ๆ ก็จจะรวบเข้าเป็นความยำเกรง ซึ่งจากความยำเกรงนี้เอง ที่ปวงปราชญ์จะเริ่มสอนเรื่องความเคารพนับถือ และก็จากความรักใคร่เอ็นดูนี้เองเช่นกัน ที่ปวงปราชญ์จะสอนถึงความรัก”^{๘๔} แม้ในคัมภีร์เม่งจื้อจึงกล่าวไว้ว่า “ความกตัญญูต่อบิดามารดาคือการทำงานของเหริน”^{๘๕}

การที่ชายหญิงมาอยู่รวมกันในเรื่องเดียวกัน ย่อมก่อให้เกิดผลที่ตามมาอีกอย่างหนึ่งคือการให้กำเนิดบุตรธิดา การก่อกำเนิดดังกล่าวทำให้สัมพันธ์ภาพชุดใหม่เกิดขึ้น นั่นคือความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดาและภายใต้ความสัมพันธ์นี้ กฎเกณฑ์หน้าที่ที่ต้องปฏิบัติตามภาวะของความสัมพันธ์ก็กำเนิดขึ้นตามมาด้วย คำว่า กตัญญูต่อบิดามารดาจะเป็นคำที่มีความหมาย และสามารถแทนคำการปฏิบัติตามหน้าที่ของบุตรธิดาได้แทบทั้งหมด ขงจื้อกล่าวว่า หน้าที่ของคนหนุ่ม คือจะต้องปฏิบัติบิดามารดาที่บ้านและมีความเคารพนบนอบผู้ที่อาวุโสกว่านอกบ้าน มีความรอบคอบและซื่อสัตย์^{๘๖} บิดามารดานับเป็นผู้มีอุปการคุณแก่บุตรธิดาที่อยู่ใกล้ชิดมากที่สุด หลักคำสอนของขงจื้อในเรื่องของความกตัญญูส่วนหนึ่งจึงมุ่งมายังบิดามารดาโดยตรง และถือเป็นบุคคลสำคัญที่บุตรธิดาจะต้องเทิดทูนไว้เหนือสิ่งใด ดังคำกล่าวในคัมภีร์จาร์ตที่ว่า “เดินไปก้าวหนึ่ง บุตรก็ต้องไม่ลืมบิดามารดา หรือพูดอะไรออกมาคำหนึ่ง บุตรก็ต้องไม่ลืมบิดามารดา”^{๘๗}

ความกตัญญูต่อบิดามารดาถือว่าเป็นพื้นฐานของความกตัญญูต่อบุคคลอื่น ๆ ด้วย หมายความว่า ความกตัญญูที่บุตรธิดามีต่อบิดามารดานั้นจะพัฒนาทำให้บุตรธิดามีความสำนึกกตัญญูต่อบุคคลอื่นด้วย ขงจื้อได้ให้คำสอนว่าด้วยหน้าที่ของบุตรดังนี้

ในการรับใช้บิดา บุตรควรจะปกปิดความผิดของบิดาเสีย และไม่พูดถึงมันอย่างโจ่งแจ้งนัก บุตรควรจะรอคอยบิดา และเลี้ยงดูบิดาในทุก ๆ ทาง เท่าที่จะกระทำได้ โดยไม่ต้องมีข้อจำกัด ใดๆ บุตรควรจะรับใช้บิดาอย่างขยันขันแข็ง จนกระทั่งท่านสิ้นชีพิตักษัย และจากนั้นให้ไว้ทุกข์ แก่ท่านเป็นเวลา ๓ ปี^{๘๘}

^{๘๓} ละเอียต ศิลาน้อย, คัมภีร์หลุนหวิ, หน้า ๖๓.

^{๘๔} ละเอียต ศิลาน้อย, คัมภีร์หลุนหวิ, หน้า ๖๕.

^{๘๕} The Works of Mencius, Book VII, PT. I, CH. XV: 3.

^{๘๖} The Analects, Book I : I.

^{๘๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

^{๘๘} The Analects, Book I : XI.

ในการรับใช้บิดามารดา บุตรอาจจะคัดค้านท่านได้ แต่ต้องกระทำด้วยความสุภาพ เมื่อบุตรเห็นว่าท่านไม่กระทำตามคำแนะนำของท่านที่ได้แนะนำไป เขาควรยังแสดงความนับถือบูชาให้มากยิ่งขึ้นไปอีก แต่ทว่ายังไม่ละทิ้งวัตถุประสงค์เดิมของเขาไปเสียถ้าหากบิดามารดาลงโทษเขา เขาจะต้องไม่ยอมให้ตัวเองพรวดพราด หรือติเตียนบิดามารดาเมื่อเขาเห็นเพื่อนสนิทของบิดาเขาจะต้องไม่เข้าไปหาเมื่อยังไม่ได้ถูกเรียกเชิญให้เข้าไปหา และต้องไม่ถอยหนีออกไปในเมื่อยังไม่ได้รับคำสั่งให้ถอยออกไปได้ รวมทั้งต้องไม่แนะนำตัวเอง ในเมื่อยังไม่ได้มีการสอบถามอะไรด้วยนี่เป็นความประพฤติของบุตรที่ชื่อว่าเป็นบุตรของบิดามารดา”^{๘๙}

บุตรที่ได้ชื่อว่าเป็นบุตรของบิดามารดาควรจะได้ปฏิบัติรับใช้บิดามารดา ดังนี้ คือในพฤติกรรม โดยทั่ว ๆ ไปที่บุตรปฏิบัติต่อบิดามารดา บุตรก็จะสำแดงให้เห็นถึงความเคารพนับถืออย่างสูงสุดในการดูแลบิดามารดา เขาก็จะใช้ความพยายามทำให้ท่านมีความสุขอย่างสูงสุดเมื่อท่านป่วยเจ็บ เขาก็จะรู้สึกกระวนกระวายอย่างใหญ่หลวงในการไว้ทุกข์ให้ท่าน เขาก็จะแสดงให้เห็นถึงความเศร้าโศกที่เห็นได้ชัดเจนในการเช่นไหว้ให้ท่าน เขาจะกระทำด้วยความเคร่งขรึมอย่างสูงสุดเมื่อบุตรสามารถปฏิบัติในวัตร๕ ประการนี้บริบูรณ์แล้ว เขาจึงจะเป็นบุตรที่สามารถรับใช้บิดามารดาของเขาได้

ลูก ๆ และลูกสะใภ้ผู้มีความกตัญญูและมีความเคารพ เมื่อได้รับคำสั่งจากพ่อแม่ไม่ควรบอกรับ หรือฝ่าฝืนประการหนึ่งพรุ่งจะต้องทำให้สำเร็จ เมื่อพ่อแม่ ไม่ให้รับประทานหรือดื่มสิ่งของ ๆ แม่ไม่ชอบก็ต้องลองชิมดูก่อนหลังจากนั้นจึงค่อยรอฟังคำสั่งของท่าน มาตรฐานพ่อแม่ได้เสียไปแล้ว เมื่อลูกมีแนวโน้มที่จะกระทำการที่ดองใจลูกควรคิดว่า ตนเองจะสามารถรักษาชื่อเสียงที่ดีงามของพ่อแม่ด้วยวิธีนี้ แล้วควรยังความปรารถนานั้นให้สำเร็จ หากมีแนวโน้มที่จะกระทำการที่ไม่ดีไม่งาม เขาควรคิดว่า ชื่อเสียงของพ่อแม่จะเสื่อมเสียด้วยการทำเช่นนั้นแล้วยกเลิกความคิดเช่นนั้นเสีย^{๙๐}

ความกตัญญูตเวทีจึงถูกแสดงออกมาในรูปแบบของความเคารพ ความเชื่อฟัง การเลี้ยงดู ตอบแทน การช่วยเหลือกิจการงานของท่าน ทำยที่สุดเมื่อท่านถึงแก่กรรมก็เช่นไหว้วิญญาณของท่านตามจารีตประเพณี

ในการรับใช้บิดามารดานั้น บุตรอาจทัดทานบิดามารดา ที่ประพฤติไม่ถูกต้องตามทำนองครองธรรม อย่างสุภาพอ่อนโยนได้เมื่อเห็นว่าบิดามารดาไม่คล้อยตามคำแนะนำ ก็ควรแสดงกิริยาอาการที่เคารพนับถือไว้อย่างเต็มและไม่ควรล้มเลิกความตั้งใจเดิมเสีย หากถูกบิดามารดาตำหนิหรือเชียนตี ก็จะไม่มีการฎีกาใด ๆ ทั้งสิ้นในคัมภีร์จารีต มีการกล่าวถึงหน้าที่ของบุตรธิดาที่จะพึงปฏิบัติต่อบิดามารดาไว้มากมาย ขงจื้อเองก็ดูเหมือนจะให้ความสำคัญในเรื่องนี้อยู่ไม่น้อย ดังจะเห็นได้จากคัมภีร์ลุนฮิวซึ่งถือว่าเป็นบันทึกคำเองก็ดูเหมือนจะให้ความสำคัญในเรื่องนี้อยู่ไม่น้อย ดังจะเห็นได้จากคัมภีร์ลุนฮิวซึ่งถือว่าเป็นบันทึกคำสอนของท่าน มีการยกมากล่าว สนทนากับลูกศิษย์ของท่าน เป็นต้นว่า เมื่อท่านมีชีวิตอยู่ก็ปฏิบัติต่อท่านตามจารีต เมื่อล่วงลับไปแล้วก็ฝังและเช่นไหว้ตามจารีต^{๙๑}

^{๘๙} The Li ki, Book X ,Sect. I,Ch 5.

^{๙๐} Ibid., 17

^{๙๑} The Analects, Book II : X.

ขณะที่ท่านมีชีวิตอยู่ไม่ควรเดินทางไกล หรือถ้าจะไปก็ต้องแจ้งสถานที่ที่จะไปให้ท่านทราบ^{๗๒} ไม่ควรทำให้ท่านเป็นห่วง เว้นไว้แต่ในยามเจ็บไข้ได้ป่วย ซึ่งเลี่ยงไม่ได้เท่านั้น การเลี้ยงดูท่านก็ต้องทำด้วยความเคารพจริงๆ ไม่สักแต่ว่าทำ ๆ โดยปราศจากความเคารพในระหว่างที่บิดายังมีชีวิตอยู่ บุตรสามารถปฏิบัติตามความประสงค์ของท่านได้ เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ก็สืบสานเจตนารมณ์ของท่าน หากผู้เป็นบุตรสามารถปฏิบัติเช่นนั้นเป็นเวลา ๓ ปีโดยไม่เปลี่ยนแปลง จึงจะได้ชื่อว่า เป็นบุตรที่มีความกตัญญูและหน้าที่ของบุตรธิดาดังกล่าว ถือว่ามีสวนสำคัญยิ่งในการช่วยสถาปนาความมั่นคงให้แก่สถาบันครอบครัว

๓.๖ อานิสงส์ของการบำรุงมารดาบิดา

ภายในครอบครัวย่อมมีบุตรธิดาหลายคน ดังนั้น ภาวะแห่งความสัมพันธ์ที่ตามมาอีกอย่างหนึ่ง คือ ภาวะแห่งความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดา ในคัมภีร์ลุนยื้อ ไม่ได้กล่าวอะไรไว้มากนัก จะมีบ้างก็เป็นเพียงภาพกว้างๆ ซึ่งระบุถึงว่า ผู้เป็นบุตรธิดาจะต้องให้ความเคารพ เชื้อฟังกบิดามารดา ปฏิบัติด้วยความเหมาะสม รู้จักให้เกียรติ ขณะเดียวกันต้องมีความสุภาพอ่อนโยนต่อบิดามารดาด้วย

อนึ่ง ชุดแห่งความสัมพันธ์ทั้งนี้ จัดอยู่ในหน่วยเดียวกันคือครอบครัว ภายในครอบครัวทุกคนจะต้องทำหน้าที่ของตน “พ่อต้องเป็นพ่อ ลูกต้องเป็นลูก พี่ต้องเป็นพี่ น้องต้องเป็นน้อง สามีต้องเป็นสามี และภรรยาต้องเป็นภรรยา อันแสดงให้เห็นถึงความเคร่งครัด ซึ่งถ้าปฏิบัติได้ตามนี้ ครอบครัวก็จะดำเนินไปด้วยดี มีความสอดคล้องเหมาะสม ท่านอุปมาเหมือนกับเสียงดนตรีที่ประสานเสียงและบรรเลงได้อย่างถูกจังหวะ ฟังแล้วก่อให้เกิดความเพลิดเพลินยินดี เป็นที่สำราญใจ

ขงจื้อ ท่านให้ความสำคัญต่อสถาบันครอบครัวมาก เพราะถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาคุณธรรม แม้แต่ทางการเมืองก็มีรากฐานหรือจุดเริ่มต้นจากครอบครัวเช่นกัน ดังเช่นครั้งหนึ่งมีคนถามท่านว่า ทำไมท่านไม่ทำงานด้านการเมือง ท่านตอบว่า การที่คนคนหนึ่งมีความกตัญญู กตเวที ต่อบิดามารดา ปฏิบัติตนในฐานะเป็นพี่เป็นน้องได้แล้ว เขาย่อมได้ชื่อว่าทำงานด้านการเมืองอยู่ในตัวแล้ว จะต้องไปทำอะไรอีก คัมภีร์ต้าสุ่ย ก็มีข้อความยืนยันในลักษณะดังกล่าว เช่น การปกครองรัฐได้นั้น ลำดับแรกต้องสามารถปกครองครอบครัวให้ได้เสียก่อน ครอบครัวจึงเป็นรากฐานของการปกครอง นำครอบครัวได้ จึงสามารถนำประชาชนได้

ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมนั้น ขงจื้อเห็นว่า ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นนั้น เกิดจากคนไม่ปฏิบัติตามหน้าที่จึงก่อให้เกิดปัญหา ท่านจึงได้เสนอการแก้ไขนามให้ถูกต้อง การแก้ไขนามก็คือการทำหน้าที่ ดังขงจื้อกล่าวว่า หากชื่อไม่ถูกต้อง ภาษาย่อมไม่สอดคล้องกับความจริงของสรรพสิ่ง หากเมื่อภาษาไม่สอดคล้องกับความจริงของสรรพสิ่ง กิจการต่างๆ ย่อมไม่อาจประสบผลสำเร็จได้ เมื่อกิจการทั้งหลายไม่ประสบผลสำเร็จ กฎแห่งจารีตและดนตรีย่อมไม่อาจเจริญงอกงาม^{๗๓}

^{๗๒} The Analects, Book IV : XIX.

^{๗๓} The Analects, Book 13 : 3.

เมื่อคนที่ปฏิบัติตามหน้าที่ของตนอย่างถูกต้องย่อมก่อให้เกิดคุณค่าในหลายๆ ด้าน ที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม โดยส่วนรวม ซึ่งสามารถมองในประเด็นต่อไปนี้

๑. ก่อให้เกิดการพัฒนาสังคม ในการพัฒนาสังคม ขงจื้อได้ใช้บทบาทของคำสอนเรื่อง เรื่องหน้าที่ที่ปรากฏในเหริน เข้ามาพัฒนา เหริน ซึ่งสะท้อนให้เห็นแนวคิดทางปรัชญาของขงจื้อว่า การที่จะเป็นคนดีคือการบำรุงบิดานั้น ต้องเป็นคนดีของสังคมด้วย ดังนั้นเมื่อมีคนไปถามขงจื้อว่าเหรินคืออะไร ขงจื้อจึงตอบว่า “หมายถึงการรักเพื่อนมนุษย์”^{๙๔} การรักเพื่อนมนุษย์ถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนคนหนึ่ง สามารถอุทิศตนทำหน้าที่ให้แก่สังคม ทำงานเพื่อประโยชน์สุขของสังคมเป็นที่ตั้ง พิจารณาจากชีวประวัติของขงจื้อก็อาจจะถือเป็นแบบอย่างของชีวิตที่อุทิศทำงานเพื่อสังคม^{๙๕} นั้นเกิดจากความกตัญญูต่อบิดามารดา ดังเช่นท่านอุทิศตนสั่งสอนประชาชนอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย ทั้งนี้เพราะท่านรักเพื่อนมนุษย์ ต้องการให้สังคมมีความร่มเย็นเป็นสุข หลักคำสอนของท่านจึงมุ่งสร้างสรรค์ให้เกิดความดีงามขึ้นในสังคม เหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ ในคัมภีร์ลุนยี่ว่า “อันผู้มีเมตตาธรรมนั้น คือผู้ที่ตนเองอยากจะก่อร่างสร้างตัว ก็จะช่วยให้ผู้อื่นได้ก่อร่างสร้างตัวด้วยตนเอง อยากจะประสบความสำเร็จสิ่งใด ก็จะช่วยให้คนอื่นประสบความสำเร็จสิ่งนั้นด้วย”^{๙๖} ซึ่งก็เป็นการพัฒนาสังคมอีกด้านหนึ่งที่เกิดจากการบำรุงบิดามารดา

๒. หน้าที่ต่อตนเอง ขงจื้อกล่าวว่า ในแต่ละวัน ข้าตรวสอบตนเองใน ๓ ประเด็นด้วยกัน คือ ข้าสัตย์เชื่อต่อผู้ที่ข้าทำงานให้หรือไม่ ข้าปฏิบัติต่อมิตรสหายด้วยความไว้นับถือเชื่อใจหรือไม่ และข้าปฏิบัติต่อสิ่งที่ได้รับมอบหมายหรือไม่^{๙๗} ทั้ง ๓ ประเด็นดังกล่าว เป็นการปฏิบัติหน้าที่ต่อตนเองนอกจากนี้ขงจื้อกล่าวว่า “จงสังเกตความปรารถนาของบุตรในช่วงบิดามารดามีชีวิตอยู่ อีกทั้งพฤติกรรมของเขาหลังจากที่บิดามารดาได้เสียชีวิตไปแล้ว หากหลังจากนั้น ๓ ปี เขายังไม่เปลี่ยนแนวทางในการประพฤติตามรอยบิดา นั้นนับได้ว่าเขามีความกตัญญูต่อบิดา”^{๙๘} “หากหลังจาก ๓ ปีแล้ว ยังคงเส้นตามรอยบิดาอยู่ ถือเป็นความกตัญญูของบุตรธิดา”^{๙๙}

๓. ต่อภักษณมิตร ภักษณมิตร หมายถึง เพื่อนที่ดีงาม มีส่วนสำคัญในการปฏิบัติตามหลักเหรินในคัมภีร์ลุนยี่อ มีคำกล่าวไว้ว่า “สัตบุรุษคบเพื่อนด้วยพื้นฐานของวัฒนธรรม และภักษณมิตรภาพนั้นเองมาช่วยปลูกฝังเมตตาธรรม (เหริน)”^{๑๐๐} “การเลือกที่อยู่อาศัย จะต้องเลือกที่คนมีเหริน หากเลือกแหล่งที่คนไม่มีเหริน จะนับว่าเป็นคนฉลาดได้อย่างไร?”^{๑๐๑} หลักการกตัญญูในการบำรุงบิดามารดาข้อนี้สะท้อนให้เห็นหลัก การที่จะพัฒนาบุคคลให้เกิดมีความรัก หรือมีคุณธรรมเหรินนั้น ต้องอาศัยปัจจัยภายนอกเป็นส่วนประกอบที่สำคัญด้วย โดยเฉพาะปัจจัยภายนอก

^{๙๔} Ibid., 12:22.

^{๙๕} The Works of Mencius, BK.II,PT.I,CH.II:19

^{๙๖} The Analects, book 6:30.

^{๙๗} The Analects, book 1:4.

^{๙๘} The Analects, book 1:11.

^{๙๙} The Analects, book4:2จ.

^{๑๐๐} The Analects, book 12:24.

^{๑๐๑} Ibid., 4:1.

ที่เป็นกัลยามิตร ซึ่งในความหมายของขงจื้อ ขงจื้อคงไม่ได้หมายเอาแค่เพียงคนเท่านั้น แต่คงจะหมายรวมเอาถึงสภาพแวดล้อมอื่น ๆ ด้วย เช่น ถ้าตกไปอยู่ในถิ่นที่สภาพผู้คนในสังคมมีจิตโหดร้าย เอาไรต์เอาเปรียบกัน ย่อมเป็นไปได้ที่จะทำให้คุณธรรมเหรินเกิดขึ้นในจิตใจ เพราะสภาพแวดล้อม บังคับ ดังนั้น ความเป็นกัลยามิตรจึงถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ

๔. ต่อการใส่ใจในชีวิตและมารยาทประจำวัน การใส่ใจต่อมารยาทต่าง ๆ ที่แสดงออกไปในชีวิตประจำวัน ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญบุตรธิดาผู้ประกอบ ด้วยเหรินต้องใส่ใจ สะท้อนให้เห็นสภาพของจิตใจที่ตึงตังที่ต้องการปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความถูกต้องเหมาะสม ซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของหลักเหริน ดังจะเห็นได้จากข้อความต่อไปนี้ ฝืนฉื่อถามถึงเรื่องเหริน ขงจื้อตอบว่า “เมื่ออยู่บ้าน ก็ปรนนิบัติต่อพ่อแม่ด้วยความเคารพ เมื่ออยู่ในที่ทำงาน ก็ทำด้วยความตั้งอกตั้งใจ ปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความซื่อสัตย์จริงใจ แม้จะอยู่ต่างแดนหรือที่ไหน ๆ ก็ตาม ทั้ง ๓ ประการนี้ก็ละทิ้งไม่ได้”^{๑๐๒} จงกถามเรื่องเหริน ขงจื้อกล่าวว่า ‘การออกปฏิบัติหน้าที่หรือการทำงานที่ข้างนอก จะต้องเคร่งครัดจริงจังเฉกเช่นต้อนรับแขกผู้มีเกียรติ การเกณฑ์แรงงานประชาชน จะต้องละเอียดรอบคอบ ประดุจดังการประกอบพิธีบวงสรวงที่สำคัญ...’^{๑๐๓}

๕. ต่อหลักจารีตประเพณี (หลี่) หลักจารีตประเพณี ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ เพราะเป็นหลักการที่จะบอกว่าควรทำอย่างไร ไม่ควรทำอย่างไรต่อสถานการณ์หนึ่ง ๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งผู้มีจิตใจประกอบด้วยเหรินจะถือเป็นเรื่องสำคัญ เพราะสิ่งที่ทำลงไปแล้ว ย่อมส่งผลกระทบต่อสังคมในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง การเคร่งครัดในเรื่องดังกล่าวถึงถือว่าเป็นการปฏิบัติตามหลักการเหรินเช่นเดียวกัน ขอให้พิจารณาข้อความที่คัดมาจากคัมภีร์ ลุนฮือ ต่อไปนี้ เอียนเวียน ถามเรื่องเมตตาธรรม ขงจื้อกล่าวว่า ควบคุมคำพูดและการกระทำของตนเองให้สอดคล้องกับจริยธรรม (หลี่) ก็คือเมตตาธรรม เมื่อทำได้เช่นนี้แล้ว ผู้คนก็จะยอมรับว่าท่านมีเมตตาธรรม การปฏิบัติเมตตาธรรม ต้องอาศัยตนเอง ไปอาศัยคนอื่นจะมีประโยชน์อะไร ? เอียนเวียนถามอีกว่า ขอถามรายละเอียดที่จะปฏิบัติเมตตาธรรม ขงจื้อตอบว่า สิ่งที่ขัดกับประเพณี (อันตังงาม) ไม่ดู คำพูดที่ขัดกับประเพณี (อันตังงาม) ไม่ฟัง สิ่งที่ขัดกับประเพณี (อันตังงาม) ไม่พูด การกระทำที่ขัดกับประเพณี (อันตังงาม) ไม่ทำ^{๑๐๔}

๖. ต่อความปรารถนาและความตั้งใจของตนเอง ผู้ที่จะปฏิบัติตามเหริน ย่อมต้องฝืนกับอารมณ์และความรู้สึกที่อยู่ตรงกันข้าม ผู้จะปฏิบัติจึงต้องมีจิตใจที่มั่นคง ไม่หวั่นไหวกับความรู้สึกที่จะมาทำลายคุณธรรมเหริน เช่น ความงัวเงลา ความเคียดแค้น ความอิจฉาริษยา เป็นต้น ถ้าสามารถอยู่เหนืออารมณ์เหล่านี้ได้ ก็ย่อมได้ชื่อว่าใกล้ชิดต่อเหริน ขงจื้อกล่าวว่า เหริน เป็นสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวเรามากหรือ ? เพียงแค่ปรารถนาเหริน โอ เหรินก็เอื้อมถึงแล้ว^{๑๐๕} ถ้าเจตนาตั้งมั่นในเหริน ก็จะไม่มีการปฏิบัติที่ผิดพลาดร้ายแรง^{๑๐๖}

^{๑๐๒} Ibid., 13:19

^{๑๐๓} The Analects, book 12:2.

^{๑๐๔} The Analects, book 12:1.

^{๑๐๕} Ibid., 7:29.

^{๑๐๖} Ibid., 6:4.

๗. ต่อการรักเพื่อนมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบิดามารดาและพี่น้องในครอบครัว

การฝึกให้เกิดจิตใจรักบิดามารดา ตลอดจนพี่ ๆ น้อง ๆ ในครอบครัว ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คุณธรรมเหรินขยายอาณาเขตไปยังบุคคลอื่น ๆ ในสังคมด้วย ดังนั้น เมื่อมีคนไปถามขงจื๊อว่า เหรินคืออะไร ขงจื๊อจึงตอบไปว่า คือการรักเพื่อนมนุษย์^{๑๐๗} พร้อมกันนี้ในที่บางแห่ง ขงจื๊อก็โยงเรื่องความรักใคร่ปรองดอง การเคารพเชื่อฟังบิดามารดาว่าเป็นรากฐานของเหริน^{๑๐๘}

๓.๗ สรุป

กล่าวโดยสรุป วิธีการปฏิบัติตนในการบำรุงบิดามารดา ก่อให้เกิดหลักเกณฑ์ไว้ ๒ ประการ ต่อสังคม ทั้งเชิงบวก และเชิงลบ ซึ่งเรียกว่า “จง” กับ “ชู”

จง ตามศัพท์แปลว่า ความซื่อสัตย์ แต่ในที่นี้หมายถึงเป็นความรู้สึกในเชิงบวกที่ต้องการให้ผู้อื่นได้รับสิ่งที่ดีงามอย่างบริสุทธิ์ใจ หมายความว่า ตนปรารถนาให้คนอื่นทำกับตนอย่างไร ก็ควรทำอย่างนั้นกับคนอื่นด้วย เป็นลักษณะเอาใจเขาใส่ใจเรา และเอาใจเราใส่ใจเขา หลัก “จง” นี้ปรากฏอยู่ในข้อความที่ว่า “สิ่งที่ต้องการให้คนอื่นทำกับตน ตนก็ต้องการทำกับคนอื่นด้วย” หรือ “อันผู้มีเมตตาธรรมนั้น คือ ผู้ที่ต้องการตั้งตัวได้ ก็ต้องการให้คนอื่นตั้งตัวได้ด้วย ผู้ที่ต้องการประสบความสำเร็จ ก็ต้องการให้คนอื่นประสบความสำเร็จด้วย”

ชู ตามศัพท์แปลว่า การให้อภัย แต่ในที่นี้ หมายถึงเอาความรู้สึกที่ไม่ต้องการทำในสิ่งที่จะทำให้เกิดความรู้สึกไม่ดีต่อบุคคลใดบุคคลหนึ่ง คือ “ไม่” ทำในสิ่งที่เราไม่ต้องการให้คนอื่นทำกับเรา คือ เราไม่ต้องการให้ใครทำอะไรกับเรา เราก็ไม่ควรทำอย่างนั้นกับคนอื่น ๆ เป็นหลักการรู้จักเอาใจเขาใส่ใจเรา ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น ชูจึงนับเป็นอักษรตัวเดียวที่จะช่วยให้เรามีเมตตามากขึ้นดังที่เหยียนหุย ได้กล่าวเอาไว้ว่า “อักษรตัวเดียวที่อาจช่วยให้เรามีเมตตามากขึ้น น่าจะเป็นอักษร ชู”^{๑๐๙}

เมื่อรวมหลักการทั้งสองประการนี้เข้าด้วยกันก็เรียกว่า “จงชูจื่อเต้า”^{๑๑๐} ซึ่งเป็นวิธีปฏิบัติตามเมตตาธรรมนั่นเอง บุคคลผู้ประกอบด้วยเหริน จึงต้องมีหลักการที่เป็นข้อห้าม ไม่ควรทำ และข้ออนุญาต คือควรทำ ซึ่งทั้งข้อควรทำ และไม่ควรทำนั้น ล้วนแล้วแต่มุ่งประโยชน์เกื้อกูล และความสุขทั้งสิ้น

^{๑๐๗} Ibid., 12:22.

^{๑๐๘} Ibid., 1:2.

^{๑๐๙} อองซก, ขงจื๊อฉบับปราชญ์ชาวบ้าน, , หน้า 134.

^{๑๑๐} ศาสตราจารย์เฟิงอิวหลัน, ปรัชญาจีน, ส. สุวรรณ ผู้แปล, (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์พิราบ, ๒๕๔๔), หน้า ๔๕.

บทที่ ๔

เปรียบเทียบการบำรุงมารดาบิดาในพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ

จากการศึกษาเรื่องการบำรุงมารดาบิดาในพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ มีรายละเอียดดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ ๒ และ ๓ แล้วนั้น ส่วนในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาเปรียบเทียบหน้าที่ของทั้งสองว่ามีหน้าที่เหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร โดยต้องการศึกษาในประเด็นเปรียบเทียบแนวคิดและทฤษฎีในประเด็นความเหมือนและความต่างดังต่อไปนี้

๔.๑ เปรียบเทียบสถานภาพ

ขงจื้อกับพุทธศาสนาเถรวาทพบว่าทั้งสองได้ให้ความหมายไว้อย่างชัดเจน พร้อมทั้งแสดงตารางประกอบเปรียบเทียบ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๑ แสดงการเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างความหมายของสถานภาพ

ความเหมือน	ความแตกต่าง
ในพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ ได้แสดงสถานะภาพของมารดาบิดาว่า เป็นเป็นผู้ให้กำเนิดแก่บุตรธิดา และเป็นผู้ฝึกให้บุตรธิดาได้มองโลกให้เป็นเพื่อความเป็นอย่างรู้คุณค่าของโลก	ในพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อแทบจะไม่มี ความต่างกันในด้านสถานภาพของมารดาบิดา

จากตารางข้างต้นนี้ สามารถวิเคราะห์ได้ว่า

๑. **ความเหมือนกัน** มารดาบิดานั้น เป็นเป็นผู้ให้กำเนิดแก่บุตรธิดา และเป็นผู้ฝึกให้บุตรธิดาได้มองโลกให้เป็นเพื่อความเป็นอย่างรู้คุณค่าของโลก ดังที่พระองค์ได้ตรัสไว้ในพรหมสูตร^๑ว่า “...มารดาบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตร ในมัจฉลตถปิณี ได้กล่าวถึงมารดาบิดาไว้ว่า “สตรีที่ยังบุตรให้เกิด ชื่อว่ามารดา บุรุษผู้ยังบุตรให้เกิดชื่อว่า บิดา บรรดามารดาบิดาเหล่านั้น มารดาเท่านั้น เป็นผู้ทำกิจที่ทำได้ยากพระพุทธเจ้าทรงยกย่องคุณค่าของมารดาบิดาไว้สูงสุด โดยเปรียบไว้ในฐานะของพรหม เพราะท่านมีพรหมวิหาร ๔ อันได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ในการอบรมเลี้ยงดูบุตร เป็นบุรพเทพ เพราะบำรุงเลี้ยงดูบุตร แสดงโลกนี้แก่

^๑ อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๘.

บุตร คัมภีร์ปกป้องรักษา และให้อภัย เป็นบูรพาจารย์ เพราะเป็นครูคนแรกที่สอนบุตรในเรื่องของภาษาพูด และการดำเนินชีวิต และเป็นอาหุไนยบุคคล หรือพระอรหันต์ของบุตร ความหมายของมารดาและบิดาในพระพุทธศาสนา เถรวาท จึงหมายถึง หญิงและชายที่เป็นผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูบุตร และจากการที่มารดาเท่านั้นเป็นผู้ที่ทำงานที่ทำได้ยาก ดังที่กล่าวมาแล้ว พระพุทธศาสนาเถรวาทจึงให้การยกย่องและเรียกมารดาก่อนบิดา ส่วนขงจื้อ บิดามารดานับเป็นผู้มีอุปการคุณแก่บุตรธิดาที่อยู่ใกล้ชิดมากที่สุด ท่านทั้งสองนั้นเป็นผู้ให้กำเนิด และเป็นผู้มีคุณ ในฐานะเป็นผู้ดูแลเลี้ยงดูจนเติบโตใหญ่ พร้อมทั้งให้การศึกษอบรม คอยปกป้องทะนุถนอม ทำให้บุตรธิดาสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปลอดภัย โดยมีจารีตประเพณีเป็นหลักหรือเป็นแนวทางในการยึดถือปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด บนพื้นฐานความรู้สึกภายในจิตใจที่สำนึกกรัง เคารพ และเทิดทูนเหนือสิ่งใด “ไม่มีข้อผูกพันใดที่จะยิ่งใหญ่ไปกว่าชีวิตที่บิดามารดามอบให้ ไม่มี ความกรุณาใด ๆ ที่ยิ่งใหญ่ไปกว่าการดูแลเอาใจใส่เลี้ยงดูลูกน้อยของตนจนเติบโตใหญ่ ผู้มีความกตัญญูจึงรักบิดามารดาของตนก่อนบุคคลอื่นทั้งหมดโดยการเคารพนับถือ และทำให้ท่านมีความสุข ดูแลเอาใจใส่ท่านในยามเจ็บป่วย แสดงความเสียใจเมื่อท่านจากไป และเช่นไหว้ท่านด้วยความเกรงขาม” ในคัมภีร์จารีตประเพณี ขงจื้อได้อธิบายถึงเหตุผลที่ลูกจะต้องมีความกตัญญูต่อบิดามารดาโดยโยงไปหาเหตุผลอันเป็นพื้นฐานของชีวิตทุก ๆ คนว่า “ร่างกายของเราทุกส่วน เป็นต้นว่า เส้นผมทุก ๆ เส้น ผิวหนังทุกส่วน เราได้จากบิดามารดา”

๒. ความแตกต่างกัน ในพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อแทบจะไม่มี ความต่างกันในด้านสถานภาพของมารดาบิดา เพราะทั้งสองต่างก็พูดถึงสถานภาพว่าเป็นผู้มีอุปการคุณต่อบุตรธิดา

๔.๒ เปรียบเทียบวิธีการบำรุงมารดาบิดา

พุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อพบว่า ทั้งสองได้ทัศนะที่เหมือนกันและต่าง กัน ของวิธีการบำรุงบิดามารดา พร้อมทั้งแสดงตารางประกอบเปรียบเทียบ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๒ แสดงการเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างของวิธีการบำรุงบิดามารดา

ความเหมือน	ความแตกต่าง
ในพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อต่างก็แสดงถึงวิธีการบำรุงมารดาบิดา ๒ ทางด้วยกันคือ ๑) ทางกาย ๒) ทางใจ	ในพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อไม่มีความต่างในวิธีการบำรุงบิดามารดา

จากตารางข้างต้นนี้ สามารถวิเคราะห์ได้ว่า

๑. ความเหมือนกัน พุทธศาสนาเถรวาท ให้ทัศนะว่า พระพุทธเจ้าตรัสถึงความหวังหรือความปรารถนาของมารดาบิดาที่จะได้รับจากบุตร จึงปรารถนาที่จะมีบุตรไว้ในปุตตสูตรว่า

มารดาบิดาผู้ฉลาด เมื่อเห็นฐานะ ๕ ประการ จึงปรารถนาบุตรด้วยหวังว่า บุตรที่เราเลี้ยงแล้วจักเลี้ยงเรา จักช่วยทำกิจของเรา วงศ์ตระกูลจักดำรงอยู่ได้นาน จักปฏิบัติตนให้สมควรแก่การรับทรัพย์มรดก และเมื่อเราทั้งสองตายแล้วจักทำบุญอุทิศให้ มารดาบิดาผู้ฉลาด เมื่อเห็นฐานะเหล่านี้ จึงปรารถนาบุตร^๒

จะเห็นได้ว่ามารดาบิดา มีความปรารถนาหรือความต้องการที่จะให้บุตรทำให้ตน คือ

๑. บุตรที่ตนเลี้ยงแล้วจักเลี้ยงตนตอบ
๒. ช่วยทำกิจของตน
๓. ดำรงวงศ์ตระกูล
๔. ปฏิบัติตนสมควรแก่การได้รับทรัพย์มรดก
๕. ทำบุญอุทิศให้เมื่อล่วงลับแล้ว

ส่วนขงจื้อ วิธีการบำรุงบิดามารดาเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูทวนที่ต่อท่านทั้งสอง ความกตัญญูเป็นเรื่องของบุตรธิดาที่ต้องกระทำต่อบิดามารดาของตน ทั้งในขณะที่มีชีวิตอยู่ และเมื่อชีวิตหาไม่แล้วเท่านั้น ความกตัญญูต่อบิดามารดาในฐานะผู้ให้กำเนิด บิดามารดานับเป็นผู้มีอุปการคุณแก่บุตรธิดาที่อยู่ใกล้ชิดมากที่สุด หลักคำสอนของขงจื้อในเรื่องของความกตัญญูส่วนหนึ่งจึงมุ่งมายังบิดามารดาโดยตรง และถือเป็นบุคคลสำคัญที่บุตรธิดาจะต้องเทิดทูนไว้เหนือสิ่งใด ดังคำกล่าวในคัมภีร์จาร์ตที่ว่า “เดินไปก้าวหนึ่ง บุตรก็ต้องไม่ลืมบิดามารดา หรือพูดอะไรออกมาคำหนึ่ง บุตรก็ต้องไม่ลืมบิดามารดา” วิธีแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดา สามารถแบ่งออกเป็น ๒ ช่วงเวลา คือ (ก) เวลาที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ (ข) เวลาที่บิดามารดาเสียชีวิตไปแล้ว

๒. ความแตกต่างกัน ทั้งขงจื้อและพุทธศาสนาเถรวาท ในด้านความแตกต่างวิธีการบำรุงบิดามารดา ทั้งพุทธและขงจื้อไม่มีความแตกต่างที่ชัดเจนทั้งในด้านวิธีการและการปฏิบัติ

^๒ อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๙/๖๑.

๔.๓ เปรียบเทียบหลักธรรมที่เกี่ยวกับการบำรุงมารดาบิดา

ขงจื้อกับพุทธศาสนาพบว่าทั้งสองได้ให้หลักธรรมไว้อย่างชัดเจนคือ หลักกตัญญู พร้อมทั้งแสดงตารางประกอบเปรียบเทียบ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๓ แสดงการเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างของหลักธรรมที่เกี่ยวกับการบำรุงมารดาบิดา

ความเหมือน	ความแตกต่าง
<p>หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการบำรุงมารดาบิดามีมากมายในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยประสงค์ศึกษาวิเคราะห์ในหลักธรรมคือ กตัญญูกตเวที ความไม่ประมาทสังคหวัตถุ และทศ ๖ อันว่าด้วยปฐติมทศ คือ ทศเบื้องหน้า อันได้แก่มารดาบิดา</p> <p>ส่วนขงจื้อใช้หลักกตัญญู ในลัทธิขงจื้อไม่ใช่หลักธรรมที่ดำเนินไปเพียงลำพัง หากแต่มีความเชื่อมโยงกับหลักคำสอนอื่น ๆ ด้วย โดยเฉพาะหลักธรรมที่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงที่ขงจื้อกล่าวถึง ได้แก่หลักจารีตประเพณี (หลี่) และหลักเมตตา (เหริน)</p>	<p>ในส่วนที่ต่างกันทั้งพุทธและขงจื้อไม่มีความต่างกัน</p>

จากตารางข้างต้นนี้ สามารถวิเคราะห์ได้ว่า

- ๑. ความเหมือนกัน** ทั้งขงจื้อและพุทธต่างก็ให้ความสำคัญที่หลักกตัญญู กตเวทีเช่นกัน โดยถือหลักกตัญญู กตเวที มาเป็นข้อปฏิบัติด้วยการถือว่าเป็นหน้าที่ที่ตนจะต้องปฏิบัติโดยเฉพาะหลักทศ ๖ ของพุทธศาสนากับสัมพันธภาพทั้ง ๕ ของขงจื้อ
- ๒. ความแตกต่างกัน** ในส่วนที่ต่างกันทั้งพุทธและขงจื้อไม่มีความต่างกันโดยหลักใหญ่ มีความต่างกันเพียงปลีกย่อยเล็กน้อยเท่านั้น

๔.๔ เปรียบเทียบวิธีการปลูกฝังที่เกี่ยวกับการบำรุงมารดาบิดา

ขงจื้อกับพุทธศาสนาเถรวาทพบว่าทั้งสองไม่ได้ให้วิธีการไว้อย่างชัดเจน พร้อมทั้งแสดงตารางประกอบเปรียบเทียบ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๔ แสดงการเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างขอบเขตของหน้าที่

ความเหมือน	ความแตกต่าง
<p>การปลูกฝังความกตัญญูโดยการแสดงตัวอย่างที่ดีงามด้านความกตัญญู นับเป็นวิธีการหนึ่งที่น่าเห็นบ่อยในคัมภีร์ แม้ในระดับบาลี แต่คัมภีร์อรรถกถานั้นมีให้เห็นเป็นจำนวนมาก ยกตัวอย่างเรื่องชาตกต่างๆ ซึ่งมุ่งแสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในอดีตที่เป็นแบบอย่างด้านความกตัญญู ทั้งสองให้ขอบเขตเรื่องหน้าที่อย่างครอบคลุม โดยเน้นไปที่ตัวเราผู้ทำกับผู้ถูกกระทำ โดยการทำหน้าที่ของแต่ละบทบาทได้อย่างสมบูรณ์</p> <p>ส่วนขงจื้อตามแนวคำสอนขงจื้อการปลูกฝังเรื่องความกตัญญูเริ่มมาจากสถาบันครอบครัว ซึ่งในที่นี้ได้แก่พ่อแม่ จากนั้นก็เป็นพี่น้องที่อยู่ในครอบครัวเดียวกัน ในทัศนะของขงจื้อ ครอบครัวจึงเป็นเสมือนโรงเรียนสอนศีลธรรม ซึ่งบทเรียนแรกที่ลูก ๆ จะต้องเรียนรู้ก็คือเรื่องความกตัญญู</p>	<p>ขงจื้อได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ภาพระหว่างบุคคลทั้ง ๕ ชุุดด้วยกัน ส่วนพุทธปรัชญาได้เสนอทิศ ๖ ซึ่งเป็นความต่างเพียงข้อย่อยเท่านั้น</p>

จากตารางข้างต้นนี้ สามารถวิเคราะห์ได้ว่า

พุทธศาสนากับศาสนาขงจื้อ ใช้วิธีการปลูกฝังที่เกี่ยวกับการบำรุงมารดาบิดา โดยพุทธใช้ :

- ๑) วิธีปลูกฝังความกตัญญูทเวที ใช้วิธีปลูกฝังโดยแสดงตัวอย่างที่ดีงามให้บุคคลได้ถือเป็นแบบอย่าง, วิธีปลูกฝังโดยการยกย่องบุคคลที่มีความกตัญญูให้ปรากฏ ขณะเดียวกันก็ตำหนิคนที่ขาดความกตัญญู, วิธีการปลูกฝังโดยการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของความกตัญญู
- ๒) วิธีปลูกฝังความไม่ประมาท
- ๓) วิธีปลูกฝังสังคหัตถุธรรม
- ๔) วิธีปลูกฝังตามหลักปรัตติมทิส

ส่วนขงจื้อใช้ :

- ๑) วิธีปลูกฝังความกตัญญู
- ๒) หลักจารีต
- ๓) หลักสัมพันธ์ภาพทั้ง ๕

๔.๕ เปรียบเทียบอานิสงส์ของการบำรุงมารดาบิดา

พร้อมกันนี้จึงได้แสดงตารางประกอบเปรียบเทียบ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๕ แสดงการเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างคุณค่าของหน้าที่

ความเหมือน	ความแตกต่าง
พุทธได้อานิสงส์ ๒ ประการคือ ในโลกนี้ และโลกหน้า ส่วนของจ้อได้อานิสงส์ในโลกนี้	ในความต่างขงจ้อไม่มีอานิสงส์ในโลกหน้า

จากตารางข้างต้นนี้ สามารถวิเคราะห์ได้ว่า

การปฏิบัติตามหน้าที่ย่อก่อให้เกิดคุณค่าในหลายๆ ด้าน ที่เกิดประโยชน์ต่อสังคมโดยส่วนรวมและส่วนตน ในประเด็นต่อไปนี้เปรียบเทียบประเด็นเรื่องคุณค่าของหน้าที่ ของขงจ้อกับพุทธศาสนาเถรวาทพบว่าทั้งสองไม่ได้ให้ความหมายไว้อย่างชัดเจน แต่สามารถวิเคราะห์ได้ว่าทั้งสองได้สะท้อนแนวคิดบางประการที่นำไปสู่การประยุกต์ในชีวิตประจำวันของตนได้ใน ๒ ประการ คือ การบำรุงมารดาบิดา เป็นการก่อให้เกิดผลแก่ตนเองและบุคคลที่อยู่รอบข้าง โดยเฉพาะบุตรธิดาที่จะได้รับการปลูกฝังคุณธรรมความดี เพื่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในชีวิตของตนเอง ซึ่งมารดาบิดานั้นถือว่าเป็นผู้มีคุณอันยิ่งใหญ่เหนือแผ่นดิน เมื่อผู้ใดได้สนองตอบคุณท่านย่อมได้รับผลเกินประมาณ ซึ่งในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยต้องการศึกษาผลหรือประโยชน์ที่จะได้รับจากการบำรุงมารดาบิดา ซึ่งเป็นผลที่จะได้เห็นในปัจจุบัน ในโลกหน้า และผลประโยชน์อย่างยิ่งตามหลักของพระพุทธศาสนา ดังในสพรหมกสูตร และโศณนันทชาดกว่า “...เพราะการบำรุงมารดาและบิดาทั้ง ๒ นั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญเขาในโลกนี้ที่เดียว เขาตายไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์”

ส่วนขงจ้อได้อานิสงส์ในโลกนี้ ทำให้สังคมสงบตั้งจะเห็นได้จาก พ่อต้องเป็นพ่อ ลูกต้องเป็นลูก พี่ต้องเป็นพี่ น้องต้องเป็นน้อง สามีต้องเป็นสามี และภรรยาต้องเป็นภรรยา อันแสดงให้เห็นถึงความเคร่งครัด ซึ่งถ้าปฏิบัติได้ตามนี้ครอบครัวก็จะดำเนินไปด้วยดี มีความสอดคล้องเหมาะสมท่านอุปมาเหมือนกับเสียงดนตรีที่ประสานเสียงและบรรเลงได้อย่างถูกต้อง หวะ ฟังแล้วก่อให้เกิดความเพลิดเพลินยินดี เป็นที่สำราญใจ

๔.๖ การประยุกต์วิธีการการบำรุงบิตามารดาสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในสังคม

หัวข้อการประยุกต์ใช้เรื่องวิธีการการบำรุงบิตามารดาผู้วิจัยตั้งกรอบย่อยไปอีกเพื่อให้ครอบคลุมครอบคลุมบริบทที่เกี่ยวข้องให้มากที่สุด โดยได้พิจารณาจากกรอบดังนี้

๑. ดูการประยุกต์ใช้วิธีการการบำรุงบิตามารดาจากบริบทของคัมภีร์ว่า ในคัมภีร์ทั้งของขงจื้อและพระพุทธศาสนามีร่องรอยของการประยุกต์โดยใช้ความกตัญญูในลักษณะใดบ้าง

๒. ดูการประยุกต์ใช้ในครอบครัวจากบริบทของสังคมว่า สังคมได้นำหลักความกตัญญูไปใช้มากน้อยเพียงใด โดยในสวนนี้ จะขยายประเด็นครอบคลุมถึง ๑) ด้านสังคมโดยภาพรวม ๒) ด้านการปกครอง ๓) ด้านเศรษฐกิจ ๔) ด้านการศึกษา ๕) ด้านสาธารณสุข ส่วนของขงจื้อผู้วิจัยพิจารณาทั้งสังคมจีน และสังคมไทยซึ่งได้รับอิทธิพลจากคำสอนของขงจื้อ ส่วนของพระพุทธศาสนา ก็พิจารณาจากสังคมอินเดียบางส่วน และมาเน้นหนักที่สังคมไทย ว่ามีการประยุกต์ใช้ความกตัญญูในลักษณะใดหรือไม่

การประยุกต์ใช้วิธีการการบำรุงบิตามารดา ใช้คำสอนเรื่องความกตัญญูในสังคมอย่างกว้างขวาง ทั้งในคัมภีร์คำสอนทั้งของขงจื้อ และพระพุทธศาสนา และในแง่ของสังคม ความกตัญญูได้ถูกนำไปสั่งสอนให้บุตรธิดายึดมั่นมาโดยลำดับ ตั้งแต่อดีตกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยที่ความกตัญญูที่มีต่อครอบครัวดังกล่าวนี้ สามารถเชื่อมโยงวิถีชีวิตได้อย่างครบทุกด้าน กล่าวคือ

ในแง่ของสังคม บุตรธิดาที่มีความกตัญญู ย่อมได้รับการยกย่อง และเชิดชูของผู้คนในสังคม ยิ่งไปกว่านั้น สังคมยังได้สร้างประเพณี วัฒนธรรมขึ้นมาเพื่อเชื่อมโยงกับหลักธรรมความกตัญญูดังกล่าวนี้ด้วย เช่น ในสังคมจีนมีประเพณีเซ็งเม็ง ประเพณีการไหว้บรรพบุรุษ ในสังคมไทยก็มีประเพณีทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้บุพพการี ประเพณีสงกรานต์ มีวันแม่ วันพ่อ เป็นต้น โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อปลุกสำนึกจิตใจของผู้ที่เป็นบุตรธิดาให้มองเห็น ความสำคัญของบุพพการีของตน

ในแง่ของการปกครอง มีการประยุกต์ใช้ โดยถือว่า ผู้ปกครองนั้นเปรียบเหมือนบิดา ประชาชนผู้ทั้งหลายเปรียบเหมือนบุตรธิดา ในฐานะเป็นบุตรธิดา ก็จะต้องเคารพ บูชา เชื่อฟัง ผู้ปกครอง พร้อมทั้งจะเสียสละเพื่อชาติบ้านเมือง การปกครองในลักษณะนี้มีปรากฏในสังคมไทยมาก่อน โดยเรียกการปกครองนี้ว่า “การปกครองแบบพ่อปกครองลูก”

พิจารณาจากส่วนที่เกี่ยวข้องกับครอบครัว การสืบทอดตำแหน่งทางการปกครอง ความกตัญญูก็มีส่วนสำคัญที่ช่วยป้องกันไม่ให้เกิดการ “ชิงบัลลังก์” หรือ “ก่อการปฏิวัติรัฐประหาร” โดยเฉพาะในกรณีระหว่างพระราชโอรสกับพระเจ้าแผ่นดินในฐานะที่เป็นพระราชบิดา ทั้งนี้เพราะสังคมส่วนใหญ่ไม่ยอมรับพฤติกรรมเช่นนั้น

ในแง่เศรษฐกิจ และการศึกษา ก็พบว่า ความมกัตัญญมีส่วนสำคัญผลักดันให้บุตรีตา ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนให้มีความรู้ มีความบากบั่น อดทนสร้างเนื้อสร้างตัวให้เป็นที่ยกย่องเชิดชูแก่วงศ์ตระกูล โดยเฉพาะในประเด็นดังกล่าวนี้ ครอบครัวของสังคมจีนจะมีความเข้มข้นมาก เพราะถือว่าความมกัตัญญนี้เป็นพื้นฐานสำคัญของธุรกิจ การสร้างชื่อเสียงให้ปรากฏแก่สาธารณชนถือว่าเป็นอุดมการณ์สูงสุดของความมกัตัญญตามแนวคำสอนของขงจื้อ

บทที่ ๕

สรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ บทสรุป

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ตั้งเป็นประเด็นทางการศึกษาไว้ ๓ ประเด็นด้วยกัน คือ ๑) เพื่อศึกษาการบำรุงบิดามารดาในพุทธศาสนาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาการบำรุงบิดามารดาในศาสนาขงจื้อ และ ๓) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบการบำรุงบิดามารดาในพุทธศาสนาเถรวาทกับขงจื้อ ซึ่งผู้วิจัยได้สรุปเป็นประเด็นตามที่ตั้งไว้ดังต่อไปนี้

๑. ศึกษาการบำรุงมารดาบิดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ได้ผลสรุปดังนี้

พระพุทธเจ้าทรงยกย่องคุณค่าของมารดาบิดาไว้สูงสุด โดยเปรียบไว้ในฐานะของพรหม เพราะท่านมีพรหมวิหาร ๔ อันได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ในการอบรมเลี้ยงดูบุตร เป็นบุรพเทพ เพราะบำรุงเลี้ยงดูบุตร แสดงโลกนี้แก่บุตร ค้ำครองปกป้องรักษา และให้อภัย เป็นบูรพาจารย์ เพราะเป็นครูคนแรกที่สอนบุตรในเรื่องของภาษาพูด และการดำเนินชีวิต และเป็นอาหุไนยบุคคล หรือพระอรหันต์ของบุตร เพราะท่านเป็นผู้มีอุปการคุณมากและเป็นเนื่อนาบุญของบุตร และเป็นดังไฟที่พร้อมจะให้คุณหรือโทษอย่างมหันต์ต่อบุตร ขึ้นอยู่กับการปฏิบัติของบุตรที่มีต่อท่าน แม้ว่ามารดาบิดาจะไม่ถือโทษโกรธเคืองก็ตาม และเมื่อบุตรโรคร้ายอันตรายต่างๆ เกิดขึ้นพร้อมที่จะให้การช่วยเหลือจนปลอดภัย หรือช่วยเหลือในธุรการงานต่าง ๆ มารดาจึงเปรียบได้กับมิตรในเรือนของบุตร

บุตรมีหน้าที่สำคัญอย่างยิ่งที่จะต้องเลี้ยงดูมารดาบิดา เพราะท่านทั้งสองได้ทำนุบำรุงบุตร ตั้งแต่เมื่อเริ่มรู้ว่าตั้งครรภ์ และเมื่อคลอดออกมาท่านทนุถนอมกลม่อมเกลี้ยงเลี้ยงดูด้วยเลือดในอก ข้าวปลาและอาหาร เป็นต้น จนเติบโตใหญ่ มารดาบิดาต้องตรากตรำทำงานหนักเพื่ออนาคตของบุตร เมื่อถึงเวลาอันสมควรบุตรควรต้องมีหน้าที่ดูแลเอาใจใส่ท่านเป็นอย่างดี สมควรปฏิบัติต่อท่านทั้งทางร่างกายและจิตใจ ด้วยอามิสบูชาและปฏิบัติบูชา ทั้งทากายและทางใจ บุตรจึงเป็นความหวังสูงสุดของมารดาบิดา ด้วยท่านทั้งสองได้มีอุปการคุณ บำรุงเลี้ยง และแสดงโลกนี้แก่บุตร สมควรที่บุตรจะต้องตระหนักและเห็นคุณค่า ซาบซึ้งถึงคุณธรรมของท่านที่มีต่อบุตร เพื่อที่จะได้เกิดความรู้สึกสำนึกที่จะต้องตอบแทนคุณที่ท่านได้เลี้ยงดูบุตรมา

พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงวิธีที่บุตรจะบำรุงมารดาบิดาไว้ในสังคาลกสูตร ว่า

คหบดีบุตร บุตรพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดยหน้าที่ ๕ ประการ ๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ ๒. จักทำกิจของท่าน ๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล ๔. จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท ๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศไปให้

พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า เพราะการบำรุงมารดาบิดา บัณฑิตผู้รู้แจ้งพึงได้สังคหวัตถุ ๔ ประการนี้ คือ ๑. ทาน การให้ ๒. ปิยวาจา เจรจาคำน่ารัก ๓. อุตถจริยา การประพฤติประโยชน์ ๔. สมานัตตดา ความเป็นผู้มีตนเสมอในธรรมทั้งหลายตามสมควร ย่อมมีในโลกนี้เหมือนเพลารถย่อมมีแກ่รถที่กำลังแล่นไป

มารดาบิดาจัดเป็นทิศเบื้องหน้า ซึ่งเป็นทิศที่สำคัญที่สุด เพราะท่านเป็นบุคคลที่สำคัญที่สุดสำหรับบุตร จึงเห็นได้ว่าการบำรุงมารดาบิดานั้นสามารถกระทำได้ ด้วยการเลี้ยงดู ซึ่งมีการเลี้ยงดูทางร่างกาย กระทำได้ด้วยปัจจัย ๔ และการดูแลปรนนิบัติรับใช้ เลี้ยงดูทางใจ ด้วยการเชื่อฟังคำสั่งสอน ช่วยเหลือทำกิจของท่านทั้งในบ้านและนอกบ้าน ดำรงวงศ์ตระกูลให้คงอยู่ และประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท ตลอดจนเมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศไปให้

๒. เพื่อศึกษาการบำรุงบิดามารดาในศาสนาขงจื้อ

ขงจื้อกล่าวถึงวิธีแสดงความกตัญญูไว้ และที่กล่าวถึงนั้นก็เป็นเพียงการกล่าวแบบรวม ๆ ไม่ได้ระบุวิธีการโดยละเอียด เช่น กล่าวไว้ว่า เมื่อท่านมีชีวิตอยู่บำรุงเลี้ยงดูท่าน เมื่อท่านละชีวิตไปแล้วก็จัดการฝังตามประเพณี นอกจากนี้ก็กล่าวถึงการเลี้ยงดูบิดามารดาว่าจะต้องทำด้วยความเคารพ ไม่ใช่สักแต่จะให้ข้าวให้น้ำกินอิมแค่ปากท้องเหมือนเลี้ยงสุนัข เลี้ยงสุกร อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณา คัมภีร์จารีตประเพณี ซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญที่เนื้อหาบางส่วนได้กล่าวถึงวิธีปฏิบัติต่อบิดามารดาในฐานะเป็นลูกกตัญญูแล้ว พบว่า ขงจื้อได้จัดหมวดหมู่ ดังนี้

วิธีแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดา สามารถแบ่งออกเป็น ๒ ช่วงเวลา คือ (ก) เวลาที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ (ข) เวลาที่บิดามารดาเสียชีวิตไปแล้ว

(ก) วิธีแสดงความกตัญญูเวลาที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ วิธีการแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาเมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ สามารถแสดงออกได้หลายทาง คือ ๑) การให้ความเคารพและเชื่อฟัง ๒) การบำรุงเลี้ยงดู ๓) การช่วยเหลือกิจการงานของท่าน ๔) การช่วยดำรงวงศ์ตระกูล

(ข) วิธีแสดงความกตัญญูเวลาที่บิดามารดาเสียชีวิตไปแล้ว วิธีการแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาเมื่อท่านเสียชีวิตไปแล้ว เท่าที่สำรวจพบในคัมภีร์คำสอนทางศาสนาของขงจื้อกล่าวไว้เพียง ๓ วิธี คือ ๑) การไว้ทุกข์ ๒) การจัดฝังศพตามจารีตประเพณี ๓) การเซ่นไหว้ตามจารีตประเพณี

๓. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบการบำรุงบิดามารดาในพุทธศาสนาเถรวาทกับขงจื้อ

พุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อพบว่าทั้งสองได้ทัศนะที่เหมือนกันและต่างกันของวิธีการบำรุงบิดามารดาในพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อต่างก็แสดงถึงวิธีการบำรุงมารดาบิดา ๒ ทางด้วยกันคือ ๑) ทางกาย ๒) ทางใจ

๑. ความเหมือนกัน พุทธศาสนาเถรวาทให้ทัศนะว่า พระพุทธเจ้าตรัสถึงความหวังหรือความปรารถนาของมารดาบิดาที่จะได้รับจากบุตร จึงปรารถนาที่จะมีบุตรไว้ในปุตตสูตรว่า

มารดาบิดาผู้ฉลาด เมื่อเห็นฐานะ ๕ ประการ จึงปรารถนาบุตรด้วยหวังว่า บุตรที่เราเลี้ยงแล้วจักเลี้ยงเรา จักช่วยทำกิจของเรา วงศ์ตระกูลจักดำรงอยู่ได้นาน จักปฏิบัติตนให้สมควรแก่การรับทรัพย์มรดก และเมื่อเราทั้งสองตายแล้วจักทำบุญอุทิศให้ มารดาบิดาผู้ฉลาด เมื่อเห็นฐานะเหล่านี้ จึงปรารถนาบุตร

จะเห็นได้ว่ามารดาบิดา มีความปรารถนาหรือความต้องการที่จะให้บุตรทำให้ตน คือ บุตรที่ตนเลี้ยงแล้วจักเลี้ยงตนตอบ ช่วยทำกิจของตน ดำรงวงศ์ตระกูล ปฏิบัติตนสมควรแก่การได้รับทรัพย์มรดก และทำบุญอุทิศให้เมื่อล่วงลับแล้ว

ส่วนขงจื้อ วิธีการบำรุงบิดามารดาเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูทวดเวทิต่อท่านทั้งสอง ความกตัญญูเป็นเรื่องของบุตรธิดาที่ต้องกระทำต่อบิดามารดาของตน ทั้งในขณะที่มีชีวิตอยู่ และเมื่อชีวิตหาไม่แล้วเท่านั้น ความกตัญญูต่อบิดามารดาในฐานะผู้ให้กำเนิด

บิดามารดานับเป็นผู้มีอุปการคุณแก่บุตรธิดาที่อยู่ใกล้ชิดมากที่สุด หลักคำสอนของขงจื้อในเรื่องของความกตัญญูส่วนหนึ่งจึงมุ่งมายังบิดามารดาโดยตรง และถือเป็นบุคคลสำคัญที่บุตรธิดาจะต้องเทิดทูนไว้เหนือสิ่งใด ดังคำกล่าวในคัมภีร์จางจื๊อที่ว่า “เดินไปก้าวหนึ่ง บุตรก็ต้องไม่ลืมบิดามารดา หรือพูดอะไรออกมาคำหนึ่ง บุตรก็ต้องไม่ลืมบิดามารดา” วิธีแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาสามารถแบ่งออกเป็น ๒ ช่วงเวลา คือ (ก) เวลาที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ (ข) เวลาที่บิดามารดาเสียชีวิตไปแล้ว

๒. ความแตกต่างกัน ทั้งขงจื้อและพุทธศาสนาเถรวาท ในด้านความแตกต่างวิธีการบำรุงบิดามารดา ทั้งพุทธและขงจื้อไม่มีความแตกต่างที่ชัดเจนทั้งในด้านหลักการ วิธีการและการปฏิบัติ

๕.๒ ข้อเสนอแนะทั่วไป

ผลจากการศึกษาวิเคราะห์เรื่องการบำรุงมารดาบิดา ทำให้ผู้วิจัยได้มีข้อเสนอแนะสำหรับผู้ที่จะทำการวิจัยเพื่อการศึกษาครั้งต่อไป ดังนี้

๕.๒.๑ จากการศึกษาคัมภีร์ในทางพระพุทธศาสนา ทำให้ผู้วิจัยพบหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่เอื้อในการนำมาประยุกต์ใช้กับหลักการบำรุงมารดาบิดา ที่พืงนำไปศึกษาวิเคราะห์และประยุกต์ใช้ได้อย่างกว้างขวาง

๕.๒.๒ ศึกษาความพึงพอใจของสังคมไทย สังคมจีนในประเทศไทย ต่อการใช้หลักกตัญญูในทางพระพุทธศาสนา กับขงจื้อที่มีต่อวิถีชีวิตการดำเนินชีวิต

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

Max Muller, (ed.), The Sacred Books of The East Vol. iii : Delhi : Motilall Banarsidass, 1966.

_____. The Sacred Books of The East vol. xvi : Delhi : Motilall Banarsidass, 1966.

_____. The Sacred Books of The East vol. xxvi : Delhi : Motilall Banarsidass, 1966.

_____. The Sacred Books of The East vol. xxvii : Delhi : Motilall Banarsidass, 1966.

Arther Waley, (trans.). The Analects of Confucius. New York : A Vintage Book, 1938.

Ezra Pound, (trans.). The Great Digest, The Unwobbling, The Analects. New York : A New Directions Book, 1969.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย ภาค ๑-๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗

นวม สงวนทรัพย์, พ.ท.,ปรมาจารย์ขงจื้อ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร ,๒๕๓๓.

ล. เสถียรสุด, แปล. คัมภีร์ขงจื้อ. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : ภาพพิมพ์, ๒๕๓๖.

ละเอียต ศิลาน้อย, แปล. สร้างชีวิตและสังคมตามหลักขงจื้อ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๕.

ศักดิ์ระวี, แปล. คัมภีร์ทางสายกลางขงจื้อ. กรุงเทพมหานคร : ประดู่ลาย, ๒๕๓๖.

สุวรรณ สภาอนันท์. หลุนอวี : ขงจื้อสนทนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

อมร ทองสุก, แปล. คัมภีร์หลุนอวี. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ชุมชนหัวตร, ๒๕๔๙.

ข. ข้อมูลวิทยุภูมิ

(๑) หนังสือ

- เกษม บุญศรี. **พุทธมงคล เล่ม ๑ - ๔**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗.
- คณะกรรมการแผนกตำรากรมการศึกษานานาชาติ. **มังคลัตถที่ปนี เล่ม ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____ . **มังคลัตถที่ปนี เล่ม ๔**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย-ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- _____ . **พุทธศาสนสุภาษิต** พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย-วิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- ดวงเดือน พันธุมนาวิน และคณะ. **จริยธรรมของเยาวชนไทย**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๐.
- ทัศนะ พินิจกานนท์. **มงคลชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์กึ่งหัน, ๒๕๔๑.
- บรรจบ บรรณรุจิ. **อสีติมหาสาวก**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- ป. หลงสมบุญ, พันตรี. **พจนานุกรม มจร -ไทย**. กรุงเทพมหานคร : อาหารการพิมพ์, ๒๕๔๐.
- ปิ่น มุกข์กันต์. **มงคลชีวิต ภาค ๑ - ๓**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- พระครูกล้วยานสิทธิวัฒน์ (สมาน พรหมอยู่/กล้วยานธมโม). **พุทธประวัติตามแนวปฐมสมโพธิ**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี สุรเตโช). **พระในบ้าน**. กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียงจงเจริญ, ๒๕๓๖.
- พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญา นันทภิกขุ). **กัตถุญญกตเวที เป็นเครื่องหมายของคนดี**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๖.
- พระเทพวิสุทธิเมธี. (พิจิตร จิตตวณโณ). **พระคุณแม่**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย-ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.
- _____ . **การพัฒนาจิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- พระธรรมกิตติวงศ์, (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต). **คำวัด เล่ม ๔**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ช่อระกา, ๒๕๔๖.
- พระธรรมธีรราชฆานูณี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙). **มงคล ๓๘**. กรุงเทพมหานคร : หจก.การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๖.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๙.
- _____ . **จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร (พุทธศาสนากับการพัฒนามนุษย์)**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สหธรรมมิก, ๒๕๓๙.
- _____ . **จิตวิทยาเพื่อการพัฒนาคน ตามแนวธรรมชาติ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สหธรรมมิก, ๒๕๓๖.
- _____ . **ธรรมกับการพัฒนาชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๑.

- _____ . **ธรรมนุญชีวิต : พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม.** พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา, ๒๕๔๑.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.** พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____ . **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ.** พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____ . **พัฒนาการแบบองค์รวมของเด็กไทย.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา , ๒๕๔๔.
- พระธรรมโกศาจารย์. **มงคลชีวิต หลักปฏิบัติมงคล ๓๘ ประการของคนดี.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป.
- _____ . **พระพรหมของลูก.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **คุณบิดามารดาสุพรรณนามหาศาล.** พิมพ์ครั้งที่ ๔๗, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ เป็นกรณีพิเศษ ดร.ชนະชาติ ยามะรัตน์ ต.ม., กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๑.
- พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ). **พระคุณพ่อ.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เลี้ยงช้าง, ๒๕๔๙.
- พระมหาอุดม สารเมธี. **กัตถุญกตเวทิตา การรู้จักตอบแทนคุณ.** นครปฐม : สำนักพิมพ์ระฆังทอง, ๒๕๔๘.
- พุทธทาสภิกขุ. **ธรรมในฐานะเป็นเครื่องมือสร้างคน.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แสงธรรม. ม.ป.ป.
- _____ . **กัตถุญกตเวทิตาเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก.** พระนคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖.
- _____ . **คุณของบิดามารดา.** กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๕๐.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒.** กรุงเทพมหานคร : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๔๖.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **ประชุมโคลงโลกนิติ.** ธนบุรี : โพธิ์สามต้นการพิมพ์, ๒๕๖๑.
- สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร). **มงคลยอดชีวิต เล่ม ๑ - ๓.** กรุงเทพมหานคร : ด้านสุขุทธการพิมพ์, ๒๕๓๒.
- สมปราชญ์ อัมมะพันธ์. **ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย.** กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์. ๒๕๓๖.
- สมภพ ชีวรัฐพัฒน์. **มงคลกับคุณภาพชีวิต (มงคล ๓๘).** กรุงเทพมหานคร : นานาสีพิมพ์. ๒๕๔๒.
- สุพัตรา สุภาพ. **สังคมวิทยา.** กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๗.
- สิริคุตโตภิกขุ. **มงคล ๓๘ ประการ.** กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๔.
- อริยวงศาตถญาณ (จวน อุฏฐายี). **มงคลในพระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๔.

เอนก ขำทอง (แปลและรวบรวมเรียบเรียง). **ปรมัตถที่ปนี อรรถกถาขุททกนิกาย เถรคาถา
พรรณนา เล่ม ๓ (ประวัติพระเถรสาวก)**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๔.

(๒) วิทยานิพนธ์

ประโยชน์ ส่งกลิ่น. “การวิจัยวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาตนตามแนวคำสอนในมงคลสูตร”.

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
๒๕๔๕.

พระปลัดธัญชัย อริยุชโย. “การศึกษาเปรียบเทียบหลักทางสายกลางของพุทธปรัชญาเถรวาทกับ
แนวความคิดเรื่องทางสายกลางของขงจื้อ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิต
วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหาคำกอง คุณาธโร (มาหา). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความกตัญญูในพระพุทธศาสนา เถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระมหาภูเนตุ จันทรจิต. “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร
มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.

พระมหาบุญเรือง ปญญาวิชโร. “การศึกษาแนวความคิดเรื่องมนุษยนิยมในปรัชญาขงจื้อ”.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระมหาวยง ทิวาโร. “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องเหรินในปรัชญาขงจื้อกับเมตตาใน
พุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระมหาวิชิตพงษ์ ปญญาวิชโร. “การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องกตัญญูในลัทธิขงจื้อ กับใน
พระพุทธศาสนาที่มีต่อครอบครัว”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระมหาสุชาติ นาถโร (บวกขุนทด). “การวิจัยเรื่องการสงเคราะห์บุตรและภรรยาใน
พระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระมหาสุชิน สุชีโว (สมบูรณ์สุข). “การวิจัยวิเคราะห์เรื่องหลักการสงเคราะห์ญาติใน
พระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระมหาอดุลย์ คนแรง. “การวิจัยเชิงวิเคราะห์มงคลัตถที่ปนี”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร
มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑.

พระมหาอภิวิชญ์ ธีรปณฺโญ. “การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการเมืองของจี้อักัับพุทธปรัชญาเถรวาท”.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๑.

๒. ภาษาอังกฤษ :

Chakravarti, Uma. **The Social Dimensions of Early Buddhism.** Delhi : Munshiram
Manaharal, 1996.

Keown, Damiew. **The Nature of Buddhist Ethics.** New York : University of New York
Press, 1989.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระครูโฆสิตธรรมากร (อภิชาโต)
- เกิด : วันพุธที่ ๑๖ เดือน พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๘
- สถานที่เกิด : บ้านเลขที่ ๖๖ บ้านตากแดด ตำบลบ้านแก่ง อำเภอเสนา
จังหวัดอยุธยา
- การศึกษา : ประถมศึกษา โรงเรียนบ้านแก่งวิทยาคาร อำเภอเสนา จังหวัดอยุธยา
: ปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ประสบการณ์ทำงาน
- ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสุวรรณาราม พระอารามหลวง
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดสุวรรณาราม ถนนจรัญสนิทวงศ์ แขวงบางกอกน้อย
เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

วิธีการบำรุงบิดามารดาในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ

: พระครูโฆสิตธรรมากร (อภิชาติ)

: รหัส ๕๖๐๑๔๐๑๐๘๖

: พธ.ม. (ศาสนาเปรียบเทียบ)

บทคัดย่อ

บุตรในพระพุทธศาสนา มีหน้าที่เลี้ยงดูมารดาบิดา เพราะท่านทั้งสองได้ทำนุบำรุงบุตร ตั้งแต่เมื่อเริ่มรู้ว่า จนเติบโตใหญ่ มารดาบิดาต้องตรากตรำทำงานหนักเพื่ออนาคตของบุตร เมื่อถึงเวลาอันสมควรบุตรควรต้องมีหน้าที่ดูแลเอาใจใส่ท่านเป็นอย่างดี สมควรปฏิบัติต่อท่านทั้งทางร่างกาย และจิตใจ ด้วยอามิสบูชาและปฏิบัติบูชา จะต้องตอบแทนคุณที่ท่านได้เลี้ยงดูบุตรมาพระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงวิธีที่บุตรจะบำรุงมารดาบิดาไว้ในสังคัลลสูตร ว่า คหบดีบุตร บุตรพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า โดยหน้าที่ ๕ ประการ ๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ ๒. จักทำกิจของท่าน ๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล ๔. จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท ๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศไปให้

ขงจื้อกล่าวถึงวิธีแสดงความกตัญญูไว้ว่า เมื่อท่านมีชีวิตอยู่บำรุงเลี้ยงดูท่าน เมื่อท่านละชีวิตไปแล้ว ก็จัดการฝังตามประเพณี จะต้องทำด้วยความเคารพ ไม่ใช่สักแต่ทำให้ข้าวให้น้ำกินอิ่มแค่ปากท้องเหมือนเลี้ยงสุนัข เลี้ยงสุกร เมื่อพิจารณาคัมภีร์จารีตประเพณี ได้กล่าวถึงวิธีปฏิบัติตนต่อบิดามารดา ดังนี้ วิธีแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดา สามารถแบ่งออกเป็น ๒ ช่วงเวลา คือ (ก) วิธีแสดงความกตัญญูเวลาที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ วิธีการแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาเมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่สามารถแสดงออกได้หลายทาง คือ ๑) การให้ความเคารพและเชื่อฟัง ๒) การบำรุงเลี้ยงดู ๓) การช่วยเหลือกิจการงานของท่าน ๔) การช่วยดำรงวงศ์ตระกูล (ข) วิธีแสดงความกตัญญูเวลาที่บิดามารดาเสียชีวิตไปแล้ว วิธีการแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาเมื่อท่านเสียชีวิตไปแล้ว เท่าที่สำรวจพบในคัมภีร์คำสอนทางศาสนาของขงจื้อกล่าวไว้เพียง ๔ วิธี คือ ๑) การไว้ทุกข์ ๒) การจัดฝังศพตามจารีตประเพณี ๓) การเซ่นไหว้ตามจารีตประเพณี ๔) การสืบสานเจตนารมณ์ของท่านอย่างไม่เสื่อมคลาย

คำสำคัญ : การบำรุง, บิดามารดา, พระพุทธศาสนา, ศาสนาขงจื้อ

ABSTRACT

Child In Buddhism should minister to his parents because having been supported by them when they were young until growth up. The parents worked hard for their child. Child should take care of them in the proper times; he should practice to them in both the body and the mind by material and practical worship. He should support them as supported by them. The Buddha said the way of children supporting to parents in Sīṅgālakasutta that:- In five ways a child should minister to his parents as the eastern quarter; 1.Having been supported by them, I will support them in my turn. 2. I will do their work for them. 3. I will keep up the honor and the tradition of my family. 4. I will make myself worthy of my heritage and 5. I will make offering, dedicating merit to them after their death.

In Confucianism has shown the way of gratitude that when parents have still alive, child should support them, when they were pass away, make burial following

the tradition and have to respect them, not give them food fully as feed dog or pig only. In custom's scripture has mentioned the way a child should support to his parents as follows:- The way gratitude to his parents can be divided into two periods, a) The way gratitude to parents when they are still alive, it can be shown many ways as follows:- 1) giving respect and be obedience, 2) taking care or ministering, 3) helping their work, and 4) keeping up their family. b) The way gratitude to parents after their death as appearing in the Confucianism's scripture has mentioned four ways:- 1) the mourning, 2) the burial following the tradition, 3) the sacrifice, and 4) the inheritance of their intention.

Keywords : Taking Care of Parents, Buddhism, Confucianism

๑. บทนำ

ในทางพระพุทธศาสนาองฐานะของมารดาบิดาเป็นผู้เลี้ยงดูบุตรธิดา ทำหน้าที่ตามหน้าที่ของตน โดยเสนอหลักธรรมคำสอนเรื่องทิศ ๖ พระองค์ได้จัดวางมารดาและบิดาไว้ในฐานะทิศเบื้องหน้าหรือทิศตะวันออกอันเป็นทิศที่สำคัญที่สุด และในสพรหมกสูตร บุตรธิดาจึงต้องบำรุงบิดามารดา พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุตรของสกุลใดบุชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามิพรหม บุตรของสกุลใดบุชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามิบูรพาจารย์ บุตรของสกุลใดบุชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามิบูรพเทพ บุตรของสกุลใดบุชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามิอาหุเนยยบุคคล^๑

สังคมไทยเป็นสังคมที่ยกย่องคุณธรรมเรื่องความกตัญญูทวดเวทิวว่าเป็นเครื่อง หมายถึงของคนดี ดังนั้นบุตรคนใดที่บำรุงมารดาบิดา จะได้รับการยกย่องจากสังคมว่าเป็นคนดีมีศีลธรรม และยังประโยชน์ต่อตนเองและสังคม ส่วนบุตรคนใดไม่เลี้ยงมารดาบิดาจะได้รับการประณามจากสังคมว่าเป็นผู้กตัญญูไม่รู้คุณคน ไม่เป็นที่น่าคบหาสมาคมด้วย อันเป็นโทษต่อตนเองในชาตินี้และชาติหน้า ผู้ที่กระทำการฆา มารดาบิดา พระพุทธศาสนาได้จัดเป็นอนันตริยกรรม ๕ อันเป็นกรรมหนักที่ให้ผลทันที ส่งผลให้ผู้กระทำต้องไปเกิดในอบายภูมิตกนรกทันทีที่ไม่สามารถแก้ไขได้ ซึ่งเป็นโทษสูงสุดของผู้นั้น

ส่วนขงจื้อได้ให้ความสำคัญการบำรุงบิดามารดาไว้ในคำสอนเรื่อง เลี้ยว ซึ่งหมายถึง ความกตัญญูทวดเวทิว คำนี้มีมาตั้งก่อนสมัยของขงจื้อ เป็นเรื่องที่บุตรธิดาพึงปฏิบัติต่อผู้มีพระคุณ ความหมายกตัญญูทวดเวทิวของขงจื้อนั้น หมายถึงทั้งในตอนขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ และตอนที่ท่านล่วงลับไปแล้ว หลักคำสอนของขงจื้อมีปรากฏอยู่มากมายหลายคัมภีร์ ทั้งเป็นของขงจื้อเอง และสานุศิษย์ขยายความขึ้นมาภายหลัง

ความกตัญญูในขงจื้อที่บุตรธิดาพึงมีต่อบิดามารดานั้น ถือได้ว่าเป็นพื้นฐานแห่งคุณความดี และเป็นบ่อเกิดแห่งคำสอนทั้งปวง คือรากฐานของมนุษย์^๒ ดังที่ขงจื้อกล่าวว่า ยามพ่อแม่มีชีวิตอยู่

^๑ ๐.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓.

^๒ จันงค์ ทองประเสริฐ, บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย ภาค ๑-๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๒๓๔.

รู้จักปรนนิบัติรับใช้ท่านอย่างจริงจัง ยามพ่อแม่จากไป ยังระลึกอาลัยอยู่เสมอ^๓ แม่เลี้ยงลูกจนเติบโตใหญ่ ลูกเลี้ยงพ่อแม่จนแก่ชรา เป็นการบ่งถึงความกตัญญูโดยแท้ ลูกจะต้องไม่ทำให้พ่อแม่ท่งโย ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ ออกจากไปไกล หากจากไปไกลพียงมีที่อยู่ทีแน่นอน^๔ ครั้งหนึ่ง แม่บู่เปก ผู้เป็นบุตรของแม่จื่อจื่อ ถามเรื่องความกตัญญูต่อพ่อแม่ ขงจื่อบอกว่า ควรให้พ่อแม่เป็นห่วงเฉพาะขณะที่เจ็บป่วยเท่านั้นนอกจากนั้น ไม่ควรทำให้ท่านเป็นห่วง เมื่อจากไป ต้องบอกให้บิดามารดาทราบ เมื่อกลับมา ควรแสดงตนต่อหน้าบิดามารดา^๕ เดินไปก้าวหนึ่ง บุตรต้องไม่ลืมบิดามารดา หรือพูดออกมาคำหนึ่ง ลูกต้องไม่ลืมบิดามารดา^๖

ในคัมภีร์เม่งจื่อ ได้ใช้หลักเกณฑ์ ๓ ประการในการวัดความกตัญญู คือ ๑) เมื่อ บิดามารดา ยังมีชีวิตอยู่ พึงปฏิบัติต่อท่านด้วยความเหมาะสม ๒) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ฝังศพท่านตามประเพณี ๓) เช่นไรไว้ดวงวิญญาณตามธรรมเนียม^๗

จะเห็นได้ว่า บุตรธิดาที่มีความกตัญญู จะต้องแสดงออกทั้งทางกาย วาจา และใจ ถ้ามีเช่นนั้น ก็ไม่ต่างกับบ่ออะไรจากสัตว์ ดังที่ขงจื่อกล่าวกับจื่อหยูว่า ทุกวันนี้ บุตรที่มีความกตัญญูต่อบิดามารดาก็คือ ผู้ที่หาอาหารให้บิดามารดาเท่านั้นเอง แม้แต่สุนัข และม้า เราก็ให้อาหารมัน ถ้าหากไม่มีความเคารพนับถืออยู่ด้วยแล้ว จะแตกต่างอะไรกันเล่า^๘ การกระทำของมนุษย์ ไม่มีสิ่งใดที่จะยิ่งใหญ่กว่าความกตัญญูต่อบิดามารดา เพราะความกตัญญูเป็นกฎแห่งสวรรค์ เป็นความเที่ยงธรรมของโลก และเป็นหน้าที่ของมนุษย์พึงต้องปฏิบัติต่อกัน ดังที่เม่งจื่อ กล่าวไว้ว่า แก่นแท้ของมนุษย์อยู่ที่บำรุงเลี้ยงบิดามารดา^๙

ด้วยเหตุดังกล่าว ได้ส่งผลกระทบต่อสังคมส่วนรวมกลายเป็นปัญหาต่อเนื่องขึ้นในสังคม ผู้วิจัยได้เห็นความสำคัญของการบำรุงมารดาบิดาเป็นวิธีการแก้ไขปัญหาสังคมดังกล่าว จึงต้องการศึกษาวิจัยเรื่องการบำรุงมารดาบิดาตามหลัก การและวิธีการทางพระพุทธศาสนาเถรวาท กับศาสนาขงจื่อ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการปลูกจิตสำนึกให้บุตรตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของมารดาบิดา อันจะเป็นการพัฒนาคุณธรรมในตนเพื่อประโยชน์ตนและสังคม

๒. วัตถุประสงค์

- ๑) เพื่อศึกษาการบำรุงบิดามารดาในพุทธศาสนาเถรวาทกับขงจื่อ
- ๒) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบการบำรุงบิดามารดาในพุทธศาสนาเถรวาทกับขงจื่อ

๓. วิธีดำเนินการ

- ๑) รวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่ต้องการ จากเอกสารทั้งปฐมภูมิ ทุติยภูมิ

^๓ The Analects, Book II : 6.

^๔ Ibid. Book IV : 13.

^๕ ล. เสถียรสุด, สร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนของขงจื่อ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๕), หน้า ๔๙.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

^๗ The Works of Mencius, Book II pt.I, Ch. II : II.

^๘ The Analects, Book II : 7 อังใน จ้านจ้ง ทงประเสริฐ, บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน ภาค ๑-๓, หน้า ๔๐

^๙ จ้านจ้ง ทงประเสริฐ, บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน ภาค ๑-๓, หน้า ๑๔๓.

- ๒) ศึกษาและวิเคราะห์ในรายละเอียดจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง
- ๓) นำข้อมูลมาเรียบเรียง วิเคราะห์เปรียบเทียบ
- ๔) สรุป และนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการศึกษา

๔. บทสรุป

จากการศึกษาเรื่องบำรุงบิดามารดาในพุทธศาสนาเถรวาทกับขงจื้อ พบดังนี้

๑. ศึกษาการบำรุงมารดาบิดาในพระพุทธศาสนา เถรวาท ได้ผลสรุปดังนี้ พระพุทธเจ้าทรงยกย่องคุณค่าของมารดาบิดาไว้สูงสุด โดยเปรียบไว้ในฐานะของพรหม เพราะท่านมีพรหมวิหาร ๔ อันได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ในการอบรมเลี้ยงดูบุตร เป็นบุรพเทพ เพราะบำรุงเลี้ยงดูบุตร แสดงโลกนี้แก่บุตร ค้ำครองปกป้องรักษา และให้อภัย เป็นบูรพาจารย์ เพราะเป็นครูคนแรกที่สอนบุตรในเรื่องของภาษาพูด และการดำเนินชีวิต และเป็นอาหุไนยบุคคล หรือพระอรหันต์ของบุตร เพราะท่านเป็นผู้มีอุปการคุณมากและเป็นเนื่อนาบุญของบุตร และเป็นดั่งไฟที่พร้อมจะให้คุณหรือโทษอย่างมหันต์ต่อบุตร ขึ้นอยู่กับการปฏิบัติของบุตรที่มีต่อท่านแม้ว่ามารดาบิดาจะไม่ถือโทษโกรธเคืองก็ตาม และเมื่อบุตรโรคร้ายอันตรายต่างๆ เกิดขึ้นพร้อมที่จะให้การช่วยเหลือจนปลอดภัย หรือช่วยเหลือในธุรการงานต่าง ๆ มารดาจึงเปรียบได้กับมิตรในเรือนของบุตร บุตรมีหน้าที่สำคัญอย่างยิ่งที่จะต้องเลี้ยงดูมารดาบิดา เพราะท่านทั้งสองได้ท่านบำรุงบุตร ตั้งแต่เมื่อเริ่มรู้ว่าตั้งครรภ์ และเมื่อคลอดออกมาท่านทนอุณวมกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงดูด้วยเลือดในอก ข้าวปลาและอาหาร เป็นต้น จนเติบโตใหญ่ มารดาบิดาต้องตรากตรำทำงานหนักเพื่ออนาคตของบุตร เมื่อถึงเวลาอันสมควรบุตรควรต้องมีหน้าที่ดูแลเอาใจใส่ท่านเป็นอย่างดี สมควรปฏิบัติต่อท่านทั้งทางร่างกายและจิตใจ ด้วยอามิสบูชาและปฏิบัติบูชา ทั้งทากายและทางใจ บุตรจึงเป็นความหวังสูงสุดของมารดาบิดา ด้วยท่านทั้งสองได้มีอุปการคุณ บำรุงเลี้ยง และแสดงโลกนี้แก่บุตร สมควรที่บุตรจะต้องตระหนักและเห็นคุณค่า ซาบซึ้งถึงคุณธรรมของท่านที่มีต่อบุตร เพื่อที่จะได้เกิดความรู้สึกสำนึกที่จะต้องตอบแทนคุณที่ท่านได้เลี้ยงดูบุตรมา

พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงวิธีที่บุตรจะบำรุงมารดาบิดาไว้ในสังคาลกสูตร ว่า คหบดีบุตร บุตรพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดยหน้าที่ ๕ ประการ ๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ ๒. จักทำกิจของท่าน ๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล ๔. จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท ๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศไปให้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า เพราะการบำรุงมารดาบิดา บัณฑิตผู้รู้แจ้งพึงได้สังคหัตถ์ ๔ ประการนี้ คือ ๑. ทาน การให้ ๒. ปิยวาจา เจรจากันารัก ๓. อตถจริยา การประพฤติประโยชน์ ๔. สมานัตตตา ความเป็นผู้มีเมตตาธรรมทั้งหลายตามสมควร ย่อมมีในโลกนี้เหมือนเพลารถย่อมมีแถมรถที่กำลังแล่นไป มารดาบิดาจัดเป็นทิศเบื้องหน้า ซึ่งเป็นทิศที่สำคัญที่สุด เพราะท่านเป็นบุคคลที่สำคัญที่สุดสำหรับบุตร จึงเห็นได้ว่าการบำรุงมารดาบิดานั้นสามารถกระทำได้ ด้วยการเลี้ยงดู ซึ่งมีการเลี้ยงดูทางร่างกาย กระทำได้ด้วยปัจจัย ๔ และการดูแลปรนนิบัติรับใช้ เลี้ยงดูทางใจ ด้วยการเชื่อฟังคำสั่งสอน ช่วยเหลือทำกิจของท่านทั้งในบ้านและนอกบ้าน ดำรงวงศ์ตระกูลให้คงอยู่ และประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท ตลอดจนเมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศไปให้

๒. เพื่อศึกษาการบำรุงบิดามารดาในศาสนาขงจื้อ ขงจื้อกล่าวถึงวิธีแสดงความกตัญญูไว้และที่กล่าวถึงนั้นก็เพียงการกล่าวแบบรวม ๆ ไม่ได้ระบุวิธีการโดยละเอียด เช่น กล่าวว่า เมื่อท่านมีชีวิตอยู่บำรุงเลี้ยงดูท่าน เมื่อท่านละชีวิตไปแล้ว ก็จัดการฝังตามประเพณี นอกจากนั้นก็กล่าวถึงการ

เลี้ยงดูบิดามารดาว่าจะต้องทำด้วยความเคารพ ไม่ใช่สักแต่ทำให้ข้าวให้น้ำกินอ้มแค่ปากท้องเหมือนเลี้ยงสุนัข เลี้ยงสุกร อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาคัมภีร์จารีตประเพณี ซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญที่เนื้อหาบางส่วนได้กล่าวถึงวิธีปฏิบัติตนต่อบิดามารดาในฐานะเป็นลูกกตัญญูแล้ว พบว่า ขงจื๊อได้จัดหมวดหมู่ ดังนี้

วิธีแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดา สามารถแบ่งออกเป็น ๒ ช่วงเวลา คือ (ก) เวลาที่ บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ (ข) เวลาที่บิดามารดาเสียชีวิตไปแล้ว (ก) วิธีแสดงความกตัญญูเวลาที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ วิธีการแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาเมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ สามารถแสดงออกได้หลายทาง คือ ๑) การให้ความเคารพและเชื่อฟัง ๒) การบำรุงเลี้ยงดู ๓) การช่วยเหลือกิจการงานของท่าน ๔) การช่วยดำรงวงศ์ตระกูล (ข) วิธีแสดงความกตัญญูเวลาที่บิดามารดาเสียชีวิตไปแล้ว วิธีการแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาเมื่อท่านเสียชีวิตไปแล้ว เท่าที่สำรวจพบในคัมภีร์คำสอนทางศาสนาของขงจื๊อกล่าวไว้เพียง ๓ วิธี คือ ๑) การไว้ทุกข์ ๒) การจัดฝังศพตามจารีตประเพณี ๓) การเซ่นไหว้ตามจารีตประเพณี

๓. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบการบำรุงบิดามารดาในพุทธศาสนาเถรวาทกับขงจื๊อ พุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื๊อพบว่าทั้งสองได้ทัศนะที่เหมือนกันและต่างกันของวิธีการบำรุงบิดามารดาในพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื๊อต่างก็แสดงถึงวิธีการบำรุงมารดาบิดา ๒ ทางด้วยกันคือ ๑) ทางกาย ๒) ทางใจ

๑. ความเหมือนกัน พุทธศาสนาเถรวาท ให้ทัศนะว่า พระพุทธเจ้าตรัสถึงความหวังหรือความปรารถนาของมารดาบิดาที่จะได้รับจากบุตร จึงปรารถนาที่จะมีบุตรไว้ในปุตตสูตร จะเห็นได้ว่ามารดาบิดา มีความปรารถนาหรือความต้องการที่จะให้บุตรทำให้ตน คือ บุตรที่ตนเลี้ยงแล้วจักเลี้ยงตนตอบ ช่วยทำกิจของตน ดำรงวงศ์ตระกูล ปฏิบัติตนสมควรแก่การได้รับทรัพย์มรดก และทำบุญอุทิศให้เมื่อล่วงลับแล้ว ส่วนขงจื๊อ วิธีการบำรุงบิดามารดาเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูที่ต่อท่านทั้งสอง ความกตัญญูเป็นเรื่องของบุตรธิดาที่ต้องกระทำต่อบิดามารดาของตน ทั้งในขณะที่มีชีวิตอยู่ และเมื่อชีวิตหาไม่แล้วเท่านั้น ความกตัญญูต่อบิดามารดาในฐานะผู้ให้กำเนิด บิดามารดานับเป็นผู้มีอุปการคุณแก่บุตรธิดาที่อยู่ใกล้ชิดมากที่สุด หลักคำสอนของขงจื๊อในเรื่องของความกตัญญูส่วนหนึ่งจึงมุ่งมายังบิดามารดาโดยตรง และถือเป็นบุคคลสำคัญที่บุตรธิดาจะต้องเทิดทูนไว้เหนือสิ่งใด ดังคำกล่าวในคัมภีร์จารีตที่ว่า “เดินไปก้าวหนึ่ง บุตรก็ต้องไม่ลืมบิดามารดา หรือพูดอะไรออกมาคำหนึ่ง บุตรก็ต้องไม่ลืมบิดามารดา” วิธีแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดา สามารถแบ่งออกเป็น ๒ ช่วงเวลา คือ (ก) เวลาที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ (ข) เวลาที่บิดามารดาเสียชีวิตไปแล้ว

๒. ความแตกต่างกัน ทั้งขงจื๊อและพุทธศาสนาเถรวาท ในด้านความแตกต่างวิธีการบำรุงบิดามารดา ทั้งพุทธและขงจื๊อไม่มีความแตกต่างที่ชัดเจนทั้งในด้านหลักการ วิธีการและการปฏิบัติ

๕. เอกสารอ้างอิง

จำนงค์ ทองประเสริฐ, ผู้แปล. บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน ภาค ๑-๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๒๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

ล. เสถียรสุด. สร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนของขงจื๊อ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๕.